

Kratka povjest šuma i šumskog gospodarstva

objelodanjuje Fran X. Kesterčanek

Kao učitelja na kr. šumarskom učilištu u Križevcih dopade me čast medju ostalim držati takodjer predavanja iz statistike, povjesti i literature šumarstva. Imajuć prije svega na umu osobiti zadatak ovog jedinog hrvatskog zavoda te struke nije mi

bilo samo do toga, da slušateljem svojim predajem lih povjestni razvoj šumarstva kao obće usvojene šumarsko-gospodarske znanosti, već ujedno smislih, ne bi li im takodjer i koju o važnosti i razvoju šumskoga gospodarstva na temelju obće povjesti hrvatske pripomenuti mogao.

Ne našav u tom smieru ma baš ništa prikladna u literaturi našoj, stadoh sam učiti kulturni razvoj naroda našega, ne bi li možda tako naišao na koje zrno, važno za daljnji razvoj nauke o hrvatskom šumarskom gospodarstvu.

Proučavajuć u tu svrhu raznolika naša povjestna vrela, našao sam mnogu, koja bi se uporabiti dala u svrhu sastavka povjesti naših zelenih dubrava i kitnjastih lugova, te ja sad već tri godine predajem na spomenutom učilištu uz obći povjestni razvoj šumarske znanosti takodjer i posebnu povjest šumarstva u Hrvatskoj. Znajući pako, da će izuzam mojih bivših slušatelja slabo biti u Hrvatskoj šumara, kojim bi bio predmet taj poznat, odlučili se odazvati mnogobrojnomu nagovaranju i molbi prijatelja, ter objelodanjivati tuj u obliku priloga „za povjest šuma i šumskoga gospodarstva kod Hrvata" pojedine odsjeke svojih predavanja „o povjestnom razvoju šumarstva u Hrvatskoj".

Znam i sam, kako nepodpuno mi je još to djelo, koje ima biti tek nacrt kasnijoj radnji, al ga ipak objelodanjujem, jer se nadam, da ću tako možda vještijega kojega druga sklonuti, da nam do zgođe izrazitije, podpunije i bolje bajnu prošlost hrvatskih šuma protumači.

Podpunoma pako usvajam rieči poznatog i velezaslužnog pisca na polju historije obćeg šumarstva kod Njemaca, Augustina Bernharda, koji u predgovoru svoje povjesti veli: „Es würde ein schwerer Irrthum sein, wenn Jemand es unternehmen wollte, eine Greschiehte der Wirtschaft oder eines "Wirtschaftszweiges zu schreiben, ohne auf jeder Entwicklungsstufe den Menschen als von allen den geistigen und materiellen Impulsen beeinflusst und erzogen darzustellen, welche in ihrer

Gesammtheit seine Entwicklung bestimmen. Ohne die Herrschaft eines sittlichen Principis ist kein Eigenthum, ohne Eigenthum keine Wirtschaft nach moderner Auffassung möglich. Ebenso ist eine Geschichte der Waldwirtschaft überhaupt nicht möglich ohne eine Geschichte des Waldeigenthums, und letztere kann wieder wenigstens in ihren grossen Zügen nicht bearbeitet werden ohne Heranziehung der politischen Geschichte. Ueberal entwickeln sich die Rechtseinrichtungen, angelehnt an das Verhältniss der Gesammtheit zu dem Einzelnen, des sittlichen Willens Aller zu dem Willen und Thun der Individuen. Auch gegen die übrigen Wirtschafts und Gewerbegebiete darf sich der Eorsthistoriker nicht indifferent verhalten. Das wirtschaftliche Bild einer Zeit setzt sich zusammen aus den Bildern aller Wirtschaftsgebiete, und ist nur in dieser Gesammtheit verständlich und wahr."

S ovih razloga dakle morao sam i ja u svojim razmatranjih spominjati mnogu o prošlosti naroda našega sa gledišta obće povjesti, nu tiem nisam mislio, da moram Hrvate šumare poučavati u obćoj hrvatskoj povjesti.

II.

Prelazeć sada na sama razmatranja kulturnoga stanja Hrvatske u davnoj prošlosti, držim za shodno spomenuti koju i o položaju, veličini, tlu, klimatičnih odnošajih i flori hrvatskih šuma, buduć da se ovamo spadajući faktori i onako nisu tekom tisuć-godišnjeg boravka naroda hrvatskoga u našoj domovini u bitnosti promienili, a s druge strane morali su ipak po naravi samoj bitno uplivati na sam kulturni razvoj domovine naše.

Motreći prije svega geografički položaj Hrvatske vidimo, da ista jednim dielom zasieca u srednju Europu, drugim pako i to većim, spada poluotoku balkanskomu. Zemlja medju Dravom, Dunavom, Savom i Kupom najjužnija je čest srednje Europe, zemlja pako duž jadranskoga mora najzapadniji je dio balkanskoga poluotoka. Hrvatska dakle luči al i spaja svojim položajem dva različita svieta, ona luči zapadnu Europu od jugoiztočne, a s druge strane stoji kao posrednik medju kulturom zapadnom i iztočnom.

Stari Rimljani dielili su nam domovinu u dvie različite pokrajine: Panoniju i Dalmaciju. U kasnije doba vidimo, kako i sami Hrvati sjeverni diel kraljevine zovu Slavonijom, južni pako Hrvatskom. Površina svih pokrajina hrvatskih broji 110215.61 □-kilometara ili 2001.69 četvor. milja, sadašnja joj pako napučenost broji 3.446.000 žitelja. Hrvatske se zemlje prostiru medju 42° 10' i 46° 24' sjeverne širine ter 32° 6' i 38° 45' iztočne duljine. Udaljenost najsjevernije točke od najjužnije jest 530 kilometara, a najzapadnije od najiztočnije do 480 kilometara.

Pogledamo li na zemljovid Hrvatske, to ćemo se u brzo osvjedočiti, da je većim dielom gorovita. Od ukupne površine zapremaju visočine 72%. Gora imade po svoj

Hrvatskoj, a nizine diele jedne od drugih, obrubljujuć pojedine gorske kose.

Najviše predjele nalazimo u najjužnijih stranah, dočim se zemlja prema sjeveru vidljivo snizuje, dok napokon na najsjevernijem kraju iztoka ne prelazi u prostranu ugarsku ravnicu.

Što se pako tiče klimatičnih odnošaja Hrvatske, to vidimo, da je popriečna godišnja toplina veoma različita; jer dočim je u Dubrovniku, koji na moru leži, popriečna toplina 17°C., to imade Varaždin samo još 11°C , a Zvečevo jedva 7.2°C, popriečne godišnje topline. Po tom vidimo, da u Hrvatskoj godišnja toplina prema stožerom po geografskoj širini pada za 6° Celsija ili za svaki stupanj zemljopisne širine po 1.7°C. topline manje. Kao što toplina pada, čim dalje idemo od polutnika prema stožerom, isto tako pada i od površja morskoga u visinu.

Nadalje vidimo da n. pr, naše primorje ima vrlo blago ljeto i blagu zimu, naprotiv Srijem veoma vruće ljeto, ali i strogu zimu. Podnebjje sjeverne Hrvatske više je suho, nu jaka noćna rosa tih krajeva prilično nadoknadjuje kišu. Proljeće je obično vrlo ugodno, ter počimlje često u ožujku te traje dulje, dočim u Slavoniji ne samo da nešto kasnije dolazi, no i hitrije nestaje. Ljeto je u Slavoniji često i prevruće, jesen maglovita, a prvi zimni mjeseci vrlo su nesnosni sbog mokroga i hladnoga vremena. Čudnovato je, da je hrvatsko primorje tim oštrijeg podnebjja, čim se više k jugu proteže, čemu će po svoj prilici ne mali uzrok biti strahovita goliet krasa i silovita bora. Isto tako znamo, da sjevero-iztočni dio Bosne ima u obće prilično oštro podnebjje, slično onomu našega gorskoga kotara i visočine. Po dolinah u Posavini je zima blaža, rieke se ondje malo kada smrzavaju, a i to samo na kratko vrieme. Najljepša godišnja doba u nas je jesen. Vjetrova ima malo, a i ti su slabi, najviše duva vjetar s morske strane. U jugo-zapadnih krajevih pako vidimo, da je u obće zima kratka i veoma blaga, sniega ima malo i brzo okopni, al zato duvaju tuj zimi jaki vjetrovi, osobito bora. Ljeti je vrućina u mnogih predjelih ovih krajeva baš nesnosna, tim više, što je tuda — kako znamo — tlo vapneno i kršno, koje se jako ugrije, ter što tuda manje kiše pada, nego li u sjevernih predjelih.

Iztočne strane naše domovine, imenito Slavonija, najvećma obiluju prekrasnim šumami, al su svoga podnebjja i mnoge vode radi opet nezdrave po čovjeka i životinje. Što se tiče šumske flore u Hrvatskoj, ona u južnih krajevih baš se bitno razlikuje od one u sjevernih stranah; jer dočim sjeverni dielovi svojom florom nalikuju inim južnim krajevom srednje Europe sa subalpinskim karakterom, to južna i primorska Hrvatska opet spada više u područje mediteranske flore. U obće pako možemo reći, da hrasti i bukva čine najvažnije i najglavnije vrsti šumskoga drveća u nas.

Toliko o položaju i stanju hrvatskih zemalja, sada pako prelazimo na razmatranje stanja Hrvatske za najstarije doba t. j . prije dolazka djedova naših na jug. Kakova li nam današnja domovina u to doba bijaše, kazuje nam i sam Konstantin

Porphyrogenit, taj otac naše historije, opisujuć nam ju na sljedeći način:

„Dalmacija se pruža od medja Drača t. j. od Bara do istarskih gora, i od jadranskoga mora do rijeke Dunaja; pod rimskom vladom bje smatrana najizvrstnijom medju svimi zapadnimi zemljama, videć pako Obri, da je to prekrasna zemlja, tamo se nasele i opustošena ležaše pokrajina ova, česa radi porukom cara Heraklija Hrvati pograbilu oružje Obre iz onih miesta protjeraše te se u njihovoj zemlji sami nastaniše (god. 619).“

Koli draga bijaše ta pokrajina starim Rimljanom vidimo medju ostalim i odtale, što je car rimski Dioklecijan najvolio svoje dane probaviti u dalmatinskom Solunu, a njega bi sliedili bogati Rimljani i patriciji, bježeć okolicu rimskih močvara, da se odmori i oporavi u Dalmaciji od ljetne žege i rada. Sve što bijaše bogatoga u Rimu, imaše svoje ljetne zaselke po tada krasnih i čarnih dalmatinskih šumah. Znamo i to, da su Rimljani baš radi ogromnosti, krasote i bujnosti dalmatinskih šuma tuda i nasebine podržavali.

A da su i ostali krajevi stare Ilirije već od davnine šumoviti bili, jasno nam dokazuje rimska povjest spominjuć, kako je car Galerij dao izsjeći šume u Panoniji, da priredi zemlju za teg, car Probo pako dao je, kako znatno, izsušiti sriemske močvare i krčiti šume, da zasadi zemlju vinovom lozom.

Nije dakle ni čudo, da i Konstantin tu zemlju „prekrasnom“ zove, a tim nam se takodjer i razjasnjuje čin, zašto su Hrvati ostavili sielo „Bielo-hrvata,“ „veliku Hrvatsku“ ter se odlučili začu na jug te osvajati si mačem u ruci novu domovinu

Došav Hrvati u Dalmaciju naidjoše tuj, kako je poznato, na Obre, zaratiše se š njimi i nadvladav ih zaposjedoše čitavu zemlju. Povjest nam nadalje kaže, da su imali jednog vladara i da su jednu državu sačinjavali, a Konstantin mnije, da se pod nazivljem „Hrvati“ razumiju jezikom starih Slovjena „ljudi mnogu zemlju posjedujući. On opisnje Hrvate na sljedeći način: Ovi pako pokršteni Hrvati izvan granica vlastite zemlje nerado druge uznemirivaju ratom, a to zato, što su primili neki sveti ugovor, da neće nikada tudju zemlju oružjem napadati, nego da će mir držati sa svakim, koji bi htjeo to isto prema njim. —

Poput inih slovjenskih plemena bayili se i Hrvati većim dielom stočarstvom, osobito pako plemena gorskih krajeva, a da su bili već i u davnoj davnini i ratari, to nam medju ostalim dokazuje naše veliko obilje rieči, protežućib se na ratarstvo, što opet nedvojbeno svjedoči, da su bili stari Hrvati na priličnom stepenu kulture, jer znamo, da nijedan narod ne prelazi od stočarstva jednim skokom ka ratarstvu, već to biva vrlo polagano.

U početku im služaše mjesto pluga drvena soha t. j. zakućito drvo, kojim se zemlja tovila ili rahlila.

Savršenije od drvene sohe je ralo, iz kojega se stoprv kasnije razvilo ono sastavljeno orudje, kojim i danas jošte zemlju oreemo t. j . plug. Isto tako znamo, da su Hrvati jur od prastarih vremena poznavali snop, kosu, srp, gumno, grablje, vile, lopate, motike i t. d. Nu oni ne bijahu samo ratari, koji su lih žito sijali, već upravo gospodari; oni su bili nedvojbeno i vrtari, jer nam već Herodot pripovieda, da su se medju Slovjeni nastanili „Geloni“, narod sijući žito i imajući vrtove. Nedvojbeno je pako, da se je moralo tamo, gdje se je žito sijalo, doskora sijati i soćivo, jer bi ga i isti pastirski narodi, razabrav mu jednom vrstnoću, sijali i širili, a znamo napokon i to, da se u Hryata tikve već od starine upotrebljivale kao posudje. Nu ratar, a još više voćar, prijanja sve to više uz svoju zemlju, njeguje ju i obradjuje što bolje može, iz čega sledi, da su djedovi naši ne samo zemlju težali, već i mnoge obrte poznavali. Ne može tuj dakako biti govora ob obrtnostih, kako ih mi danas shvaćamo, nego ponajviše samo ob obrtih kućnih, kako to nalazimo još i danas u našeg seljaka, koji najraznije plodine preradjuje u rukotvorine. Dvie su pako biljke bile već od davnine predmetom hrvatske kućne obrtnosti, naime lan i konoplja.

Motrimo li pako domaći i kućni život djedova naših za najstarije dobe, to vidimo, da mu je prije svega glavno obilježje zadružni život, rodbina ostaje vazda zajedno, rodjak radi za rodjaka.

Porodica ili obitelj temelj su i istomu državnomu sustavu hrvatske kraljevine. Zadružni život bio je u nas od pamtivieka u običaja, pojam obćeg ili zadružnog imutka bijaše do skrajnosti razvijen. Sried dvora zadruga širila se krošnjata lipa, drvo starih Slavena, pod njom se birao starješina, pod njom se vodili razgovori i narodne igre. A kakav im bijaše domaći život, takav im bijaše i javni, priprost i prvotan, a jakost narodna pokazivaše se samo u ratu; inače vladaše sloboda osobe i plemena, te baš ta im svojstva i sticahu prijateljstvo Rima i Bizanca, ter nas u IX. vieku podignu na državu, o kojoj mogaše pravom reći hrvatski vladar Krešimir Veliki: „Bog je našu državu razširio po kopnu i po moru“.

Prostranost i sila ove „Velike Hrvatske“ dopuštaše, da su se poradi riedke napućenosti izprvice mogla pojedina plemena i obitelji po volji naseljivati, obradljivajuć svaki onoliko zemlje, koliko je trebovao. Zadružni život poznavашe samo zadružni ili obći koli pokretni toli i nepokretni imetak. Zadruga ili obćina bijaše vlastnik svega, a zastupaše ju starješina ili gospodar zadruga, bez čije se privole u obće ništa započeti nije moglo. Muž bi si doveo ženu u kuću, a zadruga su se imale skrbiti za udove i sirotčad. Starješina pako nije bio samo glavlar i gazda zadrugi, on bijaše i sudac. Više zadruga zajedno sačinjavalo je obćinu i sela, koja si birahu vodju ili kneza.

Pojedinci, koji nisu živjeli u zadrugah, postadoše samoposjednici, iz kojih posta tekem vremena stališ vlastele i gospode. Junaci u ratu postajali bi vodjama i plemići, a pripadaše im na ime nagrade stanoviti dio pliena, a i dio osvojenih zemalja. U obće se je kod Hrvata brzo udomio rimski pojam posjeda i vlastništva. Plemići i vlastela, buduć ugledniji i imućniji od ostalih, zadobiše po, malo sve veći upliv u državi.

Glavne i najstarije njihove povlasti bijahu: pravo izbora vrhovnoga vojvode u ratu, izbor bana, a i kralja. Kraljevi, da im se oduže za učinjene usluge, davahu i obećivahu im kojekakvih povlasti i darivanja, n. p, pravo kovanja noyca, pravo pobiranja mitnice i t. d. Svećenstvo se takodjer već od davnine smatraše plemstvom tim više, što su za poganske dobe jedini knezovi i starješine doprinašali bogovom žrtve.

Razlika medju seljačkim i gradjanskim žiteljstvom nastaje tek kasnije za tudjih kraljeva, koje bi, da si osjeguraju naklonost gradova, ovim razne povlastice i premoći podieljivali.

Seljak obdjelavao je svoju zemlja, ali osim svoje i tudju uz nagradu, a vlastelini imajuć liepih i prostranih zemljišta trebahu težaka, nu zato ipak prvobitno nisu imali nikakva prava nad njimi. Tko je pako više zemlje posjedovao i više gradova i dvorova imao, bio je i bogatiji i tako vidimo, da je uslied razmirica glede prava posjeda u nas već za rana nastao običaj omedjivanja posjeda i sastavljanja razvodnika.

Kao što kod svih starih naroda, tako bijaše i kod starih Hrvata svaki mužkarac ujedno i vojnik u ratu, nu kašnje bio je samo plemić vojnik, čim se i nasljedstvo u plemstvu razvi.

Državni dohodci dielili su se u redovite i vanredne; medju prve brojimo poglavito osvojena zemljišta i danak pripadajući svećenstvu, kralju i ostalim velikašem u zemlji. Buduć da je za onda bilo mnogo državne ili osvojene zemlje, to se je ista i u zakup davala naseljenikom, nu ovi su zato morali neku daću plaćati. Spomenute državne, ili što bijaše za onda svejedno „kraljevske zemlje“, bijahu zato tako nazivane, jer je kralju pripadalo pravo davati ih pojedinim zaslužnim muževom na ime nadarbine, a bijahu to većim dielom silne prašume, a onaj, komu dopadoše, morao ih je tek krčiti, da uzmogne zemlju za teg prirediti. — Medjutim bi si kralj ipak pridržao na takova zemljišta neka prava, i to bud pravo konakovanja za se i svoje ljude, bud pravo lova, desetine i t. d., iz kojih se pravica kasnije razvilo t. z. regalno pravo.

III.

Već smo prije spomenuli, da su zemlje današnje Hrvatske nekad bile dielovi ,rimskih pokrajina Dalmacije i Panonije, a obitavao je tuda narod poznat pod imenom „Ilira“. Osvojiv Rimljani ove zemlje, utemeljiše važne naselbine i gradove, tako da su Hrvati došav amo, i uzprkos gospodstva Obra naišli još na mnoge pitome krajeve i uređenu zemlju. Povjest nam priča, kako su isti silni rimski carevi pokrajine ove pazili i priljubili bili. Već za rana vidimo, gdje se tude dižu rimski gradovi: Castavia, Tersatum, Tergestum, Siscia, Celea, Sirmium, Mursa, Marsonia, Castra, Salona, Catera i t. i , uz mnoge ine bogate i znamenite naselbine i rimske vojne postaje. Sva

ta mjesta pako bijahu spojena umjetnima rimskim trgovačkim cestama. Pravom dakle zaključujemo, da je Hrvatska već za rimskoga gospodstva bila zemlja ne samo obće pristupna, no i vele napredna u kulturi, pošto su velike prašume stare Ilirije za rana prekidane bile težnatima zemljama i prekrasnim vinogradima, a Konstantin Veliki nije zahman tu zemlju prozvao najkrasijom zapadnom rimskom pokrajinom! Naselivši Hrvati i Srbi u prvoj polovici sedmoga stoljeća zapadnu čest balkanskoga poluotoka i zavladaвши tako nekadanjima rimsko-byzantskim pokrajinama, nadjoše doduše mnogo liepog uništeno, ter mnogi dio zemlje poharan, nu kao narod ratarski a i inače napredan brzo opet podigoše zemlje ove do stare slave i bogatstva.

Najviše je ipak uplivala na silni razvoj velike hrvatske države rečena rimska i bizantinska kultura, i to kao na političke tako i na crkvene odnošaje. Kultura starih Hrvata uz naprednu klasičnu rimsku kulturu nedvojbeno pospješavaše agrarno-gospodarski razvoj domovine naše. Poznata je činjenica kako je pobjedonosni orao Rimljana prenašao visoku njihovu kulturu u sve im podčinjene a i susjedne zemlje. Rimljanom bijaše triezan i ozbiljan rad podlogom svijuh podhvata, zato i mogahu za dugo vladati čitavim rek bi za onda poznatim svijetom.

Da je pako poljodjelstvo kod starih Rimljana bilo obće obljubljeno i napredno, dostatno nas uči rimska povjest, ter nam nije potrebno toga ovdje još izticati -- ta sjetimo se samo, kako je Virgilij, opjevao sve grane gospodarstva.

Upliv rimske kulture na Hrvate opažamo dakle već u prvoj dobi njihova boravka na jugu. Ponajprije vidimo, gdje su Hrvati poprimili vjeru i usvojili institucije rimskih pravnih odnošaja, a doskoro se je stao osobito po zapadnom dielu Hrvatske i latinski jezik i literatura udomiti. Hrvatsko svećenstvo u obće, a napose biskupi, bijahu nosioci ove latinske kulture na iztok. Naobrazivajuć se većinom po raznih italskih školah, prenašahu plodove rimske literature u naše dvorove i samostane, i tako vidimo, kako je osobito po našem primorju Italija mati svakomu duševnomu i kulturnomu napredku. Domaći hrvatski vladari, stojeć pod neposrednim uplivom rimsko-papinske vlasti, davahu velike povlasti i nadarbine rimskoj crkvi i njezinim reprezentantom kao za onda jedinoj državnoj vjeri i crkvi u Hrvatskoj. Svećenstvo uživaše (kao što to jur spomenusmo) velike posjede i imanja, a uz to ne trebaše ni daća plaćati, pa je stoga broj raznih samostana i manastira od dana do dana rasao. U latinskom klasičnom duhu naobraženi monasi uređivali bi svoja gospodarstva i imanja po načelih poznatih starih rimskih gospodara i pisaca, kojih djela im knjižnice izpunjahu. Srodnost podnebjia i zemlje naše (osobito Dalmacije) pako sa sjevernom Italijom mogaše samo pospješavati udomljivanje i usvojavanje (latinsko) rimskih gospodarskih načela i sistema.

Povjest nas nadalje uči, da se je i hrvatski javni državni život poput onog slavne i slobodne rimske države temeljio na imućtvu slobodnih vlastelinstva i gospodara. Orač ujedno bijaše i vojnik, a stališ ratarski najugledniji u državi.

Buduć je italska poljodjelska a i obće kulturna književnost bila jedino vrelo, iz koga su djedovi naši mogli crpiti svoje gospodarsko znanje i umieće, mislim, da je shodno i ovdje koju o tadanjem stanju rimsko-latinske gospodarske književnosti mimogredce spomenuti.

Motreć tu literaturu nalazimo više znamenitih muževa, koji su svoja poučna iztraživanja posvećivali i obće gospodarskim interesom.

Marcus Portius, Cato Major (koga drže otcem rimske poljodjelske knjige), Varro Marcus Terentius, Virgil Maro Publius, L. J. Columella, C. Plinius Secundus i R. F. Aemilius Paladius bili su, kako znamo, najznamenitiji rimski poljodjelski pisci.

Akoprem se za onda za šumarstvo kao takovo još ni znalo nije, niti se posebnom gospodarskom granom smatralo, to ipak već i u spisih ovih pisaca nalazimo mnogu ob uzgoju vrtarskog drveća, o sadnji, sječi, sjetvi i t. d., koja načela i naputci nedvojbeno su zamet kasnijim gospodarskim učinom šumarskim, kao i raznim šumsko-gospodarsko-redarskim ustanovam i naputkom.

Poznato je nadalje, da su u ovo drevno doba šume bile još svoje prostranosti i množine radi baš zator i zaprieke svake kulture, a tek krčenjem istih širila se je kultura; o šumah dakle kao takovih, kao o gospodarskom objektu govoriti nije naravno bilo ni na umu rečenim piscem, ali zato posvetiše tim veću pomnju pouci o uzgoju svetih gajeva i šumovitih perivoja ili arbustuma ljetnika rimskih patricija.

Da im je pako u tom pogledu gradivo dostatno bilo, svjedoči medju ostalim i poznato spomenuto djelo Marka Terencija Varra, koji je još sto godina pr. Is. razlikovati umio sjetvu i sadnju drveća od pomladjivanja grebenicami i oplemenjivanja sada. Stari Cato Major učaše takodjer u svom djelu „De re rustica“, kako valja uređivati i uzgajati arbustum, naučavajuć uz to, kako se uzgajaju masline, briesti, jele, čiprese, smokve i vinova loza, uređuju razsadnici i obdjelavaju. Isto tako učio je i Columella uređivanje razsadnika, okapanje istog jeseni prije sjetve, preporučujuć ujedno presadjivanje biljka, klaštrenje i obrezavanje drveća i t. d. Spomena je vriedno još djelo „Calendarium“ od Taura Aemiliana Palladija, koje bijaše sbog svojih osobito vrstnih obćih gospodarskih pravila za dugo uzorom. Znamenito je, što preporučuje, neka se oranice svake pete godine drvnim pepelom gnoje, da sačuvaju produktivnost, a svakako je i to spomena vriedno, da su naši seljaci običavali sve do nedavna svoje livade i oranice pepelom pognojivati, paleći u tu svrbu na takovih mjestih granje i panjevje starih dubova i šikarja. Koli bistra oka su Rimljani u tom pogledu bili, svjedoči nam i sliedeći Virgilov stih: „Tytire, tu patulae recubans sub tegmine fagi“.

— Ta koji bi današnji pjesnik pogodio, da upravo bukve porad horizontalnoga svojega lišća naj veću sjenu bacaju te najviše hlada daju!?

IV.

Do sada još nismo ništa spomenuli ob obćoj važnosti šuma i njenih proizvoda po stare Hrvate, akoprem nas već i obća poviest naroda našeg uči, koli dragocjeni dar naravi bijahu šume narodu našem već od pamtivieka. Vidjesmo pako, da je zemlja naša od vieka obilovala šumami, koje su izprva poštedjene bile od sjekire uslied manjeg broja naroda i neznatne mu potrebe, da na neki način i ista poganska vjera djedova naših namienila bje bogovom za pristanište zelene gajeve i prekrasne dubrave. Bog Veles i boginja Živa dieliše gospodstvo prirode. Kao što poganski Hrvati, tako voliše u početku i kršćani graditi svoje hramove pod zaklonom stoljetnih dubova.

Šume bijahu naravni branik svetišta od pohare neprijateljske; a čarobna i tajnovita im samoća potičaše djedove naše, da u tami gajeva svoje manastire i crkvice grade, kako nam to jasno svjedoci množina još i danas postojećih ruševina iz one dobe.

Krasota narayi i veličanstvenost prirode šumske, sušanj i trepet lišća, jeka pjesme i poj ptica: svi ti čari razigrahu i maštu Hrvata, a on, po naravi pjesnik, oživi doskora šume božanskimi vilami i strašnimi vukodlaci. Pa i iste nam narodne igre i običaji dokazuju, koli je narod hrvatski već od davnine cienio šume, koje mu ne bijahu samo vrelom toli koristne, koli potrebne drvne gradje, no i stecište veselja, igara i zabava njegovih.

Ljubav k šumi potičaše narod, da ih prouči i pobliže spozna te zato i vidimo da su Hrvati već od pamtivieka poznavali drveće svojih šuma, a uz ovo i grmlje, korov, da i iste neke trave šumske, kako nam to medju ostalim jasno dokazuju sveslavenska imena bilja. Poznavajuć pako stari Hrvati drveće i bilje svojih šuma, naučiše takodjer i poznavanje plod raznih šumskih divjaka, koji je u kasnu jesen, kad se ugnjili, dosta sladak. Poznato je, da i medju divjakami imade sladjih i oporijih.

Već prije spomenusmo, da su stari Hrvati bili i ratari, a kao takovim bilo im je i poznato, da sve bilje dakle i drveće iz sjemena niče. Našav dakle gdje daleko od kućišta tečnu divjaku, a oko nje više mladica, posve je naravna stvar, da su poželili imati takovih stabala i bliza obitališta svojeg, pa su i sjeme sijali i mlade voćke iz šume u blizinu svoju presadjivali, te tim samim već divljake oplemenjivali.

Isto tako znamo, da su djedovi naši tamo, gdje ne bi već bilo blizu crkve ili hrama divljake ili šume, nasadjivali krošnate lipe.

Kako svim narodom prošlosti, tako bje i starim Hrvatom drvo mal ne najpotrebnijom tvarju; iz drva gradili su si stanove, pravili orudje, da i isti bojni štit. Gledajuć pako i rabeći otcu naši drvlje i šume opaziše, da su raznom drveću razna svojstva obzirom na uporabljivost istog, jedno je vitko, drugo grbavo, jedno tvrdo, drugo mehko, ter su narodu jur u davnini rabila svojstva drveća u prispodobah i opisih, n. pr, ljeskov je

korien čvorav, gladak kao mlada hrastova kora, zamladjuje kao vrbu, junak je jak kao hrast, djevojka vita kao jela i t. d.

Nu ako i jesu djedovi naši u obće znali cieniti drvo i šume, to su ipak prije svega imali glavnu skrb i njegu oko svetih gajeva i lugoya, gdje su se bogovom žrtve doprinašale i pravica sudila.

U takovih gajevih bilo je zabranjeno loviti, a nije ni dozvoljeno bilo svakomu i u svako doba obilaziti otuda. Ta zabrana ostala je nadalje i za kršćanske dobe u krieposti. Kad Hrvati kršćanstvo poprimiše, pripadoše dotični sveti gajevi i lugovi crkvam i kralju. Preobilje šuma one dobe priečilo je u mnogih krajevih domovine naše napredak kulture tako, da se je gotovo zaslugom smatralo, ako ih je tko krčio i sjekao, pa odtale i dolazi ono, da su se šume u prvom vieku poviesti naše nalazile još izvan vlastništva pojedinaca, a i dugo još nosile biljeg obćeg vlastništva.

Koliko bi komu drva trebalo, toliko bi si po volji i po izboru u susjednih šumah posjekao i izradio, ta šuma je rasla, dok je čovjek spavao, a narod ju smatraše obćim darom božjim poput vode.

Uz drvo davahu šume djedovom našim ipak još i ine koristi, a to prije svega žirovinu i pašu. Buduć pako da je u zatvorenih šumah slaba paša, to si je narod prebirajuć sječom šume na daleko po malo stvarao žirovnjake, pašnike i livade.

Znamo nadalje, da dub ne rodi svake godine i svagdje jednako, kao što i ne uspjeva svud i svagdje, zato nalazimo, da su već u najstarije doba ona sela ili zadruge, u čijih bi šumah za nerodnih godina žir bolje urodio, tražile od inih za žirenje neku odštetu, obično desetinu, i potom se dakle datira tom desetinom prva vriednost šuma. To je bilo uzrokom, da su si pojedine obćine i zadruge počele prisvajati šume, koje dosad nisu imale vlasnika, označujuć im medje i granice. I tako su šume sve po malo dobivale privatno posjedovni značaj.

U primorju pako bijaše jur od davnine prodaja za porabu nuždnog stabalja obćim nutkalom prisvajanja šuma, jer kako nas poviest uči, tjerala se je već od davnine sa hrastovinom i vinom živahna trgovina medju dalmatinskim i italskimi primorskimi gradovi.

Vidimo dakle, da su šume pružale djedovom našim već od davnine tolika i tako raznolika dobra i koristi, da možemo pravom već iz jedinoga toga razloga uztvrditi, da je narod naš umio već od vajkada bogatstvo svojih šuma poznavati i cieniti.

V.

Sliedimo li i nadalje tečaj poviesti naroda našega sa gledišta obće kulturnoga za prvih vjekova njegova obitavanja na jugu, to opažamo prije svega, da je javni kao i domaći

život starih Hrvata u VI i VII. stoljeću još koprenom zastrt, ter spomenici ove dobe još slabo proučeni, nu već za X. i dalnje viekoye nalazimo povjestno gradivo bolje proučeno i spoznavano. Istodobni razvoj mlietačke republike pako i premah njezine moći na jadranskom moru, zatim prelaz križara u svete krajeve hrvatskimi stranami, morahu nedvojbeno djelovati i na državni i kulturni razvoj Hrvatske.

Dokora već vidimo, gdje se svećenstvo i plemstvo uz gradjanstvo bitno razlikuje od stališa seljačkog. Povlasti i prava prvanjih danomice rastu, dočim od onog časa, kad nam kraljevska porodica izumre, pada u nas i kraljevski ugled. U gornjoj se Hrvatskoj poče dokora feudalizam širiti, vlastelini preotimlju slobostine seljačtvu, koje se nevoljno podaje u kmetove. Pojam privatnog posjeda i sobstvenog vlasništva već je dobrano razvijen, da i iste šume već postaju biti predmet sobstvenog i vriednog posjeda.

Obrt i trgovina još svedjer cvatu, akoprem se Mlietčani već naprezaju osjegurati svojoj republici trgovinu s našimi krajevi, to je ipak i doticaj s ostalom Italijom sve to veći i življi bivao. Ista hrvatska mladež polazi talijanske škole, al i opet i talijanski trgovci i obrtnici naseljuju se kod nas, a dokora je već i latinština zavlada u crkvi u mjesto stare hrvaštine.

U dvanaestom vieku pako već se i u nas počimlju kmetovi smatrati pukom stvarju, bogatstvo se velikaša broji baš i po broju kmetova, osobito u onih predjelih, gdje su nastali razni kraljevski gradovi i tvrđje. Jedina se Dalmacija i Primorje još otimlju, da uzdrže stari i slobodni hrvatski značaj. Starosjedioci Hrvati strogo se već luče od podjarmljenih ili novo naseljenih kmetova spajinskih. Plemić ne plaća ništa u državnu blagajnu, ali zato mora u rat, da krvlju plati narodu i zemlji, dočim mu kmet na ime podavaka mora služiti. Kmet naviknut baviti se ratarstvom, neće i ne može da ostavi spajiju, van da uteče u grad, da se kakvomu zanatu poda. Pa i isti slobodnjaci, morajuć plaćati ogromne daće, volili su često postati kmetovi, samo da se otesu tih nesnosnih daća. I tako vidimo, da se već u XIV. vieku jedan hrani od žuljeva drugoga. Seljak slobodnjak bude kmetom, pa lenjari jer niti vidi, a kamo li da sam uživa koristi svojega truda, a kao što se je prije ponosio radom i imovinom, tako ju je od sada zapušćivao. Iz slobodnog seljaka postaje vremenom puko orudje bez misli i uzvišenijeg pregnuća.

U to doba poviesti naše padaju takodjer i začetci domaćih razmirica medju plemstvom i svećenstvom i silni mlietačko hrvatski bojevi, koji sve to više upropašćivahu još do mala silnu i veliku hrvatsku kraljevinu. Za kralja Bele IV. Pako (god. 1241—1242.) vidimo gornju Hrvatsku pozorištem divljih tetarskih navala. Tataři razvališe graove, a sva zemlja od Čezme do Zagreba bje poharana i oplačkana, liepi ti krajevi ostaše pusti i neobradjeni. Posve je jasno, da uz takove tužne okolnosti kulturno stanje i gospodarski razvoj domovine naše nije mogao napredovati.

Već spomenusmo, da u ovo doba postaje upliv mlietačke republike, te jadranske

Karthage, sve to pogubnijim po trgovinu i moć hrvatskih primorskih gradova. Politika mlietačka išla je prije svega za tim da si utemeljenjem naselbina na iztočnoj obali jadranskoga mora osjigura trgovačku svezu sa iztokom. I tako vidimo gdje se glas o moćnoj republici širi diljem svieta a to uplivom trgovine, koju tjeraše gotovo sa svimi za onda poznatimi zemljama i narodi. Razprostranjenost mlietačke trgovine zabilježena je po nebrojenih trgovačkih ugovorih sa raznim obćinama i narodi al osobito sa hrvatskimi primorskimi gradovi. Na iztočnoj obali jadranskoga mora nalazimo do mala prva skladišta mlietačkih trgovaca, koja su se ovuda razgranila po mnogih, sigurnih naših lukah, i to sbog naših plodina a poglavito naših šuma. Mlietčanom trebovaše sila drvne gradje za brodovlje kao i njihove palače, a ne imajuć više šuma na poharanih italskih planinah zalazili bi k nama, da si bud silom bud milom osjeguraju potrebnu gradju. Odtuda i oni potrajni i žestoki bojevi medju Mlietćići i Hrvati, jer gdje si ne mogoše prisvojiti naše šume novcem i ugovori, nastojahu, da ih izvojšte silom. Hrvati poznati kao mornari i na glasu za onda graditelji brodova, bili su vazda cilj mlietačkih političara i a hrvatsko primorsko vino, ulje, voće, blago, sol i najizvrstniji brodovni lies bijahu vječnim poticalom njihovih cincarskih želja i težnja.

Mlietćani kao koristoljubni i bezdušni trgovci, pohlepni jedino za blagom i bogatstvom, slabo se brinuše za ostalo; trgovci prije svega ostavljahu svojim kolonijam i posvojenim gradovom najveće slobode, samo da im trgovina bude sjegurna. Zato i ostavi toli slavna inače mlietačka republika uza svu svoju veličajnost, umjetnost i obrtnost za poviest hrvatske kulture tužan spomenik svoga barbarstva, koji će nas još viekove sjećati gospodstva mlietačkog lava, a taj je spomenik naš poharani i goli Kras! Grabež, koga je počinila Mlietačka Hrvatskoj na primorskom Krasu, neoprostiva je spomen gadnog samoljublja. Milijuna, da milijarda najljepših stabala posječeno je, da se pilotaju mlietačke palače i crkve, da se gradi silno vojeno i trgovačko brodovlje, a nikomu ne bijahu na umu posljedice tog vandalskog haranja.

Obećavajuć slobodu i obće blagostanje pretvoriše nam Mlietćani ciela okolišja, da baš čitave pokrajine u strašnu golet i pustoš, a to sve samo za podići veličajnost prestolnice mlietačkih dužda te grada, u kome se za onda skupljaše blago od pol svieta. I tako vidimo, da je, kao što je bio upliv rimski po hrvatsku kulturu i njen razvoj plodonosan, tako bio upliv trgovačke premoći Mlietćana do mala pogubnim i smrtonosnim udarcem za slobodni kulturno-gospodarski razvoj Hrvatske.

Naravno, da ove pogubne posljedice zatora naših primorskih šuma nisu na jedan mah na vidik došle, već tečajem pet dugih stoljeća, pa čovjek zbilja ne zna, bi li se čudio nevještini ili golemom neznanju svakog narodnog gospodarstva, koje je republika timi nedjeli dokazala.

Kao što Mlietci, tako imade gotovo svako oveće mjesto hrvatsko-dalmatinskog primorja svoju trgovačku a i kulturnu poviest, temeljujuću se manje više na društvenom životu samih tih primorskih trgovačkih gradova. Jer kao što su na hrvatskih otocima bile znamenite škverice za brodovlje, tako je i naše primorsko pučanstvo od pantivieka slayilo poradi svoje mornarske i brodarske vještine.

Od iztočnih obala jadranskog mora prevažali bi brodovi svake vrsti robu u sjegurne hrvatske luke, odkle se onda promet širio dalje po kopnu ća do obala Crnoga mora i Dunava. Medju svimi hrvatskim gradovi prvi nam se iztiće u to doba (XIII. do XIV. stoljeća) ponosni Senj sa Nehaj-gradom. Položajem svojim i kršnom okolinom posta naskoro najznamenitijim trgovačkim gradom, tjerajuć živahnu trgovinu ne samo sa susjednim predjeli, nego i sa inimi gradovi i mjesti jadranske obale, a poglavito sa Mlietci, kao što nam to medju ostalim i mlietačko-senjski trgovački ugovor od god. 1248. dovoljno dokazuje. U XIV. vieku pako nahodimo u Senju već i posebnog mlietačkog konsula, komu bje zadaća bditi nad vršenjem gori spomenutog trgovačkog ugovora medju duždnom mlietačkim i gospodari Senja, možnimi knezovi Frankopani. Listina ugovora toga vele je znamenita za proučavanje razvoja svjetske trgovine naše, jer nam ne predočuje samo robu i ine izvozne i uvozne predmete senjske trgovine, nego nam i to kaže, koliko i od koje se robe morala uvoznina plaćati, a koja bje slobodna. Tako se n. pr. tamo ustanovljuje uvoznina na žito po staru mjeru sa 10 soldina, od blaga pako po glavi 4 soldina, a od konja, koji se izvažao, moralo se plaćati deseti dio vriednosti na ime izyoznine. Nu najvažnijim predmetom senjske izvozne trgovine bilo je gradjevno i ino drvo, pa se je i za ovo morala plaćati neka izvoznina i to 5% od vriednosti ili kako se tamo veli: „Item che tutti i legnami che se trazera per condurli fuera del colfo debia 5 per Co.“ Akoprem su mlietački brodovi na temelju ovog ugovora bili prosti od plaćanja lukarine, to su ipak morali plaćati n. pr. kod krcanja vesala do 15% vriednosti na ime izvoznine, a isto tako su morali Mlietćani u obće od svega, što bi u Senju tržili, plaćati desetinu u kneževsku blagajnu.

Daće ove, koje su se morale plaćati za izvezeno drvo, sačinjavale bi znameniti dio prihoda senjskih gospodara, knezova Frankopana, za onda najmožnijih hrvatskih velikaša. O njih bi nam još bilo tuj mimogredce spomenuti, da nisu globili svojih podanika poput ine hrvatske vlastele prekomjernimi daćami, osim što su brali desetinu, ter uvozninu na sol i vino pa su ih baš zato i podanici cienili i štovali.

Neprestani doticaj naših primoraca sa Talijani imao je uroditi u toliko zlim plodom, što se je primorjem našim talijanština danomice širila, ćemu su mnogo doprinieli talijanski trgovci, koji se po naših gradovih nastaniše, te si gdje koji kupiše i zemlje i postadoše vlastelini, pa šireć se sve većma, stvoriše tečajem vremena ćitave obćine; pri tom pridržaše svoje stare obiće da i posebite pravice, a novcem znali bi si od mnogih vladara i raznih povlastica pribaviti, plaćajuć u to ime posebne danke u ime poreza. Razmatrajuć svoje obrtnotrgovačke odnošaje prema Italiji, nismo još ništa spomenuli o posjedovnih i pravnih odnošajih XIII. i XIV. vieka u nas.

Osvrnimo li se i na to, to vidimo, da, dočim u najstarije doba obstanka naroda našeg u današnjoj mu domovini još ne imamo pisanih zakona i pravnih spomenika sa gledišta obće kulture, već u XII- vieku imamo pisanih spomenika, koji nam predočuju tadanji društveni kao i javni život. Ti spomenici pako jesu krčki i senjski statut, zakoni kastavski, grbaljski, riečki, šibenski i splietski, a medjii ovimi opet najstariji su sačuvani zakoni otoka Krka od g, 1214. i onda zakon vinodolski od god. 1280.

Obazriemo li se točnije na ove spomenike, to nalazimo prije svega u krčkom statutu od god. 1388. sadržane i neke posebne ustanove, kojimi se zabranjuje bezvlastno siečenje liesa po tudjih šumah, i to toli liesa za bačve i bednje, kao i gradju u obće, dočim ipak u inih štatutih one dobe ne nalazimo tomu sličnih ustanova, dapače neki, n. pr. senjski statut još i naročito podieljuje senjskim plemićem pravo prostog i neograničenog siečenja drvlja po svih senjskih planinah. Posljedice ove povlasti senjskih plemića osjećaju Senjani još i danas dosta gorko, jer duž čitavog hrvatskog primorja nije pogled Krasa grozniji od onoga u okolišju toga grada.

Krčkim se statutom zabranjuje nadalje i paša po tudjih pašnicih ili gajištih, durmunih zvanih, dapače se tamo ustanovljuje i dosti velika globa od tri cekina u zlatu za svaki komad marhe, koja bi počinila kakovu štetu pasenjem po tudjih durmunih. Isto se tako naredjuje, da će onaj, čija bi marha zalazila na pašu susjedne koje obćine, bilo to na pašnik ili u drvnik, bez dozvole vlasnika pašnika, morati platiti globu od 20 soldina; ako li su se pako susjedi za zajedničku pašu pogodili, to bje slobodno žiteljem danju puštati stoku i na pašnik takove susjedne obćine, ali se ista morala noćju bezuvjetno opet kući odganjati. Odredba, za koju znamo, da još i dan danas postoji.

Vidimo dakle, da se je ne samo pravo posjeda, već i zloporaba istog nastojalo krčkim statutom prepriečiti i braniti. Neposredno nas pako taj statut još i upućuje na zaključak, da su već i u ovo doba krčke šume morale prilično proredjene biti, imajuć više služiti pašnikom, nego li drvnikom.

Da su pako u ovo doba već i obći pojmovi zemljišnog posjeda u nas prilično razviti bili, svjedoči nam medju ostalim i tako zvani istarski razvodnik od god. 1325. Razvodnik ovaj primjerak je staro-hrvatskih razvodnih t j . medjašnih i posjedovnih listina a predočuje nam, kako se je u nas običavalo označavati medje i granice pojedinih obćinskih i inih posjeda, bud biljezi naravnih granica i razmeda, kao što su to potoci, gorske kose, vode, stari dubovi i t. d. bud tako i kojim posebno ustanovljenim znakom kao n. pr. sa stupovi, križevi, šanci, jarci i t. d.

Mjestimice su se takova mjesta umjetnih razmedja takodjer i tako ustanovljivala, da su po dva momka prepirućih se susjednih stranaka, istodobno poćimajuć, suprotnim pravcem prema strani buduće razmedje jurila, a tamo, gdje bi se slučajno sastali, udarila bi se nova medja.

Ustanovljivanje medja bilo je vazda dogovorno uz sudjelovanje odaslanika raznih,

stranaka, od kojih bi svaka po dovršenu poslu dobila po jedan primjerak autentično podpisanog zapisnika, ob obavljenom razvodu. Propis bijaše starodavan i to, da se imadu medje, označene u razvodniku, javno narodu oglasiti, a ravnanja radi i po mogućnosti trajno označiti. Svaki bi se pako protupravni prestup takovih medja kaznio globom, i to bez razlike bio počinjen danju ili noćju, a inače služili su ovakovi razvodnici još i kao znak prava koje stranke na uživanje kojeg zemljišta, pašnika i t. d. Tko bi tako ustanovljenu javnu medju svojevolarno porušio, kaznio bi se u nekih stranah čak i smrću. Medje takove obilazili bi knezovi (glavari) susjednih občina sporazumno od godine do godine, uzimajući tom sгодom sobom po nekoliko dječaka iz susjednih sela, koje bi onda na mjestih, gdje bje medja dvojbeno označena, izkuškali i iztukli, da si pamteć mjesto, gdje su bijeni bili, i razmedju zapamte, da budu onda prema potrebi i sami dojučemu naraštaju mogli biti vodiči i svjedoci prigodnih možebitnih razmirica sbog povriede razmedja s jedne ili druge strane.

VII.

Do sada nismo još ništa spomenuli ob odnošajih lova u starih Hrvata, akoprem je poznato, da je lov kod svih naroda od vajakada u nekom savezu sa sudbinom šuma. Ne ima dvojbe, da su i Hrvati od starine lov lovili, dapače znamo, da se je zatiranje grabežljive zvieradi brojilo u zasluge i junačtva. Braniti svoje i stoku svoju od pogibeljne zvieradi bijaše nedvojbeno prvim poticalom lovcu, da zvierad lovi. Nu lov, kako znam nije se lovio samo na zvierad, no i na koristnu i plemenitu divjač. Uz hranivo meso bila je koža vriednim dobitkom lovcu.

Poviest naroda i zemlje naše uči nas nadalje, da je lov po ovih krajevih od pamtivieka izdašan bio; medjedi, vuci, jeleni, vepri, srne, lisice, zečevi, vidre, kune i nebrojena perad oživljivali su silne prašume stare Ilirije.

Nu kao što kod svih naroda i u svih zemljah napredkom kulture nestaje šuma i zvieradi a i plemenite divjači, tako je po malo kod nas, ponajpače ondje bivalo, gdje su se od starine mnogi žitelji izključivo i poglavito bavili lovom, prodavajuć krzno ubijenih životinja. Znamo dapače i to, da su se medju stare kraljevske daće takodjer i tako zvane mandunariae brojile t. j . podavci kuninih koža. Isto nam svjedoče još i kasniji zakoni, koji propisuju kmetovom nekih krajeva, da su dužni svojim gospodarom takove mandunariae davati n. pr. Kmetovom kaptola zagrebačkoga.

Nu kao što je bio lov izprvice neograničen i slobodan svakomu bez razlike, to skoro vidimo, da se i ovo obće pravo počelo po malo ograničivati. Prije svega bio je proglašen lov na plemenita divjač izključivim pravom kralja i plemstva. Kmeti pako i seljaci smjedoše kasnije samo još zvierad loviti, odnosno ubijati, za svaku zvier pako dobivali bi mjestimice i stanovite nagrade. Tako n. pr. i poznati poljički statut već obećaje svakomu, koji bi ubio vuka, stanovitu nagradu u to ime. U XIV. vieku već nalazimo lov malo ne uključivim pravom plemstva, jer se lov i kod nas od starine

smatrao vele plemenitom zabavom, dostojnom prije svega junaka i plemića.

U to doba nalazimo u Hrvatskoj već i pojedine velikaše, koji su si po predjelih, gdje je lov osobito izdašan bio, dali sagraditi posebna lovačka pristaništa ili dvorce i kule, kamo bi ovećimi pratnjami od vremena do vremena na zabavu izašli. Ovakove kule nazivao je narod mjestimice kašteli, od tuda ime kaštelana, t. j . pridievak onoga, koji je imao pažnja i nadzor ovih kaštela i lovišta voditi. Ovi bi kaštelani vazda prebivali na takovih imanjih, imajuć bditi ne samo nad redom i uzgojem perivoja i zvjerinjaka, nego i nad inimi obližnjimi šumami te su uz to imali pobirati i daće za žirovinu i ribolov, ter paziti, da se medje posjeda ne bi mienjale ili krnjile, a ako li su takove kule kraj rieka bile, pobirali su i kirije od prevoza i mitnica takovih gradina na ime gospodara. I tako možemo donekle u ovih kaštelanih u nas pravom nazirati zamet kasnijemu gospodarsko-šumarskomu upravnomu osoblju na imanjih hrvatskih velikaša. Konačno pako bismo još mogli i to spomenuti, da je u Hrvatskoj bila već od starine običajna hajka, al uz ovu i lov sa zamkami, osobito sa zamkami po jamah, zatim lov na konjih i sulicami. Osobna smionost i uztrajnost biljeg su lovaca ove dobe.

VIII.

Poviest naroda hrvatskoga, posebice primorskoga, počam od XIV. stoljeća dalje, ući nas, kako je po tih krajevih talijansko-romanski upliv sve to više mah preteo. Talijanska kultura i jezik posta našim primorcem do skora svojinom, mladići najotmenijih hrvatskih obitelji polazili bi u Italiju na nauke, buduć da u ono doba u nas javnih škola ne bijaše. Naročito pako bijahu Rim i Bologna milim stecištem tih nadebudnih hrvatskih sokolovića, a obće je poznato, da nam je univerza bolonežka uzgojila mnoge i vele učene muževe, dapače znamo, da se tamo kasnije i posebno učilište za mladiće naših krajeva osnovalo. Uz bogoslovne i pravne nauke učili su se takodjer i spisi starih klasika, a uz ove i spisi noviji italskih pisaca, koji baš u to doba u svojih spisih razglabahu i naučahu razne poljodjelske kao i obće gospodarske zadaće. Istina je doduše, da je i u ovo doba jošte u Italiji glavni osnov gospodarstva još uvijek onaj starih Rimljana, al se je ipak u mnogom već prilagodio zahtjevom dobe.

Medju najznamenitije obće gospodarske pisce ove dobe brojimo prije svega bolonežkog senatora Petra Crescentija, koji je već godine 1300, napisao gospodarsko djelo pod naslovom: „In commodum ruralium“, gdje u 12. knjizi medju ostalim takodjer i „o naravi, vrsti i načinu porabe hrašća, plodova i zvieri, koje su čovjeku koristne“ govori. Nadalje razpravlja u sedmoj knjizi istog djela, kako je potrebno, da se šume, koje su odviš guste, proredjuju i čiste, jer da će onda bolje rasti, spominjuć ipak, da se to samo na takove šume proteže, koje ne budu služile jedino za ogriev, već više za uzgoj liesa i gradje.

Obzirom na vrijeme obave takova proredjivanja spominje petgodišnje razdoblje najboljim. U jednom od daljnjih poglavlja pako razpravlja ob uzgoju umjetno sadjenih šuma, preporučujući obzirom na tu, da se po dolinama i boljem tlu imade saditi pitomi kesten, na kamenom i ilovastoni tlu pako hrast cer. Za primorske i toplije krajeve preporučuje uzgajanje mandula, jabuka, maslina i smokava, al i sadjenje paoma i datulja, mnije, da bi se moglo izplatiti i t. d. Već iz ovog u kratko spomenutog sadržaja nekih poglavlja rečenog djela moći je razabrati velevažnost mu po razvoj šumarsko-gospodarskog unrjeća.

Djelo Crescentijevo bude već godine 1474. na njemački jezik prevedeno i tiskano, a god. 1478. u Fiorenci i na latinskom jeziku tiskano. Obsirom na ono pako, što na početku tog odsjeka spomenusmo, ne dvojimo, da su spisi P. Crescentija i u naših stranah plodonosno djelovali na šumarsko-gospodarske odnošaje i napredak, pak ih zaoto tuj i iztaknusmo.

IX.

Dočim smo pod vladari domaće kraljevske obitelji, a još i kasnije za dobe zajedničkih ugarsko-hrvatskih kraljeva spominjali domovinu svoju ponosnu, slavmi i moćnu, to ju, kako nas poviest uči, otc i naši već početkom XVI. vieka tužno nazivlju „Reliquiae reliquarum” t. j . ostanci ostanaka kraljevstva. Najgrozniji ratovi izpunjuju sada već listine poviesti naroduog nam života one dobe. Veći dio kraljevstva pade pod Turčina, a ostala nam domovina ostade pusta i prazna s tolikih ratova.

Njemačko-austrijska politika iduć za tim, da skupi hrvatske zemje pod svoje, više nara nanie nevolje, nego li pomoći. Turski divjački čopori navaljujući sa sviuh strana u zemljii našu, pališe sela i gradove, odvajajuć biedni narod u robiju tako, da se je isti stao jatovice iz domovine seliti.

I tako vidimo, kako tečajem XVII. vieka kod nas nastala prava seoba naroda, kakove nisu pretrpjeli drugi sretniji narodi, ni u davno barbarsko dobu sveobće seobe naroda. Polja i sela ostaše do mala pusta i neobradjena, a preostali narod bježao je u gradove i šume, da si bar život spasi.

U to doba nastala u nas i poslovice: „kamo tursko kopito zagazi, tamo trava više ne raste.”

Uz ovakove se tužne socijalne i državne odnošaje dakako slabo mogla razvijati kultura i gospodarstvo u Hrvatskoj. Turčin, Mlietčić i domaće razpre i bune dovedoše nam do mala domovinu na rub propasti. Silne i neprestane borbe za obstanak iztrošiše svu blagajnu kraljevine a i velikaša tako, da su se velika imanja uz neznatne svote davala u zalog, samo da se ma i najpotrebniji novac za vojsku namakne. Naravno je, da je uz take odnošaje i kraljevska ratna pripomoć „subsidiium” zvana, bila vele neznatna, i to tim neznatnija, što se je, kao što to jur iztaknusmo, velik dio naroda u to

doba bio odselio u susjedne sretnije zemlje, tako da je Hrvatska pod konac XVI. vieka brojila samo još tri tisuće poreznih kuća, dočim je prije u sretnije doba sama županija križevačka brojila do dvanaest hiljada porezovnika dimnjaka!

Na svu tu nevolju pobuniše se još i g. 1572, kmetovi Zagorja, Kranjske i susjedne Štajerske, proglasivši javno „mužku puntu.“ Koli je tužno pako moralo biti stanje tih nevoljnih kmetova u ovo doba, možemo najbolje razabrati iz riedi samoga ugarskoga primasa Vrančića, koji je kralju govorio: „Znaj milostivi kralju, da u nas živine bolje i poštenije živu pod svojimi gospodari, nego li ovi siromašni kmetovi.“ Nije dakle ni čudo, kad se napokon „za stare pravice“ diljem pobuniše, voleć izgubiti glavu, nego li i nadalje takov život živjeti. I tako vidimo gdje jadni hrvatski seljaci god. 1573. zapisaše u hrvatsku poviest.

Užasni ti bojevi opustošiše nam do kraja zemlju i uništiše gradove i sela. Al i grozno osvetiše se plemići i opet pokorenim seljakom, jer nam poviest spominje, da u Zagorju nije bilo stabla, na kojem ne bi visjeo po koji seljak, a gdje gdje i po desetak njih na jednom drvu!

Propade sila junačkih desnica a još više radnih sila, koje bi bile imale obdjelavati ove krajeve osiromašene nam domovine. Mnogi dielovi napućenoga još ostatka ostadoše sada pusti, dok se tek iza decenija novim pomladkom ne pridigoše i iznovice napuciše kmetske kolibice.

X.

Ob obćem javnom pravu za najstarijeg boravka naroda našeg na slavenskom jugu ne znamo skoro ništa, al nas već i prije spomenuti razvodi, ugovori i zakoni pojedinih gradovamjestnih zajednica dovoljno upućuju, da su se pravni odnošaji i pojmovi jur za rana i u nas udomili. Godine 1614. pako nailazimo po prvi puta (za vladanja kralja Vladislava II.), da je neki Verböczius napisao djelo, oblikom i sadržajem neku vrst obćeg zakonika pod naslovom „tripartitum“, gdje nam se prikazuju skupno i dovoljnom točnošću i obširnošću obći javnopravni odnošaji domovine naše u sriedujem vieku. „Tripartitum“ ovaj nije samo po svakog kulturnog historika važan, već i po tom, što u njem nalazimo spomenutu i po gdje koje gospodarskokulturnu ustanovu izmedju kojih nam budi tuj n. pr. samo spomenut §. 33 kojim se zabranjuje siećenje drvlja i pašarenje po tudjih lugovih, smatrajuć svaki prestupak ove zabrane kažnjivim činom. Iz njeg razabiremo nadalje, da se je već u XVI. vieku i u nas bilo udomilo regalno pravo nad šumami, to jest vrhovno vlastnietvo kralja i velikaša državnih nad šumskim posjedom pravno podčinjenog im teritorija.

Spominje se tamo medju ostalim i članak XVIII. Poznatog Vladislavskog dekreta, kojim se nastojaše urediti jur nastavše razmirice medju kmetovi i vlastelom i to poradi spomenutih regalnih pravica, a jedan od najvažnijih povoda tomu bilo je

uživanje paše i žirovine od strane kmetova u vlastelinskih šumah. Akoprem je, kako vidismo, u staro doba svaki posjednik šume bio ujedno jedini pravni uživaoc šumskih plodina, to se je ipak kasnije usljed uvedenja regalnog iliti kraljevskog prava lova nad svimi šamami u obće i pojam posjedovnog vlasništva i uživanja šuma stao tumačiti sve više i više na uštrb maloposjednika, seljaka i kmetova, a u prilog vlastelina, dok si napokon i u nas, poput inih zapadno-europejskih zemalja, teritorijalni vlastodržci neprisvojiše sve vrhovno pravo nad svimi šumami podčinjenih im krajeva bez razlike, zahtievajuć neko novo vrhovno obće posjedovno pravo absolutnog vrhovnog nadzora i suvlastništva nad svimi šumami unutar medja obsega si javne moći.

I tako vidimo, da je državno plemstvo po volji gospodarilo zemljom i kmetovi. Kmet se konačno smatraše robom vlastelina, a bogatstvo gospodarevo brojilo se po broju podčinjenih mu kmetova.

Sjetimo li se nadalje, da je u srednjem vieku uz ratovanje lov bio jedinom zabavom dostojnom slobodnog i plemenitog muža, ter da su šume, davajuće želud za tovenje krmadi i pašu za stoku, bile jur i ciene i vriednost, tad si lasno možemo protumačiti pohlepu vlastele, da si prisvoje vrhovna posjednička prava nad šumami. Odatle i dolazi, da su već tečajem XVI. vieka malo ne sve obćinske šume u Hrvatskoj prešle u ruke ili bar posredno vlasništvo vlastelina, te to bje baš i razlog onim silnim razmiricam i opetovanim sveudiljnim tužbam kmetova i seljačtva na gospodu sbog otimačine šuma i bezpravnog kraćenja paše i žirenja kmetovom. K nam se je preneo taj pojam regalnog vrhovnog suvlastništva gospode nad šumami njemačko-austrijanskim uplivom i dolazkom raznih inostranih plemićkih obitelji u naše krajeve, koje bi dvor po tadanjem običaju s imanji i imetkom izumrlih nam domaćih velikaških porodica za kojekakove često usluge nadarivao. Već spomenusmo, da je gospodu osobito plemenita zabava lova poticala, da se i za seljačkim šumskim posjedom otimahu, nastojeć uz to i o tom, da starodavno-narodno hrvatsko pravo lova kmetovom oduzmu. Zato i vidimo, gdje se već i člankom XVIII. Rečenog Vladislavskog dekreta i u Hrvatskoj regalno pravo lova zakonom potvrđuje, naredjujuć, da je odsele u Hrvatskoj slobodno samo plemiću, koji je hrvatski indigenat stekao, lov loviti. Seljačtvu pako a i gradjanstvu zabranjen bje lov na plemenitu divjač. Jedino u Dalmaciji, koja je u to doba većim dielom već pod mlietačkom vlašću stojala, obstojalo je još i nadalje pravo nošenja oružja i lovljenja.

Lov pako na divjač i zvierad sa svojimi stostrukimi tegobami i pogibelji smatrao se je tada najdostojnijom zabavom, mač, nož i sulica — uz muževnu snagu i odvažnost odlučivahu tada često još lovnu sreću, jer lov s puškami za onda još ne bje poznat.

XI.

Sliedeć i nadalje hrvatsku narodnu poviest vidimo, da je baš oko polovice XVI. vieka slaba napučenost Dalmacije usljed viečnih turskih i inih ratova prinukala mlietačku

gospodu, da snube naseljenike žitelje iz Bosne, davajuć im zakloništa i zemljišta okol dalmatinskih gradova. Uskoci ovi dobivali bi uz svoje potrebno zemljište za težanje još i potrebne pašnike za stoku si, koja je većim dielom od koza sastojala. Nasuprot pako bili su ti naseljenici dužni davati republici daću „erbatico" zvanu, ter priznati vrhovno gospodstvo Mlietčana.

Al i osim toga još si je jedno pravo pridržala republika (i to po svih šamah Dalmacije i Primorja bez razlike), a to je pravo sječe i izbora liesa i gradje za brodove i lagune. Poviest nam pako kaže, da su Istra, Primorje i Dalmacija imale još oko god. 1430. do 200.000 hektara liepih hrastovih, jelovih i bukovih visokih šuma! Spomenuto se pravo republike zvaše rezervom. Pravo ovo posta vremenom neugodnim teretom naroda, a dalje i bitnim uzrokom današnje pustoši dalmatinskih pećina. Na temelju bo ove reserve nije pućanstvo samo moralo lies sjeći i izradjivati, no i isti bezplatno do morskih luka dovažati. Žiteljstvo željno riešiti se ove nepravedne i nesnosne robote vidje u ćarnih za onda još dalmatinskih šumah glavni povod svoje nesreće, pa da se je rieši, stade neuko, baš divjaćki šume krćiti i haraćiti, uništjući svaki i sliednji hrastić, koji bi mogao jednom ponosnim stablom narasti, samo da nestane liesa, koga bi morali republici izraditi i k moru privesti. I tako vidimo, da je jedno stoljeće mlietaćkog gospodstva bilo kadro opustošiti do skrajnosti divne i ćarne nekoć dalmatinske šume.

Mlietćanom trebaše, kako znamo, sila drva, a ponajpaće tvrda drva — hrastovine. Ta prije dvanaestog vieka bijaše sva Venecija od drva sagradjena, da i isti grad dućdin bio je onda još iz drva. Tek strašni požar, koji je početkom XIII. Vieka malo ne pol Venecije poharao, sklonu Mlietćane, da grade kuće od kamena. Nu baš sada se tek trebovala silna gradja za pilotanje laguna, na kojih se ponosito dizahu crkve i palaće Venecije! Ta jedina crkva „Santa Maria della Salute" kaću, da stoji na 1,200.000 komada hrastovih pilota!

A koliko je tek trebalo hrastovine za gradnju trgovaćkog i vojnog brodovlja silne ove republike! Osobito za ovo potonje, jer se u to doba još flota poglavito sastojala od galijs, koje su u ratu brzo; dapaće često već i u prvoj bitci propale.

Budući pako Mlietćani nisii našli dovoljno drva u blićnjih okrućujućih ih brdinah, gdje su za onda bili sami borici, jelici i bukvici, to su bili baš i prisiljeni dobavljati hrastovinu iz onih zemalja, gdje su u ono doba bili najkrasniji hrastici, t j iz Istre i Dalmacije. Ovo će biti ujedno i bitni jedan razlog, da su uprav ove zemlje najprije zavojštili i osvojiti ih nastojali. Ćini se medjutim, da su se kasnije i sami Mlietćani prepali svojih nedjela, ter zato i proglašiše razne šumarsko-zaštitne naredbe, al žalibog bilo je već prekasno. Koje li su to pako ustanove, o tom ćemo kasnije još govoriti, — za sada biti će dovoljno, da zapamtimo zamet pustoši i strašne goljeti našeg primorskog Krasa i uzroke njegovog postanka.

Tuj bismo još mogli spomenuti i to, da je slićno pravo reserve postojalo takodjer i u

Istriji jur od g. 1452., koje godine bude ujedno i po prvi puta izdan neki obći šumski red, kasnije u godinama 1475., 1771., 1777., 1758. promijenjen i popunjen. Reservatno pravo države na drvo šuma Istre, Kranjske i Koruške imalo je prije svega svrhu osjegurati tršćanskoj mornarnici potrebni brodovni lies, te se protezaše naravno i tuj na sve šume bez razlike posjeda. Ovo rezervatno pravo po tih stranah bje tek g. 1819. dokinuto, odkada se brodovni lies za državnu mornaricu izključivo iz naših krajiških šuma vadio.

XII.

Poradi vječnih vanjskih i unutarnjih borba ponestalo bi u XVII. vjeku više puta najbogatijim velikašem novca tako, da su, kao sto već iztaknusmo, za male svote ciela imanja zalagali. Napokon se je morao proti tomu opasnomu zalaganju dobara godine 1675. i posebni državni zakon stvoriti.

Tužni gospodarski odnošaji u nas još su bivali i gorji, jer se ni trgovina nije mogla tjerati. Zaprieke trgovini hrvatskoj bile su velike carine na granicah austrijskih zemalja na vino i žito, a najveću nevolju zadade komora gradačka pod konac toga vieka, zatvorivši jadransko more t. j . hrvatske primorske luke. U Dalmaciji pako, koja je sada već bila sva mlietačka, kao u gradovih tako i na otocih, usriedotočila se sva mudrost, sila i egoizam republike. Svi proizvodi osim vina, koje su slobodno po volji izvozili, morali su se voziti u Veneciju, drugamo ih nisu smieli, prodavati, a samo u Mlietcih smieli su kupovati Dalmatinci, što bi im trebalo, iz drugih gradova nisu smieli dovoziti robe za svoje potrebe.

Tri glavna starohrvatska obrta, koja su u ovoj zemlji cvala, odkad ju u obće jasno poznajemo u poviesti, radnju suknja, gradjenje brodova i ribarstvo stegnuše Mlietčani koliko samo mogoše.

Osobito je pako republika pazila na gradnju brodova pozornim okom i to zato, da se ne sagrađe brodovi inostranim državam ili možebit čak i neprijateljem njezinim. Ne samo na broj brodova već i na veličinu pazilo se, dok napokon koncem XVII. vieka ne izadje i zakon, kojim se zabranilo Dalmatincem graditi brodove iznad 500 vagana, dakle da se ne grade ladje već maljušni trabakuli, koji se ne smiedoše usuditi, da zaplove velikim morem u strani sviet, već da se povlače uz obale otoka i gradova.

Tako je Venecija zatvarala Dalmaciji sav veliki sviet, u koji su odsada sinovi dalmatinski samo na mlietačkih brodovih zabroditi mogli, da pronose mlietačku slavu i donose bogatstvo Veneciji.

Jedini otvoreni put trgovini ostavi republika prema Turskoj, za koji nije medjutim nijedne nove ceste izgradila, već se je roba na konjih i karavanah iznosila i dovodila, pa i tu trgovinu je tako uredila, da bitnu i neposrednu korist crpiše Turci i Mlietčani.

Hrvati, podanici Turske, donášahu na sajmove svoje domaće proizvode i dovadjahu blago u velikom broju, a izvažahu sol, vino, ulje i inozemne proizvode donesene od Mlietčana.

Zemljište gradova bilo je tako uzko i maleno, da nije bilo kadro prehraniti gradjanstvo, zato si kupovahu hranu od turskih podanika. Najglavnije tržište bilo je to doba u Spljetu, koje je samo republici nosilo do 100.000 for. na godinu, premda je grad tečajem turskih ratova izgubio svoje znamenite uljike, jer ih Turci izsjekoše, kako su to činili i drugud po Dalmaciji.

Najznamenitija skela za blago bila je pako u Zadru, odakle se svake godine oko 16.000 volova u Mlietke odpremalo. Seljačtvo u Dalmaciji živilo je većim dielom u vrlo čudnih odnošajih. Bilo je dosta sela, koja su plaćala danke Turkom i Mlietčanom. Turski podanici uzimali bi zemlje gradjana u neku vrst zakupa i davali bi od njih treći ili četvrti dio ploda. Većinom bi dakle gradske zemlje obdielavali samo turski podanici, buduć domaćih seljaka nije bilo, jer je oko gradova bolja polovica sela tečajem turskih ratova izčeznula, a narod izginuo. Sjetimo li se još uz to, da je to doba i malo ne sva Slavonija bila pod Turčinom, to vidimo, da su za onda po svoj Hrvatskoj većinom odnošaji nepovoljni obrtu i trgovini, i producente i konsumente trle su još uvijek posljedice nevolja iz XVI. vieka.

XIII.

Tužno stanje „ostanaka" nekoć toli moćne velike Hrvatske u to doba — uz posvemašnju stagnaciju svake kulture — bilo je narvnim uzrokom, da su se šume sve većiuu i sve dalje širile dok ne nije mal ne ciela iztočna Hrvatska pod konac XVI. vieka bila pretvorila u veliku šumu.

Jedino je još sjevero-zapadna Hrvatska sa primorjem uzčuvala narodnu kulturu i uljudbu, dapače mogli bismo reći, da je u tih stranah kultura okolnostim primjereno prilično napredovala. Spomenusmo već, da su prije svega Zrinjsko-Frankopanski primorski gradovi i luke bile bogat izvor po Italiju i Mljetke za drvnu gradju i ini lies; Bakar, Bakarac, Kraljevica, Crkvenica. Selce i Novi izvažahu sol i drvo, a željezo izkopano u rudnicih Zrinjskoga na imanju Čabar vozilo se a susjednu Istru i otoke, a i dalje. Po izumrcu tik hrvatskih velmožkih obitelji stadoše oko godine 1652. razni njemački zapovjednici svojevotjno da i protupravno, tržići primorske šume i sjeći senjsku goru; ako li uz to još uzmemo u obzir, da su baš u to doba koze bile glavnom stokom naroda našega, koje pasući šumami uništivahu svaki i najmanji pomlad gore, to možemo uztvrditi, da je baš u XVII. vieku pravi zamet kasnijemu posvemašnomu zatoru šuma po mnogih naših krajevih, imenice pako u Primorju. Tako vidimo, da doćini nam s jedne strane u XVII. vieku prekomjerne šume zapremijuju iztočne dielove domovine, da nam tudji nametnici i nehajnost pućanstva na zapadu pustoše zemlju.

Nemirna i nesigurna vremena ne dozvoljavahu, da se u zemlji vrši zakon, u koliko bi takav i branio pustošenje šume i podržavanje koza. Svatko je sjekao, što i koliko ga volja i potreba bilo, debla se nisu na panju već na stablu, a često i u pol krošnje podsjekla, a klaštrenje bilo je posvuda navaduo. Gorivom se nije štedilo, palilo se danju i noći na ogromnih otvorenih žarištih bez mjere i cilja, ne brineć se za potomstvo kao ni pomlad šuma. Pravu novčanu vrijednost imaše jedino drvo za dužice i brodovni lies u primorskih krajevih te šume spadajuće pod upravu pojedinih državnih rudokopja n. p. u Gvozdanskom, Samoboru, Čabru i t. d., gdje se ipak već bar neka vrst šumarenja vodila. Svuda ostavljalo se je naravi, da se skrbi za pomlad i uzgoj šuma. O kakvom šumgospodarstvu jedva se i znade. Stabla najraznije starosti i vrsti vode naravni boj za obstanak; stoljetni gorostasi nadkriljuju svojim krošnjama okolišje kolosjeka i šikarja nikloga iz sjemenja i podsječenih stabala, štiteć ga za dugo, ma i ne dajuć mu svjetla i zraka. Tek bura i vihri obaraju trula i suha prastara stabla, a na tako nastavih prazninah opet se u kratko uzdižu mladice boreć se u gustih hrpah za svjetlo i zrak, dok se ne podignu do jezgrovitih stabala, da opet i one štite svojom blagotvornom sjenom i hladom svježje šumsko tlo.

Tako nam se predočuje onaj vječni rad naravi, koji je baš do najnovijega doba vladao i ravnao našimi šumami. Svagda bo, dok je čovjek još na niskom stepenu kulture, prodirao bi u šumsku zabit, željan prisvojiti si bogatstvo šumskih proizvoda; tu je postupao kao barbar, jer je šume, koje bi po zakonih naravi tek po decenijih ili stoljećih propale, u tren oborio.

Imajući pred očima jedino potrebu i korist, uzimlje čovjek za doba najprimitivnijeg uživanja šuma drvlje gdje i kako mu je sgodnije, bez reda i pravila, prepuštajuć naravi, da izpuni nastavše praznine, te ne brineć se za to, da li marva, ta vierna pajdasica čovjeka, uživajuć šumske plodine u prekomjernom broju, šumskomu uzgoju možda ne škodi podgrizavanjem nejakih mladica ili strvljenjom supnica.

Tako nam oko predočuje sliku najdivljega uživanja šuma, ono pako prisvajavanje proizvoda bez pravila i mjere nadkriljuje svojim uništivanjem i užas samih naravnih svojih nepogoda, pa teki vidljive i osjetljive posljedice ovakovoga nenaravnoga postupanja sile čovjeka, da u vlastitom interesu svoga obstanka preostalu šumsku glavnicu samo primjereno troši i da si nastoji isti pomlad šuma umjetnim pomladjivanjem i uzgajanjem osjegurati.

Nestajanjem šuma u pojedinih krajevih domovine naše vidimo, da su se amo tamo veo i izkustvom udomila neka obća šumarsko-gospodarska pravila, sastojeća se prije svega u tom, da je dosele neuredna preborna sječa postajala pravilnijom, a i isto umjetno sadjenje žira običajnije, a uzgajanje neke vrsti srednjih šuma naravljju označenom potrebom.

Pravilnost uzgajanja listnatih šuma u obće, a hrastika i bukrika napose, bijaše takodjer uzrokom, da se je u obće kod nas Hrvata šumsko gospodarstvo moglo samo

po malo i slabo razvijati, a zato i vidimo, da su zaštita šuma i šumskoga vlasništva dugo glavni temelji naših kulturnih zakona i ustanova, a pravo i naučno šumarenje da nastaje u nas tek u najnovije doba nestajanjem doraslih šuma.

Tek onda, kad se je i u nas sbog bezobzirnog plienjenja i haraćenja šuma sve veoma pojavljala bojazan, da bi uz potrajno takovo bezbrižno trošenje suma i drva napokon i kod nas zavladao manjak toga najpotrebnijega nam proizvoda naravi, stalo se i o šumarstvu ozbiljnije raditi i nastojati.

Kako i na koj se je način pako u nas šumsko racionalno gospodarstvo razvilo uz šumsko znanstveno spoznanje čuti ćemo kasnije.

Konačno budi još spomenuto, da proučavajuć kulturnu poviest naroda hrvatskoga tečajem XVI. i XVII. vieka, opažamo, da su nam tada bile šume više zapriekom uljudbe, nego li vrielom narodnoga bogatsva.

XIV.

Sliedeć nadalje tek obćih kulturnih odnošaja naroda hrvatskoga, preći ćemo sada na razmatranje stanja domovine naše u XVIII. vieku.

Znamenitim u historiji karlovačkim mirom od 26. siečnja 1699. godine nastaje rek bi novo doba za poviest hrvatsku. Bolji dio zemlje naše izbavljen bi izpod turskoga jarma, te dodje opet pod zakonitog si kralja. Onaj plačni glas o zemlji da su ostale samo „reliquiae reliquiarum" više se ne čuje niti si više daju toga naslova otcu naši u svojih saborskih spisih.

Širje pako granice daju našem narodu ne samo od Turaka oduška, već je i izčeznula ona vječna strava, koja je do nedavna još i daleko preko medja Hrvatske toliko puti znala uzrujati narode i države srednje Europe. Habsburžka kuća pako stajaše u to doba u tolikoj sjajnosti sa pobjedonosnoga oružja vojska svojih, da se je živo nadala i pobjedam tradicijonalnih svojih državnih ideja, koje su za tim išle, da prevlada jedinstveni sustav državne uprave u svih zemljah kuće habsburžke.

Absolutizam, centralizacija uprave i kabinetska politika glavne su oznake povjesti zapadne Europe u XVIII. vieku (razvijajuć se dalje do velike francezke revolucije), a austrijska dinastična politika ih dakako prenaša i na ugarsku i Hrvatsku.

Kod nas pada u to doba velevažno pitanje o pripojenju nove vojne krajine pod staru vlast hrvatskoga bana i povodom toga nastajuće razmirice medju carskimi generalima krajine i hrvatskim velikaši. Na početku XVIII. vieka vidimo, da se i opet, osobito po krajini, ponavljaju bune naroda proti samovolji carskih generala i gospode, koji izvrnuše sve odnošaje podaničke na štetu seljaka. Neprestani ovi nemiri prinukaše napokon kraljicu Mariju Tereziju, da je god. 1755. mjeseca novembra izdala

znamenitu zapovjed o oblakšanju i uredjenju podaničkih odnošaja, „da se dokine nesmiljeni postupak gospode, ter da mir med narod uvede“.

Naredbe ove i polakšice ponovljene su kasnije (iste godine i u znamenitom „therezijanskom urbariju“, o kojem ćemo još i kasnije govoriti.

Nu već po smrti velike carice započe nasljednik joj Josip II. stvarati nove institucije, protivne temeljem državnoga prava Hrvatske, kakove su jur prije bile nikle u njegovoj duši. Zemlje njegove imale su se stopiti u jednu jaku i moguću „Austrijsku državu“, u kojoj bi bio jedan narod, jedan ustav, jedno zakonarstvo — njemačko! Al zato mu je ipak glavna bila skrb, da podigne narodno blagostanje svojih država, nastojeć osobito u nas Hrvata, da podigne svilarstvo.

Da podigne seljaka kmeta na visinu dostojnu čoyjeka, izda 22. kolovoza god. 1785. znameniti i važni patent o emancipaciji seljaka, a da uzmogne bolje pravednim razporezivanjem izcrpiti snagu svojih podanika, odluči god. 1786., da se imadu sve zemlje katastrom izmjeriti.

Nu u koliko i jesu bile obe ove naredbe od vanrednoga zamašaja, to ipak ne imahu željena uspjeha. Već na 28. siečnja god. 1790. morade car popustiti pravednim zahtjevom naroda, ter podpisati onaj znameniti dokumenat, kojim se i opet u svih zemljah vraća konstitucija u ono stanje kakova je bila g. 1780.

Motreći sa kulturnog gledišta povjestne dogodjaje naroda našega u XVIII. vieku, to vidimo, da jošte nosi na sebi očite znakove nesretne minule dobe. Polahko i teško brišu se turska obilježja sa ove zemlje; nu Hrvatska ipak se odmara od dugovječnih, neprekidnih ratova, koji su joj potresli srce i dušu, a sladki užitak mirnijega života odsieva se u spomenicima ovoga vieka, dok nam ne poče i opet svesilni duh austro-njemačke centralizacije udarati nove biljega na državnom tielu, podajući zemlji svoje boje i svoju svietlost. Al ipak jasno se vidi blagodati mira, jer plemić i seljak, svećenik i velikaš, svi sabiru sile svoje oko kuća i kućišta, polja i druge imovine, sve se žuri i nastoji, da uredi svoje odnošaje i podigne blagostanje.

Sve to pregnuće mogaše medjutim biti tek pripremom za dogadjaje XIX. vieka, komu povjest dosudi, da nam iz temelja preustroji sredovječne temeljne inštitucije naroda i države Hrvatske.

XV.

Već opetovano puta iztaknusmo pobune i nemire, koji su nastali, po Hrvatskoj ponajviše zbog raspisivanja nepravednih daća i necovječnoga postupka vlastele napram kmetovom i seljakom. Kazasmo i to, da je carica Marija Terezija god. 1755. mjeseca studena izdala zapovjed. usljed koje bi se bili imali nesmiljeni postupci gospode dokinuti, ter red i mir u narod uvesti.

Liep spomen, koga si je kraljica ova u narodu našem uzčuvala izdanjem "urbarija" jasno nam svjedoči smier koristonosnoga toga nauma. Znajući, koliku važnost rečeni spis još i dan danas i u šumarskom obziru po nas imade, dajemo eto u sljedećem doslovce sadržaj istoga:

P r v i d e l. *)

*) u interesu čitalaca uznesmo, pridržav originalni tekst, ipak pisati novim pravopisom. Neizpunjena mjesta nisu niti u originalu tiskana.

§,1 . Pokehdob vsakojačke daće i službe urbarialske k selišća naredjenju moraju se prisposdobiti, selišće pako nije svlgder jednako, nego ka kotara stališu i k drugoj kakvoj goder sela onoga hasni ili kvaru moraju se primeriti; zato vu ovom kotaru grunt ili funduš nuternji celoga selišća kmetskoga, to je hižno mesto, dvorišće, vrt i skeden na dve požunske drvenke setve prostran biti mora, tak da, ako kaj vu ovoga funduša širini od dve požunskih drvenkih bi zfalelo, ono se vu zvukskim pristojališču, te je to iz oranec zemlji, ali senokoš mora pridati; kaj se pako goder od dve požunskih drvenkih više najde, ono se k oranem zemljam, ali k senokošam pridati mora. Ako bi pako širina grunta za jednu samo štertinku od dveh požunskih drvenkih vekša bila, zbog maloće dugovanja preštirati se mora.

§. 2. Iz pristojališća zvanjskoga za celo selišće kmetsko zemlje orane zmed kojih vsaka ral z dvemi požunskimi drvenkami obseati se more i senokoša pako na koscev, koja se čez leto samo kosi, ima se k celomu takvomu gruntu pridati.

§. 3. Ako bi pak iz oraneh zemlji, al senokoš kaj zfalelo, ono se takvim načinom zpuniti mora, najmre: da na mesto jedne rali zemlje jeden koscev, ali pak na mesto jednoga kosca jedna ral zemlje odredi tak, da kada se takovo nadomešćenje pripeti, ali takaj gdje falinga nuternjega selišća funduša z oranom zemljom, ali senokošom nadomešća se, budi jedno budi drugo podložniki slobodno brez svake daće i nezpake, ili ti neprilike vživali budu.

§. 4. Koja goder od celoga selišća gore rečena jesu, ona od pol, četerte, ali osme stranke selišća prisposdobno razumevaju se.

D r u g i d e l.

§. 1. Poleg artikuluša 36. leta 1550. krešna vinska od dneva sv. Mihalja do dneva kmetom slobodna bude.

§. 2. Ako kmeti kakove krče imaju, zemeljski gospon takove vzeti, ali k gruntom kmetskim pridati drugač nemore, zvan ako poleg zdušne varmedjske limitacije, ili ti procembe za delo i trud odsudjena plaća vu gotovom prvije se naplati.

Oni pak grunti, koji su od starine skrčeni, i potlam gruntom kmetskim pridani, ali pako, kada oni kmeti, kateri su takve skrčili, ter iz onoga grunta otišli, krči pako od ruke do ruke drugim davali se jesu takvem načinom, da vezdašni kmeti prez vsakoga dela i truda izplaćenja krče takove drže, za krče se već imenuvati, vnogo menje rečeno nadomešćenje za nje potrebuвати se bude moglo.

§. 3. Za kmetsku marhu, na kuliko prilika kotara dopusti, mora za dosta paše biti, iz kojega pašnika kmeti za voznu svoju marhu, znanjem i dopušćenjem gospodskem nekoju stran gojiti i prepovedati drugem mogu, tak vendar, da na takovoj za se odlučeni i prepovedani paši, i gospodska vozna,

znikakvim pak nacinom čreda more se pasti. Vu kojem pak kotaru paša bi tesna bila, onde niti z oranjem, niti z drugim načinom na menje se spraviti nesme.

§. 4. Drva za ogenj, kade je lug, onde kmeti podrta i suha, kade pako takov lug nebi se nahajal onde i sirova, ne vender sadjena, za svoju samo potreboću imali budu.

§. 5. Drva tolikajše za stanje potrebna z gospodskim vender dopušćenjem, i stanoviteh drv odkazanjem vu domačem kotaru za obstuin i prez plaće moraju se dati.

§. 6. Ako drv za žganje vu kotaru sela zbog maloće luga nebi zadosta bilo, z drugih gospodskih lugov takova spodobna vender imaju se dati.

§. 7. Žirovina kmetom vu kotarskom lugu za šest krajcerov zlese, nego strainskem ima se dopustiti, vu dvorneh pako lozah takovu za onu cenu, kak se s zemaljskem gosponom pogoditi budu mogli, imali budu.

§. 8. Ako bi se pak koje selo znašlo, koje bi svojega luga na hiže razdieljenoga imalo, i takvoga nadalje ladati seleso, iz takvoga luga drva za ogenj i za zdanje, kak tulikajše za žirovinu, branje vuka ili ti gubača kmeti samo za svoju potreboću prez vsakoga gospodi podanka slobodno imali budu, gospon ništar manje zemeljski takvim kmetom drva i žirovinu vu svojem lugu ni dužen dati, nego da bi vu kmetskom lugu nikakov žir ne obrodil, onda zemelski gospon svojim kmetom žirovinu vu lugu svojem vu onu cenu, kak i stranjskem, prvo vender svojem nego stranjskem dopustiti ima.

Meten toga vender kak ovi, tak i drugi lugi pod obrambom i čuvanjem gospodskem ostaju.

T r e ć i d e l.

§. 1. Vsaki celoga selišća kmet gosponu svojemu zemelskomu vsaki teden jeden dan od sunčenoga izhoda do zahoda, nuter računajuč dohajanja i odhajanja, krmenja i napajanja vender vreme delati bude moral; nebude vender slobodno gore rečenu voznu marhu razdvojiti, i tak na dva dni gospodčine kmeta siliti, zvan da bi svojum nemarljivoščum, ali hmanjoščum kmet gospona svojega zemeljskoga vkaniti hoteći menje vozne marhe držal, ali zmenšem marhe brojem, neg je dužen, na gospodčinu došel, i svoju marhu k drugomu iz jala na kvar gospodski pripregel, na mesto pak vozne gospodčine takov celi kmet zemeljskomu gosponu vsaki teden dva pešiška težaka dati dužen bude, i tak na spodobu rečenoga kmeta, on, koj pol, četrtu, ali osmu stranu drži, služil bude.

§. 2. Ako bi pak za gore rečeno dohajanje i odhajanje na gospodčinu med gosponom i kmetom takovo pitanje, ali tužba bila, nju varmedjinski oficier previditi i dokončati mora, na kuliko se dalekoća bi vuračunati morala.

§. 3. Gospodi zemeljski dopušta se, da ako bi kmet pol dneva, ali više na gospodčinu iti imal, takovoga jenkrat vu mesecu četiri dni na peški ali vozni gospodčini zadržati more, tak vender, da se njemu vu one četiri dni dohajanje i odhajanje vu račun gospodčine vzeme, ništar manje, da se kmet za takvu gospodčinu bude mogel pripraviti, vu vremenu opomenuti se mora; za takvu pak gospodčinu vu letu za voznu kmeta marhu potrebnu pašu, kak takaj vu zime potrebnu priliku za kmeta, i marhu njegovu zemeljski gospon preskrbiti mora.

§. 4. Kada pak kmet za jednu, ali najviše za pol drugu vuru daleko iti na gospodčinu iti mora, onda vu mesecu, sesvetčaku, grudnu, prosincu i sečnu vu zorju dojt i vu mraku oditi dužen je, tak da

gosponu svojemu zemelskomu od sunčenoga izhoda do zahoda delal bude, vu drugih pako mesecih, od sunčanoga izhoda do zahoda z dohajanjem gospodčina celoga dneva razmeva se.

§. 5. Vu vremenu kositve, setve voznu, ali pešičku tlaku vu duplom gospon zemeljski vzeti more: tak vendar, da težaki duplit vzeti v drugo tjedne vuračunaju se. Dužnost anda takove težake duplit davati, ovak se razumevati ima, da celoga selišća kmet najviše jednoga dneva z marhum voznum, i dveh dnevov pešičku tlaku odbavi i kajti pol selišća kmet samo polovicu dneva z marhum, ali jedan dan pešičku tlaku, fertali pako selišća kmet, jeden fertali dneva z marhum, ali pol dneva pešičke tlake davati dužen bi bil; zato takov kmet gledeć na broj i prikladnost jednoga tjedna tlake svoje, takovu tlaku duplit obaviti dužen bude, koteri se način od onih tulikajše kmetov, koj sami osmi tali selišća drže, razumevati ima; seljari vendar vu nijedno vreme k davanju dupličnih težakov pritucani biti nebudu mogli.

§. 6. Kada pak, kak gore rečeno je, zbog dalekoće jednoga al pol dneva dopušćeno je, da kmet z dohajanjem i odhajanjem neprestance četiri dni na tlaki more se zadržati, onde se more rečena tlaka vu vremena silnoga dela dvakrat vu mesecu jednom ponoviti, tak vendar, da kmet prvi tjedan zemeljskomu gosponu četiri dni, druge tjedan sebi, treći pak tjedan istomu gosponu svojemu i pak četiri dni delal i služil bude. Koju tlaka ili gospodčina tak z dohajanjem kak i odhajanjem, kak vre rečeno je, vu druge tjedne vračunati se more. I to tak razmevati se mora, da najmenje četrti stran tlake celoga leta za šest zimske mesece zadržati se mora.

§. 7. Ako li bi pak kmeta z tlake i dela deždji, ali drugo kakvo hman vreme pregnalo, niti kmet celoga dneva gospodčinu zveršiti nebi mogel, tak ona stran dneva, v kojem takov na tlaki je bil i delal, budi do pol dan, ali i duže, mora se takovo kmeta delo vu račun tlake na tuliko, kuliko je delal, a nikaj više vzeti. Ako bi pako kmet samo došel, i zbog hman vremena nikaj delal, nego nazad od ti moral, takvomu samo dohajanje i nazaj odhajanje vu račun tlake uzeti se more.

§. 8. Seljar svoju hižu imajući, 18 dni vu tudje pako hiže stojeći, 12 dni čez leto pešičku tlaku služiti mora.

§. 9. Ako prem kmet gosponu svojemu poleg pravic urbarijuma, zvihu gore vre imenuvane tlake nikaj nebi bil dužen dati, ništar menje vendar pravično ne nahaja, da kada kmet stranskomu za plaću pešičkoga težaka želel bi dati, za onu istu plaću prvo svojemu gosponu, nego stranskomu ali kak se z gosponom svojem pogoditi more, ali ipak vu takvom pripečenju, koteri se poleg pravic orsačkih po varmegjije limitera, vuz onu limiteranu gotovu plaću dužen je dati.

§. 10. Na izplaćanje ali skupljenje dužne čez leto gospodčine, kmet nikakvom načinom siliti se nemore, ako bi se pak z dobre volje z gosponem svojem zemeljskim do časa, ali na veke pogoditi, i tlaku z penezi odkupiti hotel, takovu pogodbu pred varmegjinskim svjedočanstvom vučiniti slobodno mu bude; vu takvom ništar manje pogajanju, ako jedna ali druga stran od onoga vremenitoga pogajanja odstupiti, i ovoga urbarialnog dokončka bi se držati hotela, isti posel s jednim leto prvo nazvestiti, i pred varmegjijom dokončati mora se, da tak obadve stranke za gospodarstvo svoje skrbeti se budu mogle.

§. 11. Vsaka pogodba z kmeti z jednim po jednom, ali pak z obćinom za odkupljenje tlake i druge daće urbarialske včiniti, i pred varmegjinskim svjedočanstvom dokončati se mora. Vsaka pak pogodba zbog arende, hasne gospodske i drugih dohodkov koji se vu urbariumu ne za državaju, vsigdar prez svjedočanstva varmegjinskoga slobodno se vučini.

§. 12. Zvun navadne i obćinske gospodčine kmeti vsako leto jednu foringu na daleko dati budu dužni ovim najmre načinom.

Pervić: Četiri kmeti celoga sela, i na spodobu oveh dragi menšega stališa skupa naprezujući, ali z načinom, s kojim oni med sobum pogodiju se, jedna kola s četverum marhum dati budu morali; tak vendar

Drugoč : Da ova foringa ne vu zločestom, nego vu priličnom putu, niti više od dveh dnevov daleko dati se nemora.

Tretić : Vu vremenu oranja, setve, kositve i branja naj se ne terja, niti pako

Četrtić : Na drugo leto odlačati, niti z novci ali z kakvim naturalskim dugovanjem odkupiti, niti tulikaj z drugim delom premeniti ni slobodno.

Petić : Ako rečena foringa z kakvim pripečenjem više od dva dni tam iduć bi se primudila, ali pak nazad iduć kola z kakvim gospodskim trhom bi se nakladala, oni više budući dnevi i nazad povraćenje moraju se za tlaku vu račun uzeti.

Šestić : Na putu za maltu, harmicu, brodovinu i za oštarije potreben strošek gospon iz svojega platiti mora.

§. 13. Pokehdob kmetu za ogenj j za zdanje potrebna drva za obstuin dopušćene jesu? iz toga zroka celoga sela kmet, koj voznu marhu ima i ovu hasen vuživa, dužen bude iz luga po oficirih gospodskih odlučenoga jeden klafter drv, koja se moraju predi po dveh pešičkih kmeti naseći, vu dvor gospodski, na marof, ali vu drugo vu onom imanju odlučeno mesto dopeljati. Ova pak dužnost pol, četrtoaga ali osmoga talja selišća kmetskoga takaj spodobno dotikala se bude.

§. 14. Slobodno metem toga bude zemeljskomu gosponu ovo isto delo na drugo spodobno premeniti, tak da on, koji bi morali drva dopeljati jednu voznu, oni pak dva, koji bi morali drva naseći, jeden po jednom pešičku tlaku vsaki jednoga dneva vu zimi odslužiti ima.

§. 15. Kmet deveto, gde se vu nature daje. ali gornu daču, ili ti gornicu na mesto vu kotaru gospodskom odlučeno zvan gospodčine voziti bude dužen. Vožnja pako desetine i gospodskoga žitka, foršponti ili ti foringe gospode, ali njihovem oficirom dani, budi oni vu poslu gospodskom ali občinskom uzeti, kak takaj listov nošnja, z jednum rečjum vse službe kmetske, koje polag urbariuma ovoga doprinašati dužni ne su, vu račun tlake prijeti se moraju.

§. 16. Z vrhu toga gospon kmeta nikakvom načinom na foringu zvan gospodčine za kakvu goder plaću pritrucati nemore; metem toga vendar, ako bi zemaljski gospon hotel kam kmeta s foringum na sejme, place, ali drugam poslati, žnjim za njum dobrovoljno mora se pogoditi, i polag pogodbe naplatiti.

§. 17. Na skončanje škodljivih stvari, ili ti zverja (gde se takve nahajaju) zvan tlake tri dni lovinu držati, ili ti vadaš iti budu dužni s gospodskem vendar prahom i olovom tak, da dužnost ove lovine ili ti vadaženja niti s težaki premeniti, niti s penezi odkupiti bude slobodno.

§. 18. Akoprem kmet na službu i gospodčinu, ali pako na svoje gospodarstvo, ali morebiti vu melin za mletvimi svojim žitkom iduć maltu, ali mostovinu gosponu svojemu platiti nebi dužen bil, ništar manje vendar ako bi morebiti vu dragom poslu po takvem putu, kade se malta plaća, išel, mostovinu ili ti maltu ali zgotovemi novci platiti, ali takvoga puta za obstuin spodobno popravljati dužen bude. Kmetu ništar manje poleg volje ostavlja se, hoće li tak puta popravljati, ali mostovinu zgotovemi novci plaćati.

Četrti del.

§. 1. Vsaki kmet i seljar svoju hižu imajuči dužen je prez vsakoga vanjemljenja ili ti razlučenja gosponu svomu zemeljskomu vsako leto jeden ranjnički na dvakrat, to je to pol ranjčka na sv. Juija, pol pako na sv. Mihajla dan dati. Seljari pak pri drugeh stanujuči od ova plaće jesu slobodni.

§. 2. Vsaki kmet celoga selišća ima dati gosponu zemeljskomu čez leto: Dvoje piščenec, dva kopuna, dvanejst jajec, jednu holhu ili ti maslin raztopljenoga masla, i tak poleg toga pol, četiri i osmi tali selišća imajuči kmeti spodobno ovu daću dati jesu dužni.

§. 3. Zvan ove rečene daće trideset kmetom vsi selci čez leto jeden put jedno tele, ali na mesto teleta jeden rajničk i trideset krajcerov dužni budu dati.

§. 4. Kada se gospon zemaljski ženi, ali gospa vudaje (kade se nerazumeva ženitba sina, ali udavanje kčeri) i takaj kada pervu sv. mašu služi (i ovde se van jemlju kaptolomi, conventuši ili ti kloštri) poleg gore rečenoga §. 2. potrebna za kuhinju dugovanja vsaki kmet celoga, pol, četrtoga, ali osmoga tala selišća, prikladno gosponu svojemu mora dati.

§. 5. Poleg volje vendar zemeljskoga gospona ostavlja se, hoće li vu rečeni priliki imenuvana za kuhinju dugovanja, ali vu naturi, ali na mesto oneh peneze uzeti, najmre od kmeta celoga seligća 48 krajcarov, i tak od pol, četrtoga i osmoga na spodoba talja.

§. 6. Poleg stare navade i artikuluša 39. leta 1548., ako zemski gospon vu boju vlovljen bi bil, i vu takovo sužanjstvo opal, da bi glavu svoju s penezi odkupiti moral, onda kmeti svojemu gosponu pošteno i trplivo pomoć dati budu dužni. Strošek pak vu vremenu orsaškoga spravišća ili ti diaete, koj se samo onoj gospodi, koja su vu imenu po kraljevskih listih k diaete zove, dati mora, da pako takovi stroški prekoredni nebudu, gospoda varmegjiska na to paziti budu morala.

§. 7. Od kotla žganjarskoga, ako za istinu njega uživa plaćal bude svojemu gosponu svako leto 2 ranjčka.

§. 8. Od zemlje, koja znović krčila se bude, pogodba za daću med zemeljskem gosponom i kmetom slobodna je, od zemlje pako pred tem toga skerčene daća, do ovoga vremena navadna bude se obdržavala, niti z nikakvem načinom povešavala.

Peti del.

§. 1. Pokehdob vu onom mestu do ovoga vremena devetina gosponu zemeljskomu vu naturi ne se davala, za to vsaki kmet selo selec na mesto devetine jednako vrednost, dati mora, od koji vrednosti pak pol, četrti i osmi tali selišća onoga spodobno na se spadajuću daću kmet podnašati dužen bude, tak vendar, da se vu ovoj vrednosti devetina od janjcev, kozličev i pčelcev razmeti mora.

§. 2. Od konopel i lana ili ti prediva ali deveto vu naturi, ali na mesto ove celoga selišća kmet šest funtov gospodskih konopli, ali prediva presti, i na ovoga gledeć pol, četrtu i osmu stran selišća ladajuči poleg pravičnoga razredjenja dužen bude.

Kade vendar na mesto devetine drugo kaj jednake vrednosti daje se, onde dužnost budi prediva, budi konoplji, ali preje dati, po rečenoj jednako, vrednosti vre nadomešćena i izpunjena razumeva se.

§. 3. Akoprem pitanje od desetine, komu najmre i od česa davati se ima ? Ovoga urbarialskoga

dokončanja se nedotiče, na kuliko metem toga desetina od onoga zemlje prirodjenja, koja se vu prvom artikulušu leta 1481. ne imenuju, bi se more biti vzela bila, vsa se prepoveda, i samo od dugovanju vu vre rečenom artikulušu imenovaneh, z nikakvem načinom od drugeh jemala se bude.

§. 4. Devetina vinska, kadi se ona jemlje, na onu istu meru, z kojum se vse drago zadobljeno vino zmerilo je, pravilno i prez vsakoga pridavanja naj se prijemlje, i kak goder deveto tak i gornica ne na drugu meru, nego poleg orsačke požunske mere, ali fizera (poleg kojega vedro 32 pinta drži) naj se uzimlje.

§. 5. Pokehdob poleg artikulusa 978ga leta 1715. naviski gornice ili ti gorne daće prepovedaju se, i drugač orsačke pravice sobum donašaju, da se vse druge mere z požunskom imaju složiti, zato zapoveda se, da kakvigođ naviški od vremena prerečenoga artikuluša 97 leta 1715. bili bi navrženi ili ti na više zdignjeni, ovi vsi kakti nepravični, kaj brže moraju se zakratiti i poleg prerečene stare navade na meru požunsku gornica ima se prijemati. Kade bi pako novo tersje od vremena prenapisanoga artikuluša zasadjeno bilo, ter vu vremenu takvoga novoga tersja zasadjena med gosponom i gornjakom kakov kontrakt ili ti pismo zvrhu gorne pogodbe vučinjeno bilo, tak takova gornja pogodjena daća ne drugač, nego na požunsku meru prijemati i nadalje održavati se ima. Ako bi pak pri takvom tersju more biti kakve nove ter vekše daće navržene bile, ove takaj kakti nepravične zakračuju se.

§. 6. Da se pak suprot orsačkim pravicom na više gorna daća odsehdob ne zdigne, vu vsakom takvom mestu kade naviška prijemljeju, gorice gornjakov naj se popišu, i kuliko gornice poleg požunske mere od takovih dohaja, naj se tulikajše zapiše, ter takov register ili ti pismo pod pečaćum varmegije tak gosponu, kak i gornjaku ima se van datj, tak vendar, da i vu arhivumu varmegijskem ostane.

§. 7. Ako pak gorice nekoje leto zevsema nebi rodile, vu takvom pripečenju dužen vendar gornjak gosponu zemeljskomu gore rečenu gornicu i drugu daću ostane, pokehdob i tak ne s penezi, nego vu naturi, ili ti z moštom plaćati mora, zato ako jedno leto z rečenoga zroka dužen ostane, drugo leto iz prirodjenja goric naplatiti takov dug mora.

Š e s t i d e l .

§. 1. Ako kada koji kmet prez odvetka vumre, kmeti drugi njegov imetek za se obrnuti nesmeju, nego taki smrt njegovu gosponu zemeljskomu na znanje dati dužni su. Imetek pako pokojnoga kmeta, kak i oneh, koji iz sela, ili ti fundusa kmetskoga skoče, gospon zemeljski poleg tituluša 30ga dela trećega ima slobošćinu k sebi vzeti, tak vendar, da se iz imetka takvoga vsem dužnikom dugi izplate, sebi pako ostalo poleg odredjenja artikuluša 18. leta 1723. zadrži.

Onde pako, kade kmet po smrti svoje odvetka ostavi, gospon zemeljski imetka takovoga za se obrnuti nemore. i kada imetek takov morebiti med rodbinu razdeliti bi se moral, vu takovom poslu da se vsakojačke krivicam put prepreči ne po oficirih gospodskih, nego po prevdenom gospodskom sudu del takovoga imetka sam gospon zemeljski poleg tituluša 30ga dela trećega vu činiti, i delni list pred sud varmegijski poslati dužen bude.

§. 2. Ako bi pak se pripetilo, da bi sbog ostoće i pregona. gospodskoga kakovo selo ili ti grunt opuščel, onda vu takovem pripečenju pusti grunt, kak goder druge zemlje, ali funduši, koji vu portah zapisani jesu, (ako kmet, koji je skočil, nebi se nazad povmul) ali novomu kmetu, ali pako drugem onoga mesta stanovnikom gospon zemeljski poleg urbariuma za službe i daće dužen bude vundati.

§. 3. Poleg razuma artikuluša 18ga dekretuma 5ga Vladislava kralja, kak tulikajše artikuluša 22ga leta 1729. vsakojačko vadaženje ili ti lov, ptic i rib lovinah vu ribnih vodah i potokih samoga gospona je, i zato vsem kmetom kak najoštreše prepovida se.

§. 4. Akoprem krčma kmetom vu gore napisanom stanovitom vremenu bila bi dopušćena, ništav manje vendar, kade se gospodska krčma za vezda nahaja, ali na potlam napravi, vu takovi krčmi ali oštariji sakojakoga napitka točenje celo leto gosponu slobodno bude, i to tak vina kak žganice i pive, kojeh napitkov pripravlanje samomu gosponu zemeljskomu dopušćeno je.

§. 5. Ako zemeljski gospon poleg razumevanja artikuluša 36ga leta 1550. kojemu kmetu krčmarenje vina svojega zaufati hoće, takov kmet doklam toči, od tlake prost bude, i zvrhu toga takvomu za krčmarenje od vsakoga požunskoga vedra 4 gjukese gospon ima platiti.

§. 6. Dohodki od sejmnooga mesta (ako predi občini mesta onoga iz milošće kraljevske nebi bili dani) kak i od mesnic, pravilne tulikajše malte, pokehdob po privilegiumih kraljevski i orsačkih pravicah na samoga gospona zemeljskoga spadaju, zato poleg same gospode takvi dohodki ostavljaju se.

S e d m i d e l.

§. 1. Pokehdob na zemeljskoga gospona spada po smrti kmeta ostavljenih sirotic zagovarjanje, i na njihova dugovanja skrb imanje, zato njemu od inventara ili ti popisavanja i razdelenja med odvetke kmetskoga imetka za trud svoj nikakvu plaću vzeti ni slobodno.

§. 2. I cene prodanoga, zamenjenoga, ali vu teštamentumu ostavljenoga imetka kmetskoga gospon zemeljskl deseti tali vzeti nebude mogel.

§. 3. Vu prodavanju duhana, meda, vojska, masla, prediva, konoplja, i drugoga zemlje prirodjenja, komu i od koga goder budu hoteli kupovati, ali prodavati. Kmeti od gospode zemeljske naj se nebantaju, niti nepačiju, još menje zbog prodavanja po skrbi i trudeh prigospodarenih dugovanj s kontrabandum ali vu penezi, ali vu telu naj se nekaštigaju, slobodno ništar manje poleg razumevanja artikuluša 15ga leta 1723. prekupljenje gosponu zemeljskomu za svoju samo potreboću bude, tak vendar, da one peneze, za koje se slobodno pogodi, taki gospon zemeljski svojemu kmetu naplati, i nikakvem načinom vu dojdúće dohodke, ali vu tlaku nezaračuna, kak takaj nijednoga zvuenskoga kupca, koj bi vu kotar isti kupovat kaj hotel dojt, niti z prepovedjum, niti z drugem načinom zabraniti nemore, tak ravno niti kmetom, ako bi svoja dugovanja drugam na prodaju odpeljati hoteli, zakratiti, još menje zadržati, nego kak se kmet s stranjskim pogodi, ako gospon novce gotove taki položi, prerečerio prekupljenje samo za svoju potreboću vužival bude, i to tak, da na pravu orsačku meru i vagu vzeme, i prodavanje kmetom slobodno ostane, niti je na nju prisiliti mogu.

§. 4. Kak goder z drugih kvarom ni slobodno monopolium, to je to tržišvo jednomu samomu dopušćeno doprinašati proti očivestne orsačke pravice, tak ravno, i tržišvo vu prirodjenju zemlje z očivestnem ostalih kmetov kvarom jednomu samo kmetu tržišiti i njemu samomu pod arendu od gospona dati piepoveda se.

§. 5. Kmet se trucati nemore, da bi ravno na gospodskom melinu svoj žitek mleti moral, nego je sloboden na kojgod melin odpeljati i zemleti. .

§. 6. Pokehdob se kmet na daću od krčme „pöhn — Weingeld" zvanu, i vu nekoje mesta nepravično

v pelanu pritrucati nemore, za to se i od vezda prepoveda.

§. 7. Gnojna daća od vezda bude prepovedana takvim načinom, da kmeti svojega gnoja nikam, gospona pako zemeljskoga niti vu gorice, niti drugam drugač, nego vu račun tlake voziti budu dužni.

§. 8. Nepravična perja desetina i kmetskih gusek podskubenje pri njekoji gospodi do vezda navadno prepoveda se z podobnim načinom.

§. 9. Niti slamu za vezanje gospodskoga trsja kmeti nebudu dužni dati.

§. 10. Kmeti gospodskih goric čuvare ili ti pudare i prigledače dela gospodskoga vu njih od sehdb nebudu plaćali.

§. 11. Na exekuciju poslanem gospodskem ljudem zvan groša exekucionalnoga (koj se vu dole podpisanom delu dopušća) drugo vsakojačko penez jemanje, kak takajše hajdukov i jagarov gospodskih hrana, i po njih vučinjene sile zavsema prepovedaju se.

§. 12. Iz zroka da kmet neskoči, vu ime poručanstva, ali zbog drugoga stanovitoga ostajanja zroka peneze od kmeta ni slobodno uzeti, ter ako bi se bili gde silum od kojega takovi penezi vuzeli, isti penezi s interesom skupa naj se takovemu povneju.

§. 13. Daća quaterska, i plaća, katanski i mondurski penezi, zvana, gdje je do vezda navadna bila zevsema se prepoveda.

§. 14. Vu onih mestah, kade je mesnica občini iz arende dana, na sečenje, ili ti mesarenje izmuštrane marhe kmeti po gosponu prisiliti se nemogu, niti kakvo goder meso na funte ali na falate med kmete naj se nedeli vu to ime, da bi rečeno meso plaćati morali, nego meso naj se seče, i kmetom naj slobodno bude prez vsakoga truncanja kupovati, kuliko hoteli budu.

§. 15. Znepotrebem kupovanjem, ali prodavanjem kakvoga god zemlje prirodjenja, ali drugeh dugovanj, koja su k hrane potrebna, naj se kmet od gospona zemeljskoga netruca, kak tulikajse na krčmarenje zkvarjenoga vina, žganice, ali drugoga napitka po lagveh, ali po maslini, ili ti holbah siliti se nemogu, niti od skvarjenoga vina, ali drugoga napitka na kremu njim silom danoga račun dati, ali prazne lagve s krčme zvu tlake nazad voziti nebudu dužni.

§. 10. Daća spisna i serpna, kak i plaća snopna od preše i koštaski pinti dežmarom i detine pobiračem hrana, i drugi vsaki excesuši i nespodobni dohodki zevsema prepovedaju se.

§. 17. Vu vremenu pobiranja desetine i devetine, ili ti gornoga vina kmeti lagve svoje dati nisu dužni.

§. 18. Vsakojačke z kakvem goder zmišlenem imenom zvane daće, koje se v gore spisaneh delih nenahajaju, od vezda se zevsema zbrišuju i za ništar činiju.

§.19 . Promenanje i zamenanje zemlje i senokoš gruntskih drugač ni slobodno, nego ako na mesto takovih gospon zemeljski tuliko drugih zvelikoćum i dobrotum jednakih kmetu da; ar drugač takve nazad dati i kmetu povrnuti bude moral.

§. 1. Birsagi z kakvem goder zrokom zmišleni, nemoraju se drugač, negu vu onih pripečenjih, koja vu orsačkih pravica očevestno postavljaju se, i tak od onih samo kmetov jemati, kojim se pred pravdenem sudom gospodskem i svedočanstvom varmegjinskom, to je to sudcem i prisežnikom vu pravdi dosudi, slobodno vendar bude kmetu suda takvoga na previdjenje pred sud varmegjije donesti.

§. 2. Vu kaštigah pako zvun birsagih, kade se na polju kvar pripeti, pokedob da tak vlovlene na polju kvar čineće marhe i živine dokončenje vu orsačkih pravica nahaja se, ono i obdržavati se mora.

§. 3. Drugih pako kaštigah, vu kojih bi se kmeti zbog pravičnoga zroka kaštigati morali, takovi krivci zvun takovoga pripečenja, koje bi vre po orsačkih pravica dokončano bilo, ne vu penezi, zkojum kaštigum siromaško ljudstvo podankom podvrženo je na nikaj se meče, niti pako vu telu kaštigati se imaju, nego na mesto rečene kaštige jednoga, dva, ali najviše tri pešičke težake dati dužni budu, ovi vendar za kaštigu takovu dužni težaki ne vu vremenu oranja, žetve, kositve ali branja terjati se, nego vu drugom leta onoga vremenu zplatiti se imaju.

§. 4. Akoprem kak gore rečeno je, kmeti niti vu penezi, niti vu telu kaštigati se imaju, pokedob se vendar negda pripeća, da kmet svojem hman jezikom, ali drugač s telom sagreši ali pak po kaštige treh dnevov pešičkih težakov nebi se hotel poboljšati, onda takvoga i na telu kaštigati potrebno je. Zato vu vsakom takovom pripečenju paziti se mora, da ako se zbog takove kaštige telovne posel najde, krivec ako vu telu svojem jak i zdrav je, najviše 24 palic, ili ti batin, ženska pako glava tuliko korbačev prijeti mora.

Ako bi pak takova persona stara ili gingava bila, ona s temnicom (ter ako potreboća i krivnje fela bi sobum donášala) takaj s postom poleg samoga kruha i vode trapiti se mora. Tak vendar, da se vu takovom areštu ali vuži nigdar duže od dveh, ah najviše treh dnevov od svojega dela i gospodarstva sadržati se ima, zvun da bi poleg pravdenoga suda gospodskoga za svoje veće pogreške dugše trapljenje, ali kaštige zaslužil.

§. 5. Da bi kmet zbog svojega pogrešenja vu tamnicu gospodsku postavljen bil, i vu željezje okovati se moral (gde do vezda od takvoga okovanja plaćati je navada bila) ne više nego 15 krajcerov dati je dužen.

§. 6. Kmetom prez dopušćenja gospodskoga krčiti od vezda slobodno već nebude, ako pako gdo prez dopušćenja gospodskoga krčil bude, on prez plaće truda, krča takvoga zgubi i poleg toga kvar vučinjeni naplatiti dužen bude krča takova gospon zemeljski drugač za se uzeti nebu mogel, nego ako poleg varmegjinskoga pravičnoga dokončanja i limitacije za delo, i trud dopitanu plaću kmetu povrne i naplati.

§. 7. Pokedob lugov občuvanje i gajenje na samu zemeljsku gospoda spada, zato nijednomu kmetu friško i sirovo drevo i šibje za gradju, niti štange za obruče, ali kolje za gorice prez dopušćenja gospodskoga šeći ni smeti, i ovak na drugi kotar prenesti, prodatij ali pak z dervi teržiti nebude slobodno.

§. 8. Kaj se pak kaštige onih kmetov dotiče, koji luge kvare i drevja obsekavaju, oni ne samo vučinjeni kvar naplatiti, nego i poleg toga tri pešičke težake dati dužni budu. Ako li bi se pak kmet po ovakovoj kaštigi od pokvarenja lugov steznuti nehoteli, onda se z oblašću varmegjinskom kaštigati, i zbog toga zemeljskomu gosponu pomoć dati mora, da se takvi na spodobu vučinjene krivice drugim na peldu oštro kaštiguju.

§. 9. Pobiranje penez, ali drugih dugovanj naturalskih, ali kak je navada reći vsakojačke kolekte ili

ti porezi med kmeti pod kaštigu 24 palic budu prepovedane.

§. 10. Ako bi se kojega kmeta vu lug gospodski vkanlivo zatiranih krnjakov više našlo, za kaštigu vkanlivosti ovakove duplit, ili ti dvakrat žirovinu platiti dužen bude.

§. 11. Vuka ili ti gubača i želuda branje, i z dreva tresenje same gospode dotiče se, kmetom pako pod kaštigu kontrabande i treh pešičkeh težakov prepovedano bude, gospodi pako kmete na gore rečenoga vuka, ili gubača, i želuda pobiranje prez tlake siliti nebude slobodno.

§. 12. Nijednomu kmetu oružje nositi, niti lovne pse držati pod imenuvaneh dnevvov pešičkoga dela kaštigu slobodno nebude.

§. 13. Zvan vremena pravdenoga i gore imenuvanoga vsake fele krčmarenje kmetom pod kaštigu contrabande i pešičkih težakov tuliko, kuliko krat se zapopadnu, naj bude prepovedano vu mestah pako kade kmeti gorice imaju, svojih pravih goric prirašćeno vino, i gospona svojega kotaru pridelano vu vremenu takaj gospodske krčme za svoju hižnu potreboću dopeljati kmetom naj slobodno bude.

§. 14. Ako kmet na gospodčinu potrebuvan zbog svoje lenosti, ali drugoga krivičnoga zroka nedojde, dvanajst palic kaštigu podnesti ima.

§. 15. Ako bi se koj kmet na škodu gospodske mesnice iz drugeh mestah meso nositi, al sam meso za peneze seći podufal, takov se zvan kontrabande tuliko krat se zapopadne z pešičkem treh dnev delom kaštiguval bude.

§. 16. Udove ostavljene kmetske moraju se poleg 24ga artikuluša Vladislava kralja dekretuma 7ga držati, to je to, akoprem se drugač vudadu, vendar prez gospodskoga dopušćenja z hiže oditi nesmeju; ar drugač njihov imetek na volju gospodsku spada.

§. 17. Prez dopušćenja i znanja gospodskoga ne slobodno kmetom občine imenom duge delati.

§. 18. Prihodniki prez znanja gospodskoga naj se neprijemljeju, i poleg toga vsako prodavanje, kupovanje, premenanje i poleg teštamentuma ostavljeni kakvi goder selski grunti, prez znanja gospodskoga pod kaštigu zgublenja penez prepovedani budu, vu takvom vendar pripećenju, vu kojem morebiti podložnik slobodno prodavanje poleg pravdenoga dokončanja imaju, to znanjem gospodskim i nazvešćenjem vučiniti mogu, ništar menje vendar, te po znanju gospodskom prez volje iste mogu vučiniti.

D e v e t i d e l .

§. 1. Za čast sudca ili rihtara selskoga gospon zemeljski. naj tri imenuje, zmed kojeh občina jednoga pred gospodskim oficirom slobodno zebere, kojega metem toga gospon zbog svojega hman držanja slobodno zvrše i kaštiguvali more, i na mesto njega drugoga poleg pripisane naredbe postavi. Notariuša pak i prisežnike občina prez gospona zebrati i zvrći more.

§. 2. Rihtari pak zbog gospodske službe , ali drugoga kakvoga goder zroka od štibre davanja slobodni nebudu.

§. 3. Pravo I potrebno je, da zemeljski gospon na to pazi, da se orsački padanjki med kmeti po varmegjinskom dokončku jednako i prez vsakoga prekanjenja razdeli, i od rihtara (ali prez troška i trha kmetov) račun vzeme.

§. 4. Ako bi pak zemeljski gospon prerečeni račun vučiniti zamudil, njega varmegjija doprinesti mora.

§. 5. Pobiranje pak razdelenje spodobno porcie ili ti štibre i u kasu varmegjisku prenašanje samo poleg občine i rihtarov ostaje, i zato varmegjija pazila bude, da se vu tak podeljenu štibru niti zemeljski gospon, niti oficiri negvi mešali nebudu niti pušćali.

§. 6. Vse daće i službe, koje po odlučanju ovoga urbarialskoga dokončka kmeti gosponu zemelskomn dati dužni jesu, vu svojem vremenu gosponu dati moraju, tak da se tvrdokorni kmeti na davanje svoje dužnosti s executium takajše prignati mogu, i zato vu ovom pripečenju poslanim executorom jeden groš na dan daval bude, tak vendar, da on executionalni groš onim samo, koji se samo za terjanje takve reštancije, a ne vu drugih gospodskih poslih poslanim, od takovih dužnih kmetov platiti ima.

§. 7. Da oni, koji z kakvem načinom kakovu težkoću trpe, prez odlačenja pravičnu pomoć dobe, zato ako bi se one tužbe kmetov, ali seljarov jednoga gospona dotikale, tužeći pravice zadovoljšćinu od zemeljskoga gospona, ali oficira naj išću, ako bi se pak njim kakva krivica, ali kvar od gospodskih oficirov včinil, onda zemeljskomu gosponu naj se pritužiju, i ako od njega zadovoljšćinu nebi zadobili, onda se naj pri varmegjije oglase. Ako pak podložnikov tužbe samoga zemeljskoga gospona bi se dotikale, i poleg svoje prošnje zadovoljšćinu dobiti nebi mogli, va takvom pripečenju zaradi pomoći k varmegjije naj se vteku.

§. 8. Takov zemeljski gospon, ali njegvi oficiri, koji bi kmete zato kaštiguvali da su se zbog pomoći k varmegjije, ali na vekša mesta vtekali, takovi kakti proti kmetom nemilostivni naj se sude i kaštiguju.

Proučimo li potanje važni taj spis, to vidimo, da je „urbarium" bio od prevelike važnosti po dalnji razvoj naših agrarnih odnošaja, a svi kasniji zakoni i naredbe, tičuće se šumarstva, temelje se na istom, imenito pako i razni zakoni najnovijega doba kao n. p. zakon o segregaciji občinskih šuma i pašnika, zakon ob odkupu servituta, odkupu gornjih daća ili gornjica itd.; nije dakle ni čudo, da su ustanove urbarija u pravom smislu rieči postale najpopularnijim zakonom naroda hrvatskoga.

XVI.

Govoreći prije o zlosretnom pravu „reserve" po sve one dielove domovine naše, koji pod mljetačku vlast podpadoše, spomenusmo takodjer i to, da je baš to rezervatno pravo bilo prvim i najglavnijim uzrokom zatoru prekrasnoga nam njekoč, a danas toli golietnog i strahovitog primorja. Nu ipak nam je s druge strane priznati, da su pojedini mljetački gubernatori Dalmacije i sami videć očito propadanje te prekrasne zemlje, opetovano nastojali, ne bi mogli izdanjem shodnih zakonskih ustanova bar po nješto na put stati sve to većemu haračenju šuma i ogolječivinju zemlje. Nu žali bože slab je bio uspjeh ovih toli koristonosnih koli i liepih naredaba mljetačke vlade, pošto se republika slabo brinula za vršenje istih, ako se nije radilo o vlastitoj koristi njenoj.

I tako vidimo, da ni najbolje naredbe nemogahu prečiti, da se nebi i nadalje naša gora plienila i pustošila.

Medju najznamenitije naredbe ove vrsti, spada nedvojbeno „agrarni zakon“, koga je g. 1756. Dalmatinsko - Mljetčki gubernator Grimani izdao. Osobitu važnost pako po šumarski razvoj u nas imade, obzirom na to, što sadržaje u XX. i XXII. odsjeku, takodjer i više ustanova tičućih se uzdržavanja kao i čuvanja t. z. „svetih gajeva“ t. j. onih pašnika (?) koje je svaka obćina posjedovala za obću porabu pašeg tegleće marhe. Ovi su gajevi bili ostanci tako zvanih „svetih gajišta“ poganih dalmatinskih Hrvata.

Na ovih se gajištih rećenim zakonom, strogo zabranjivalo svako krćenje drvlja i panjeva, koji bi se prestupak kaznio globom do 100 dukata. Buduć da su se ovi obćinski „gajevi“ smatrali svojinom svijuh obćinara, stoga bje strogo zabranjeno na takovih zemljištih graditi ograde ili branjevine. Isti zakon nalaže još i u odsjeku VII. svakomu posjedniku zemljišta, da mora na svakoj rali posjeda, po šest voćka, kojegodj vrsti zasaditi, koje da će ostati kroz 20 godina proste od svake desetine. Ovi su se pašnici po imenu, sve do danas uzčuvali kao šume. Konačno nam budi ovdi joj spomenuti, da je kulturno stanje u Dalmaciji, pod konac ovoga vieka bilo veoma žalostno. Jur češće spomenuti nesmiljeni sustav trgovačke i državne Venecije, ostavi tamo na tielu hrvatskoga naroda stotinu rana. Sve se u državi upravljalo na vojničku, inostranci talijani zaokupili imanja i časti, nasiljem i neosnovanimi državnimi tereti pripravila se materijalna propast narodu, a monopolom trgovačkim, dogodilo bi se napokon, ono što je proricao sam Mljetćanin Foscarini, da će skoro vladari Dalmacije imati čuvati mjesto podanika kamenje i hrpu prosjaka.

O polovici vieka opažahu već sami Mljetćani, da će im propasti ta zemlja, ako joj skoro boljom upravom ne pomognu, njihovi izaslanici veru se više puta po zemlji da izvide pravo stanje puka, dok ne priznaše g. 1790. i sami, daje onaj vladin sustav takay, da ne može donesti narodu nikakve koristi, „Narod“, vele oni „ne žive više u kućah niti kolibah, već u špiljali niedju šumicami i kamenitimi prolomi poput divlje zvieri. Zemlja položena je u sretnom podnebjju; ukrašena je prostanimi poljanami i obilnimi prostorinami za stada; oplakana morem, na kom su posijani mnogobrojni otoci; u njoj obitava jak, kriepak i krasan narod: pak ta zemlja da danas svojim političkim i moralnim stanjem uzbudjuje sažaljenje u svakom gledaocu. Još prije kratko doba prenosnica kulture italske u hrvatski narod, postala je sada robinja bez kulture i napredka“.

XVII.

Sve veće propadanje šuma po banovini, a hrvatskom primorju napose, prinuka kraljica Mariju Tereziju, da je g. 1769. izdala na hrvatskom jeziku zakon, u kom se koli o čuvanju, tako i zaštiti i uzgoju šuma razpravlja.

Brojeći mi taj spis, u obće medju najznamenitije u povjesti šumarstva kod nas, spomenuti ćemo mu eto doslovce sadržaj:*

* Pošto je u originalu starinski pravopis teško čitljiv, uzesmo pisati novim pravopisom.

„Mi Marija Therezija z božjom milošćum rimska cesarica udovica, Ugerska, Pemska, Dalmatinska, Horvatska itd. kraljica apoštolska itd. itd.

Materinskom prigledbum i osebjno milostivnom skrbljivošćum, koju imamo za hasen, i dobro občinsko predragoga nam kraljevstva Ugarskoga pretegnuti i povekšati; v pamet v zele i spoznale jesmo, kulike vrednosti i hasnovitosti je stalno neprestano lugov, gajov, dubrav i loz, vu dobrom i cvetućem stališu začuvanje, i z deržavanje, škodljivo pako suprotivnem načinom; ako zmešano, i prez reda sečeju se, njihovo na nikaj spravljanje i opuščenje. Radi toga znašle jesmo osobujnu potreboću prez v sakoga izpričavanja, dobrega reda vu sečenju i uživanju loz, vu ovo kraljevstvo taki v peljati i početi.

V sem dobro znano je, kuliko hasne dugovanjem človečanskem donaša, i kak potrebno, i basnovito je ne menje v sakomu po sebi, kak i v semu skupa orsagu lugov, gajov, dubrav i loz čuvanje i zdržavanje, ne samo za hiž podiganje, i delanje, v sagdašnje kruha pečenje, jestvin i vsakojačkeh napitkov pripravljaje, svetlostjum, i vrućinom zdržavanje, i krepnje človeka, i za ostale žitka človečanskoga pomoći, i potreboće ; nego tulikajše za soli, železa i ostaleh rudneh jam kopanja, i tuliko navukov, i meštrij napravlanja zevsema potrebuje se.

Poleg svedočanstva vendar istoga spoznanja navčile smo se, i dobro v pamet vzele, da neprecenjani ov kraljevstva kinć kruto za malo drži se, i za čuvauje i zdržavanje njegovu niti najmenša ima se skrb, na tuliko da lugi, gaji, dubrave i loze zvekšem talom ali nemarno i razsipno sečeju se, ali hametom izkorenju, ter drugde na neizmerne i prevelike gorice, drugde pako na nehasnovitu dohadjaja pustoću prez skribi budućega njihovoga naraštenja i povekšavanja, tak da ako se znović po v peljanom kakovom red, i pravom sečenja drev načinu, za dobro v sakoga vlastitoga, i za občinsku hasnu ovomu i z mešanomu, razsipnomu i škodljivomu sečenju stanovito vreme i naredbe nepostave, bojati stanovito se je, da nebi v se kraljevstvo vu onih takaj mestah, vu kojih sada jošte lugov, gajov, dubrav i loz za dovoljno je, negda pomenkanje, i falingu drv terpeti moralo.

Da anda za ovu občinsku falingu vu vremenu skerb vuzme se, ter i za dojdučeh odvetkov hasen preskerbi se: zato ovoga za loz čuvanja, i derveć sečenja milostivno dokončale jesmo dobroga reda obznaniti i očituvati : Po kojem nečemo od očivestne, i vu pravicah zaderžane gospode zemeljske oblasti kaj odvzeti, i od imanji v živanja slobodnoga nikoga preprediti; nego samo kuliko poleg razuma, i istoga loz čuvanja, i zderžavanja, ne menje občinska potreboća, kak v sakoga po sebe hasen potrebuje, nje najprvić na to nagnuti hotele jesmo, da oni koji drugać najvekšu vu imanjih svojih na loze skerb, i pregledbu ; poglavari pako v seh orsaga varmegjih s koznujuću za hasen občinsku pazku imati bi morali; za svoje lastovito dobro i občinsku hasen drugem dobru peldu dadu, i da terse, da ov način polag prilike, i mogućnosti kraljevstva, mest, vu imanja, i ladanja kak najberže v pelja se. Vse ovo nakanenje, i hasnovito za čuvanje i zderžavanje vu dveh oveh delih, osebjne pazke vrednih stoji ; z kojem najmre redom :

Prvić loze stare seči se imaju? Drugoč z kakvim načinom mlade čuvati se, i zderžavati se na rastenju moraju? i ovak, i na potlam za v sako leto derv sečenje preskrbeti se more: na koji cilj i konec :

1. Tak vekše, kak menše loze poleg pravoga razuma, i spoznanja jednako razdeliti, preštirati, dapače ako je moguće, i žnorum, ali po brojenju koračajev, ah z drugem spodobnem načinom z meriti se, i nuternja natura ili ti narav, i fela derv spoznati se mora, i proba vučiniti kakovu najmre vnožinu derv nadonesti mogu, ter tak stanoviti klaftrov i derv tulikajše meštarskih broj za vsako leto odrediti bude se moglo, doklam po premenjenju let, ona ista, koja je izsečena loze stran, opet prikladna postane za sečenje: ter tek za posečeum zadnji put strankum, onde i pak počimljejuć, kade

najprvič počelo jese seči, neprestanjeno čez dojdúca leta sečenje naj se ponavlja; kak vu priložna na koncu ove naše naredbe naštanpano tak prez lišća, tak zlišćem loz, ovo isto kaže se.

2. Paziti se moraju, leta derv na dostojno raščjenje potrebna najmre:

Derv listeneh:

Hrast navadnem načinom raste do let okolo 200

Javor do let 100 ali 150

Bukva dok zraste za potreboču ter z jači se

vu mestu plodnešem raste let 120

vu neplodnešem 150

Topol, lipa, brest let : od 30 do 50

Breza vu vuhkom mestu raste let 30

vu mestu višešem, i podignjenom od leta 40 do 50

Verba od leta 20 do 30

Jalša od leta . 40 do 50

Derv prez lisća:

Jelva, Cmrek, Tisa med osem desetimi, i sto letmi.

3. Akoprem gore rečena poleg razlučavanja derv pravdenoga povekšavanja je doba, i za nekoja vuživanja, i stanja delanja stari hrasti, i druga derva jesu potrebna, za vsagdagnju vendar kurenja potreboču zadosta jesu.

Loze hrastove let 30 ali 40

Bukove ali javorove let . . 25 ali okolo 30

Cmrekove, Jelove ali Tisove let 20

Topolove, Brezove, Brestove ali Jalšove let . . 10

Dapače verbi poklam z raste v sako treće leto moreju se obseći svrži.

Znati vendar i dobro paziti je, da derv imenuvaneh doba nemora se v zeti, i deržati za takovu naredbu, koja faliti nebi mogla, ar kajti vnoga; isto mesto, zemlja, i deržanje, kade takavo dreva rastu, premenja; zato mesta spoznauje, hitrešega, ali kesnešega povekšavanja v sakoga loz ladavca navčiti hoće, kakova doba derv je prikladna za potreboče, i na kuliko let loze razdeliti moraju se.

4. Pokehdob stara dreva, ako sečeju se, nepušćaju rada iz sebe mladice, zato vu mestah osebužno takoveh, kade falinga je derv, penj dreva skorenom skupa mora se skopati, i na mestu onom vu zemlju drugač vuhku, i po istom spuknenju korena rahlu nekuliko zern želuda posaditi, i zemljum pokriti.

5. Da pak tulikajse i za druge potreboće skerb, i prigledba v zeme se, v sako vreme, vu kojem stran loze onomu letu odlučena izseče se, dreva cimermanska, i za stanje delati potrebna, kotera ravna rastu, niti v nogo herg po sebe, ali sveržih imaju, za vekivećnu i neprestanjenu od ognja, i oglišća vu miru moraju se ostaviti lozu; kakti takaj i fele derv tvrdeših za mlinare, kolare, tišlare, i piltavare, i za druge spodobne meštarske ljudi prikladneh od kurenja, ter za rečene potreboće zbog vekše cene i ladovceh hasni čuvati imaju se.

6. Zadovoljna skerb v zeta bude za dervo meštarsko, ako vu mestu jezero- šest- sto četvero vuglasteh bečkih klaftrov šestnajst spodobneh ostavi se drev, z kojem do doждаčega leta sečenja dreva potreboći zadovoljno vućini se, i pregledi se, ova pak dreva, kuliko more biti vu jarkih, i nizkih mestah moraju se zebrati, da nebi z jedne strani sencum svojum drugem podrastućem na škodu bila, z druge strani da bi od vihra i ostaleh vetrov sile segurneše čuvala se. Kade pako dreva mehka jesu ova više puti, navlastito pako vu četerdeseteh letah končema dva ali tri pute poseći moraju se; kuliko zbog zroka vekše hasni, tuliko i radi toga, kajti star koren neče tak lahko i plodno iz sebe mladice, i sverži puščati; pelda ovoga ima se vu topolu, i verbi, kajti ova vu treh letah na gnojni i tasti zemlji na tuliko i više palcev na debelinu z rasti znadu: koje drev fele tak dug vu zemlju do polovice nege zakopane mladice, i zelene, doklam koja na sveržih za obsekanje gladka prez visokeh hergih je, kotere sverži tak obsečene debleše drugde posuditi, i verbe povekšavati mogu se.

7. Derva ne samo moraju se poseći, i na klaftre složiti, nego tulikajge koja za doждаće protuleće, i leto odlučuju se, vu zimi van iz loze moraju se izpeljati; i to do konca meseca sušca, ali končema do polovice maloga travna, da bi tek loze od ovoga meseca, do konca velikoga mešnjaka, kakti zaperte prebivale, i z mirom bile, da nebi taki vu početku doждаčega prvoga protuleća, i tak na dalje z vremenom v sakojačke fele drevam mladice puščajućem, i zelenit se počimajućem, i mladem, ter tenkem šibicam za koji, i zmarhum voznum kvar se vućinil.

8. Stran posečena cez šest let, kad dreva podrastu, iz korena marlivo naj se zesnaži, da tako dreva podrastujuća z vekšem povekšavanjem podigati budu se mogla.

Paziti vendar mora se dobro, da nebi drevo sekirum se ranilo, ali sverži istoga penja odsekle se, nego samo poleg korena pri zemlji male šibicej i klice dreva, koje na višinu nigdar nepodigaju se, moć vendar razstujućemu drevu jemleju, moraju se podseći.

9. Kade vekša drev falinga je, onde naj se v zeme siročka mesto sekire, kotera samo za kalanje drev naj se jemlje, i nuca.

10. Iste takaj posečeneh drev sverži, i verhunci nemoraju se ostaviti, nego vu pušle, i bremenca skup spraviti i zvezati, da kada obzehneju, za potrebno vuživanje budu.

11. Da posečena vekša dreva z opadanjem svojem lozici mladi, koja stoprav počne podrastuvati, ne naškode, sečenje takoveli drev na stran od oveh mladeli najbolje praznu ravnati se mora, i od preved nagloga, i škodlivoga opadanja v sečeno drevo z lanci, i z drugemi vu zgovoru dvadesetom izpisanemi naōini pomagati se bude moralo; ali kajti bolje je, dreva ovakova onda, i onde najse posečeju, kade poleg odlučenoga odredjenja sečenje dokonča se, ali poleg reda let povraća se.

12. Na tuliko let loze razdeliti moraju se, vu kulikeh letah poleg gore rečenoga navuka posečena loza zrasti more; niti pervo seći dopušća se, doklam red na ovu, ali onu stran vre jeden put posečenu nedođe.

13. Odkuda v saki skrbljiv, i marliv gospodar, i loz čuvar, i ladavec vu knjigu na ov konec osebužno napravljenu naj zapiše tak broj klaftrov drev, koje v sako leto poseče, dobi, kak tulikajše i red, poleg

kojega loze seči se moraju, i skupa kulike fele drev tvrdečeli za vsakojačke meštrije, lagve, i obruče potrebne posekel je, naj zapiše.

14. Stalna pazka, i skrb imati se mora, da zvan loze za ono leto odredjene za sečenje, gore rečene fele drev meštarskih vu drugi seči meštrom naj se nedopusti. Nego v sem ovem odredjeno onoga leta drev sečenja mesto naj se odluči; nego ako bi možibiti zvan ovoga mesta vu drugeh loze stranah od vetra hičena, ali iz drugoga kakovoga zroka posušena drev nahadjala se.

15. Za ogenj, i kurenje ona osebužno vzeti se moraju derva, koja gerbava, i hergava, i za hiž delanje neprikladna najdeju se: ravna pako navlastito jalova, smrekova, tisova na vekšu hasen za deske, šindol, i roženice, i ostala za hiž napravljenje potrebna, čuvati se moraju. Odkuda osebužno skrb, i pazka imati se mora, da se drev, koteru v sakojačkem meštrom, kakti mlinarom, piltavarom, strugarom, tišlarom, pintarom, i ostalem drugem prikladna jesu, z dervi za ogenj, i kuvenje odlučeni nezmešaju; tak tulikajše suprotivnom načinom i od oveh naj se neostavljaju gerbava, i hergava, koteru z kuliko vekšom težkočum sečeju se, tuliko lagle po težakeh dervo sekajučeh ostavljaju se, i ovak na po konec konca zegniju i na nikaj dojdju.

16. Osebužna pako za čuvaiije i zderžavanje loz naredba vu tom postavljena je, da se simo tamo z mešano prez reda i zbiranja derva nesečejti, nego od falata, do falata odredjeno sečenje, zveršeno naj se obdržava, i naj se čuvaju, ter dobru pazku imaju derva sekući, da kakovo nehasnovito staro drev, zato kajti se neda, i nemore lahko šeći, i kalati, celo neostave: nego vse drevje, i derva za ogenj, i kurenje prikladna, zvan oneh, vu koje se je ufati, da za posel, i potrebotu hiž delanja zrasti hote, ali za seme čuvati se moraju, skupa s penji, i doli ležečem drevjem naj posečeju na falate, i vu klaftre oprave. Sekirom pako, ali z pilum drevja na visoko, nego tia pri korenu naj se seku, ali pile, da penj odsečenoga ali piljenoga drevja, koliko moguće jednak ostane zemljum. Ovo pak razdelenje polag stanovitoga let odredjenja razmeti se ne mora od maleh loz falatov koje možebiti gospoda k dvorom svojem, ali isti takaj kmeti k svojoj kmetiji, i selu spadajuče razlučene imaju: ovi vendar z dopnišćenjem gospode zemeljske vu vremena zimskom, kada menše dreviće snegom pokriveno po opadanju vekšeh drev tak lahko nepolamleze, i nepokvari, derva za buduće onoga leta potreboće šeći, i odpeljati naj se terse. Ova vendar dobro pazeć, i obderžavajuć poleg naredbe vu broju 43 zaderžane.

17. Najprvić vsigde kuliko je moguće na zemlji ležeća suha, i simo tamo premtana drevja, ali vre zdavna posećena iziskati, i na hasen zeseći, i izpeljati moraju se, i tak loze od oveh, i nehasnoviteh kakveh goder klic, ili ti mladić drevja, koteru se pase tulikajše marha (kade ovo loz doba, i pristojnost dopušća), vnogo preprečujuć zeznati se moraju, ter onda stoprav fino drevje poleg gore rečenoga odredjenja šeći se more. Vu istom pako derv posećenju stanovita posećenoga drevja mera: i cepelišev jednakost naj se obdržava, da potlam praveje na spodobu četvero vuglastu vu klaftre drevja spraviti, i kuliko tulikajše vsako se leto derv poseće, skerbljivije spoznati, i zapisati bude se moglo.

Ako se pako mesto sekire pila vzeme, delo ležeše, i boljše za derv gospodarstvo bude, ar vnoga, kada se derva sečeju, iz njih raztepu se, i na falace na stran padajuća zgubivaju se.

18. Kolarom zvan mesta za sečenje odlučenoga vu dalešneh i skrovneh lozah drevja šeći sloboščinu dati pogibeljno je, radi toga kajti zvan očih postavljene penje, i zverži derv skriti, i takaj ista drevja ravna otajno odnesti priliku lahko najdu.

19. Nprepisuje se, istina je, na kojoj strani loz odredjeno ovo derv sečenje pričeti se mora, ar ovo na volji gospode zemeljske, i spametnom gospodarstvu, i oficirov imanji ravananju, i zbiranju stoji. ništarmanje vendar odredjeno drev sečenje onde pričeti razum svetuje, kade za sečenje najbolje prikladna nahadjaju se derva, ali kade vetrom, i posušenju : ali pak na medjah tatbini, i otajnomu

sečenju, ali navalenju susedov bližnih podvržena jesu. Občinskem pako načinom obdržati se mora, da dalešnje, potlam pako blizneše loze najse sečeju, vu ovih da podsečena derva polahko nezegniju, i prez hasne neprejudu. Ove da vu vsakom pripečenju, potreboći ladavcu taki prilične budu, obćuvaju se.

20. Ako nova, i mlada loza dosta vre gusta je zrasla, i drevja, koja za seme ostavljena jesu, već nepotrebuje tak ova, kak i druga drevja za stanje, ali drugu spodobnu potreboću poleg naredbe broja 15toga na dođuća leta, vu lozi, vu kojoj slobodno je šeći ostavljena; ako natuliko jesu se zjačila, i deblejše zverži tak razpuščaju, da podrastućej lozi, i dreviću na škodu jesu, istina je podsečeju, ali vendar pervejše okleštje, da z opadanjem svojem mladiceam, i sibišču vekši kvar nevčine, i da, posečeno drevo na onu stran, na koju derva sekući kani, leže opadne, ova imati mora se pazka : Da najprvić iz one strani, na koju potrebno je da drevo opadne, sekirom zaseće se, i vu mesto drevja zasečeno, drevena zagvozda zabiti se mora, potlam pako iz strani druge drevja z pilum naj se zapili, i tak bude, da pokla kam zabije se zagvozda železna za pilum, terh drva tam, otkuda prvi put zasečeno bilo je drevo, nagne se, i opadne, kaj da se berže vučini, z lanci i vužinci, kak vu naredbe broja 11toga rečeno je, nagnuti i pretegnuti mora se, zatim posečena derva iz guste loze van taki iznesti se moraju, da se podrastujuće mlado zveržje, i mladice, na protuleće, i vu letu, z koli i z marhum nepolamlje, i nepotere, i neobgrize. Ako pak mali germi, dreviće, i šibice po marhi na toliko objedjene budu, da malo ali nikakvo iz njih bi bilo ufanje povekšavanja, i hasni, tak bolje bude, da se posečeju one objedjene šibe, i vu pušle skup postave, da ovak nove mladice budu mogle iz korena van izhagnjati, i rasti.

21. Kade derv pomenjkanje i falinga, je, i nahadjaju se falati zemlje prazne, kotere niti za strni, niti za sadjenje trsja prikladni jesu, oni preorati, ako je moguće, ako pak ne, tak z motikom prekopati se moraju, i seme drevja na spodobu hrži posejati, i povlačiti, da se ovo seme drva bude moglo zakriti, ima se. Želud pako hrastov, i bukvice da se po zverjah, ali po živini, ali po pticah nepoje, za nekuliko palcev glublje vu zemlju zakopati se mora. Listineh drev fele vekšinom vu plodnu zemlju, i mesto potrebuju, pokehdob i gluboko korenje puščaju, i onde za zderžavanje svoje kakti hranu iščeju. Smrekovo drevo na zemlje tulikajše neplodne raste; kakova pako v sake fele semena je vlastovitost, i koje se vreme sejati mora, dole vu naredbe broja 54 hoće se reći.

22. Akoprem pako obćinska ova je naredba, da na kojem bregu, ali vu lozi odredjeno sečenje drev pričelo se je, onde tulikajše od leta naj se ponavlja, ako pak vendar drugde stara, i razširena drevja sencum svojom, i razprestertem kićem povekšavanju, i rastenju mladoga drevja škodiju, bolje bude, da se posečeju z onom pazkom, koja vu naredbi broja 20toga prepisana je. Ove zadnić pako fele drev penji, i terčki, kakti takaj ležeća i suha drevja za kolje gorio, za krovni šindol, i za spodohna ovem hasniti mogu.

Z ljudmi pako takova drevja kupućemi tak pogodba včiniti mora se, da kiće, i zveršje kak tulikajše penje drev, i druga onde ležeća drevja na falate zeseči, i zesečena na klaftre, i pušle skup spraviti, i zvezati, terh za ova vsa vrednu plaću postaviti dužni budu.

23. Koteri zvan hasne, vu lepote tulikajše i snažnoši loz nasleduje se, i lozu kakovu na spodobu špalirov na polvertrjih narogjenu podignetu hočeju, ovu vu stanovitoj meji, i jednakoj dalečini hraste, i bukve po jednakom redu naj zasadjaju, doklam ona do prave višine zrastu, i objačaju se; drugeh pak drev fele oposred ovih posejati imaju, da z ovih gustoćum ona od hman zraka obranjena, ravneša, i bolša imaju povekšavanje.

24. Kade po istih mestah stanovnikih, ali po bližnih deržanj ladavcih loze na tuliko porušenje, i opuščjenje došle jesu, da mesta sada prazna, i pusta vidiju se, tak da već niti vredna jesu z imenom loze imenovati se, onde ostala tulikajše drevja za hasen i potreboću naj se posečeju, i ako falinga

derv vu takovom mestu nahadja se, ter pravi gospodarstva zrok sobum donaša, nova lozica z načinom gore prepisanem mora se posejati, i posaditi.

25. Osebužno paziti se mora na čuvanje i zderžavauje podrastujuće loze, da se nebi ona po novih putih i stezah na nikaj spravila, i opustila nego stari, i treni puti naj se paze i obderžavaju, od paše pako živine navlastito koz (kojih obgrizavanje najbolje škodljivo je, i zato poglavari varmegjinski ze v semi načini tersiti se moraju, da one od loz čisto odganjaju se, i odtiravaju) naimre čez deset let naj se čuvaju, doklam najmre podrastujuća loza od maleh zverih pri korenu očiščena, tak na visoko zraste da marha, i ostala živina z jezikom zverši doseguti. i obgriziti nebude mogla.

26. Pokebdob kite sveržnaste marhi vu zimi za hranu podavati vu nekojih mesta navada je, i to kajti je lozam škodljivo, i ovoj naredbi suprotivno; zato pod kaštigum vsakomu na peldu prepoveda se; da vendar iz druge strani ovoga dobra, i slobooščine stanovniki, i ladavci loz čisto nebi se mentuvali, verbe, ali topoli, i ostala ove spodobe, i beržejšega rastenja, i povekšavanja drevja okolo plotov vertneh, i vu drugih pristojnih mestah zvan loze najse posade za vživanje, i hranu zimske marhe; ar ako se oveh drev kite i zversje za zimu obreže, lahko i pak ponovi se.

27. Da zadnič i loz ladavci pravičneh dohotkov svojeh z kakovoga goder zroka nebi se mentuvali, ali vu ovih po menšanje kakovo terpeli, nikaj nepreći. da nebi, kakti i do sada poleg osebujnoga svojega odredjenja, obderžavajuć drugać zu kmete vu lozah gospodskih menšu od šest krajcerov. gde od starine tak navadna je bila, cenu, sirovinu stranskem polag pogodbe, i vredne plaće dati mogli, samo ako podrastujućoj lozi novi kvar, i škoda nevcini se. Nadalje potrebna znati, i obderžavati za novih loz podiganje, i plodnost.

28. Vu sećenju brez, i drugeh spodobnih drugov, i štangih za obruče, lojtre, kola gospodarska, i za ostale potreboće kolarom, ali pintarom potrebne spametno činiti se mora, da se nebi kak gore spomenjeno je, novi polozi činili, i povekšavali puti s koli i izvažanjem drugov rečenih, nego se izveći, i na pleči iznositi ovakovi drugi iz guste, kade posečeni jesu bili, loze moraju, od oveh osebužno debleših sećenja do teh dob prestati i zdržavati se mora, doklam mladi hrasti i bukve na ovu višinu izrastu, da njim brezovje podsečeno i padajuće nenaškodi.

Bukovi, ali smrekovi kolarom potrebni drugi, i štange vekše, kakti tulikajše roženice vu onoj samo loze strani, koja ono leto za sećenje drevje odredjena, naj se seči dopuste, i vu ovom činu hasnovito bude, ako se pervlje drugi i štange posečuju, i vu segurno mesto, nego dreyja vekša na zemlju povale se.

30. Za gindol, kolje goric, i ovem spodobna odredjeno drevje tulikajše pred dervi za, ogenj i kurenje potrebnem poseći se mora.

31. Znano je, da kmeti i podložniki za ogradjenje polja, traviiikov, spašnikov tak iz svojeh kmetskih, ali občinskih, kak i gospodskih loz, tak podrastujućeh, kak i pridobnebn zmešano kak se nameriju drev više v sako leto navadu imaju podseći; zato milostivna naša kraljevska volja je, da za ovakove plote i ogradjenja takove fele dreva, koja z vremenom vekša zrasti, i lahko prodati se mogu, oštro prepovedaju se, i samo vu onih mestah dopuštaju se seči, vu kojeh za dovoljno derv ima se, prodati pak nikak nemogu se, za ovo vendar ogradjenje, niti deske niti dreva razkolena, nego samo sverži, i onih drev fele vzeti se moraju, koja mala ostaju, i pravoga povekšavanja i odrastka nemaju.

32. Za veliko tulikajše gospodarstvo, i hasen loz, bude, ako hiže, štale, hleve, štagle i druga zdanja mužka ne iz dreva, kak vu mnogeh sada čini se mestah, nego iz ilovačne i utverdjene zemlje, ali sirovih neobzganih priprostih ciglov, ali tulikajše iz morta i kamenja, kade oveh v množina je zvan krova naj se napravljaju, i podižu, i na mesto plota iz pruća spletenoga spodoben zid, ali živi plot

naj se postavi, koja lahko preskerbiti, i včiniti bude se mogla, po zasadjenju šipka, ali ternja, ali pak posejanju koščic ovakoveh, koja kad z vremenom porastu vu mestu, kade ploti potrebni jesu, dvojvrstnom skup izpletenom redom, da z tem gradja gustuša zide, presaditi imaju se, i doklam zrastu, i gradje zadovoljno prikladna budu, ograbati moraju se, da živina k njim nikak pristupiti nebude mogla.

33. Zato tulikajše kvar i pomenkanje loz spoznava se, da vu nekojeh mestah vu vremenu žetve snopi ne slamom, nego šibicami na cilj posečenimi vezu se. Ova zato navada zločesta zevsema prepovedati se ima pod oštru kaštigu.

34. Mladoj najmre i podrastujučoj lozi veliki kvar, i škoda čini se, ako odsečeni drev vrhunci osebjuno pako smrekovi za cegare jemlju se, zato pod veliku kaštigu ovo isto prepoveda se, i na mesto ovoga ali iz svežja smrekovoga napravljeno znamenje, ali zeleni venec, i koja ovakova jesu za cegar naj se postave.

Ovo pak isto, kaj od cegarov je rečeno, razmeti se tulikajše mora od drev, koja se na stanovite dneve, kakti prvi dan filipovčaka za nepotrebni kinč cirkvih, i procesjih postavljaju, koja pod veliku spodobnem načinom kaštigu prepovedaju se.

35. Obelenje i oguljenje, koje iz dreva, ali kak govore okruženje i obsečenje v nogem lozam na škodu veliku biti zna, i lahko z ovakovem činom suše se puste postaju loze, kaj pokehdob po občinskoj i orsačkoj naredbi prepovedano je, paziti se mora na ovakove öine zločeste, i koj vu njih krivci se najdu, oštro kaštigovati se budu morali.

Kajti pak kore nekojem meštarskem ljudem kruto potrebne za delo njihovo jesu; niti prez njih biti nemogu, zato ovakovem preskerbiti iz loze za drev sečenja odlučene more se poleg osebjunoga vendar ladavca loze odlučjenja i odkazanja.

36. Vu mestah, kade navada zločesta je trave suhe po lozah, i lištje iz dreva opadajuće v sako leto na protuletje i v jesen vužigati, tak da kada ovakov ogenj od vetra iz vekše strani zna se podigati, zakupa z travami i z liščem isto tulikajše menše šibje, drevice, i mladice obžgane potlam šuše se z nepopravljivim skoro loz porušenjem i opuštenjem: zato mladem pastiricom jednako kakti i starem, od kojeh vekšem taljem ovi pogori nekuliko da nove trave, i friške za hasen paše letne z rastu, već puti pako iz same prokšije činiju se, na protuleće i v jesen za krešenje kamen, ocel, ognišće, i pipa oštro prepovedaju se; logari, stražani, i čuvari naj se postave, koteri kak berže dima zapaze, taki tam naj šetnju, i sudcu mesta onoga naj zručiju, dok se poleg izpitavanja i vu krivici najdjana kaštigovati budu mogli. Ognja pako prvo neg se dalje razširi taki naj sgase; vu pripečenju pako vekšega šume i loze pogora susedi i bližnji tulikajše dužni jesu pomoći pogasiti, zatim deca zapopadjena z šibjem, verstneši pako s paličjem, ali s korbači naj se kaštiguju.

V sako pako protuleće, ali v jesen prepovedanje vu mestu takovom očivesto ponoviti se mora, da poleg ponovljenoga dugovanja prepovedanoga, i odredjene kaštige proti prekeršitelom spomenka, v saki se od prekeršenja čuvati, i habati bude znal. I kakti goder suhe trave, i drev lišće tak i vnogo bolje isto drevje friško i živo, ali tulikajše sušeće se, ali penj i ležeća simo tamo drevja podžgati, pod jednaku kaštigu prepoveda se. Kak tulikajše luči drevene, koje ua mesto svetlosti sveć i duplerov vu nekojeh mestah navadu imaju potrebuвати, ali kade obilnosti loz oveh vuživanje dopušća prez sloboštine očiveste dopustiti se nemoraju.

37. Za špalire vertne zevsema sporno potreboвати se moraju mladi grabi, i kada se nekoji na ov cilj izkopaju, paziti se mora, da se korenje oneh koji još vu zemlji ostaju nevraži. Kajti pak i murva, ili ti dudovo drevo. za to isto kasniti more, iz ovoga bolje kuliko je moguće spaliri vrtni naj se zasade i naprave. Za kojega dreva fele povekšavanje vu kraljevstvu i orsagu, ne prez velike orsačanov hasni

vu v sakoj varmegiji verti napraviti se moraju, kade seme dreva murve ili ti dudovoga posejati, i mlade šibice dudove podiče se i v sem vu onoj varmegiji prebivajućem tak plemenitem; kak tulikajše i mužem, koji se oglase, za obstunj razdeliti budu se mogle.

38. Za pute občinske, i orsačke, koteri peljaju čez lozu, zadosta je širina četireh klaftrov, da kola kolam naproti idućem, vugnuti se moreju. Kaj više mesta ostane iz obodveh stran puta naj se zasadjujuc, ali sejajuć z drevjem s puni, dapače pred istemi tulikajše hižami kak malo niže obilneje pove se, prikladna v sakomu mestu i deržanju drevja naj se posade. Trsiti se pak i paziti mora se, da puti po lozah peljajući budu ravni, koja ravnoća bude tak za loz čuvanje, zderžavanje, i lepotu, kak tulikajše i za putnikov vekšu pristojnost i vugodnost.

39. Višekrat biva, da vu mestah za pašu određenih mladice, šibice i dreveća sama iz sebe porasteju, ter od onud zemlja plodnost svoju pokaže, da ako bi se od paše čuvaia, lahko na lozu, bi se obernuti mogla: za to takov falat zemlje ali spašnika od pašenja prepovedati mora se, i mesto ovoga, ako je moguće, drugde se spašnik mora odeliti, vu ovom vendar odelenju paziti se mora, da va mladoj podrastućoj lozi kmetom ova paša, neodluči se.

40. Pokehdob hiže vu lozah podignjene, i napravljene tak po povekšavanju družine, kak tulikajše i po zderžavanju, i branjenju više marhe, i po istih tulikajše k hižam peljajućih putih. kakti i po drugib pokehdob zvan očih jesu, ne mal lozam čine kvar i škodu, zato nikomu od sehdob prez očiveste gospode zemeljske slobošćine, ali vre dopuštenom boćine oposred loze postavljene na selenju stanja, i hiže vu lozah podigati i delati naj nebude slobodno.

41. Vu ovom falatu loze, koj poleg određenja sećenja reda zeseće se, najdeni ostarajući hrasti, i druga drevja, kotera zbog vekšeh možebiti zverih ostavljena jesu, da nebi sencum svojom, i razširenjem kić zveršja podrastujućoj lozi mladi i novi na škodu bila, poleg vre gore rečenoga navuka izseći se moraju z načinom vu naredbe broja 20toga izpisane.

42. Medje loz, gor, bregov višekrat pohadjati, pogledati se i ponoviti moraju, i ako morebiti drevje za medju postavljeno, i za znamenivano, ali bi od vetra prehićeno opalo, ali drugać koju medje znamenje zarašćeno bi se našlo, da se medje nezmešaju, odkud lahko izhajati mogu pravde, svadje i ljudomorstva, medje opet ali ti znamenje vidjeno naj se postavi, i ovakovo medju previdjenje, i pregledanje v sako najmenje deseto leto naj se ponavlja. Pokehdob pako znano je, da vu lozah, kade velika bivaju pregovarjanja, i protivnosti zbog dvojnosti medje najvećše loz poroblenje i oplemenje zna biti: zato po poglavarih varmedjinskih način postaviti se mora, da doklam pravda nedokonča se, nijedna stran takov loze falat pravdi podložen zbog porušenja, i škode, jedne i druge stranke poseći, i porobiti naj se ne podufa, nego razložno samo, i potreboći prikladno derv v živanje naj ima, drugać suprot čineća fiškalsku naj spoznat pravdu.

43. Za žganje vapna, i cigla v zeti se moraju takova derva, kotera se lahko nemogu prodati, niti za drugi posel obernuti, kak je ležeća simo tamo po lozah je dalešnih drevje i penje, da po tom drugo hasnovito za prodavanje, i hiž delanje prikladno, kakti i sadovno drevje za drugu hasen bi se čuvalo.

44. Kupcom derv dopustiti se nemora, da bi oni po svojih derva sekajućih težakeh loze poleg svoje volje sekli zbog poroblenja, kojega od ovud je se bojati, nego pred očima ladavcev loz, ali ljudih njihoveh dreva, za koja bude pogodjeno, naj se posečeju, ali bolje posećena i vu klaftre pravo spravljena njim naj se dadu, i odkažeju.

45. Navadno vreme pričeti sećenja derv zna biti, kade vre lištje iz drev čisto opadne, i ova gibanja i življenja moć iz zemlje jemati, i k sebi vleći prestaju.

Odkuda drevja, za ogenj i kurenje odlučena vu polovice, ali pak taki vu pričetku meseca

vsesveščaka do konca sečna seči se budu morala, ar kajti za ovem mesecom drevja svoju kakti hranu, i pomadjenje iz zemlje počneju jemati, i vleči, sečenju pak drevja za hiž delanje naj priličneši jesu meseci grudni, i prosinec; i ovo razmeti se mora od drev za hiž delanje na suhom; ar kajti drevja, kotera vu mesto berečno, i vu vodu postaviti se moraju jošte friška zelena, i vode puna poseči se, i za takov posel vzeti se imajn; ar ovakova vudu i faihtnoću stransku već vuse popiti nehte, zato vu vuhkom i faihtnom mestu ona duže terpeti, kak suha hote.

Kuliko pak spada na sečenje, i vu klaftre spravlanje drev za ogenj i kurenje odlučeni, ovem istina je vreme od pervoga dneva vsesveščaka do konca meseca ivanščaka občinskim načinom navadno je odlučiti, poleg zroka vendar potreboće, ali prodavanja prililike celo leto po derva sekajućeh piliti, poseći, i vu klaftre spravljati mogu se: tak vendar, da ista drevja vu zime, kak vre rečeno je poseći, i za sečenje na falate pripraviti moraju se, ležeća pak ali od vetra porušena navlastito vu lozah, i gora dalešnih stanovito vreme nemaju, nego vu svako poseći se mogu. Ar ako bi se samo vu vremenu sečenja na onom falatu zemlje, na kojega red dervo-sekanja dojde, aekla; v nogo bi vu vremena ovom dukšem prešla, i zagnila, niti zadosta bilo ono vreme, koje odredjeno je, za sečenje derv.

Znano pak je poleg naredbe lozne, da drevja za šindol, kolje goričko, i roženice, i za druge ovem spodobne potreboće vu samih zimskih mesecih, vu kojih moći gibanja nemaju, poseći se moraju.

46. Akoprem najpravičneše je, da siromakom, i v bogem simo tamo ležeća derva menša, koja najmre prez sekire, ali drugoga njim spodobnoga oružja na kolenu preterči, ali vre pervo stergana i ležeća pobrati se mogu; zakaj vu tjednu dva dni postavemo ponedlek ali četertek, ali drugi dnevi poleg volje ladarcev loz postaviti se moraju, ako bi pako ov koj dan svetek pripetil se opasti, tak drugi taki dan pobirati, i na ramenih njihovih znositi naj se dopuste: Spoznano vendar višekrat je, da kada se ovakovo dopušćenje daje v bogem, ne samo dopušćena suha, nego tulikajše i friška, i najboljšega odrastka derva sečeju, i skomce odnašaju: zato sudci mest, jagari, i lugari na ovakove skozlivu pazku imati moraju, da nebi sekiru ali sročku, ali drugo kakovo železno, i oštro oružje vu lozu sobom donesli, drugač ne samo, da se ovakovem proti, zapovedi činećem oružje, i drva vzeti, nego tulikajše i onu vu rešt postaviti se moraju.

47. Da zadnič ovakovo zmešano derv sečenje med kmeti stegne se, hasnovito bude, ako vu kotareh, kada kmetivu lozah občinskih, ali kmetskih, ali gospodskih derv sečenja hasen imaju, poklam kak pervo zezvedu i spoznaju njihovu potreboću, polag prikladnosti loz, stanovitu od leta do leta derv kulikoću odrede, niti više derv neg kuliko je od gospode vu vremenu odlučeno pod kaštigu proti činećem na peldu drugem nijeden kmet nesme seči. Cimermanska pako, i za hiž delanje potrebna drevja, niti vu isteh kmetov občinskih, ali kmetskih lozah prez osebjunoga dopušćenja gospode sposedi niti skerčiti dopušća se. Ako pako loze občinske, i kmetske tak velike i prostrane budu, da se na više let poleg rečenoga derv sečenja reda razdeliti budu mogle, vu ovih tulikajše v sako leto spodobnem načinom činiti, i ostala poleg naredbe ove prepisana obderžavati budu se morala.

48. Da loze jezeričaste laglje posušiti budu se mogle, naprayiti se mora vodotočje, ili ti žleb iz one strane, kade nizesa je zemlja, i kamo iztekanje vode je nagnjeno, kaj lahko spoznati more se, ako kolci zabiju se ravne i jednako vu zemlju ter onak zmeri se nizina zemlje zvan ovoga jezerišća, takova zesnažiti od šaša i terstine, i mesto oveh topole, i jalše, posaditi, i ovak na hasen ladavcev, i občinsku obrnuti se moraju.

49. Pokehdob otoki, ili ti mesta poleg Drave, Bednje, Plitvice, Krapine, i drugeh potokov bližnja al med njimi postavljena vekšim talom dreva mehka, kakti topole, verbe, jalše, i koja ovema podobna jesu rasti činiju, v sako leto dvadeseto, al dvadeset i četerto zevsema pri korenu odseći moraju se, verbe pako v sako treće leto, da novo sveržje, i kiće zadobiju obseći se moraju. Vu pešćenih zadnič, i prudnatih mestah, i otokib, vu kojeh gusto verbovje zna zrasti, v sako leto šibje njihovo vu pušle

postaviti, i prodati se, ali za druge potreboće, koje ladavec otoka ali mesta takovoga kasno izteše spozna, obrnuti se imaju.

50. Pokehdob od leta do leta loze pomenšavati, i derv pomenkanje povekšavati spoznavamo, najmilostevneša skupa, i stalno istinska zapoved naša je, da koje goder hiže stanovnik, ali gospodar tak dugo, doklam pred hižum, i za hižum, dvorišćem, vertom, škednjem, ali tratinami prazno, i za sadjenje drev prikladno mesto najde se, v sako leto drevje vu mestu najmre fajhtnom, i močvarnom topole, verbe i jalše, vu ilovačne i tvrde zemije brest, vu peščenoj zadnić, i skupa suhi smreke, jelve ali murvih ili ti dudovine najmanje dvadeseti zasaditi bude moral. Na koji cilj vu v sakoj varmedjiji mesto zasadno, ili ti cepni vert naj se vučini, i napravi, da od ovud šibice, i mladice za presadjenje prikladne onem, koji za nje prosili budu, za nikaj dati se budu mogle. Do tek dob pako iz loz, kade ovakove fele mladice nahadjaju se, spodobnem načinom na cil rečeni za obstunj podeliti se imaju.

Verti pako takovi, vu kojeh se seme murvino, ali ti dudovo sejalo, i dudovo drevo raslo bude, da v saki vu nje nebude mogel hoditi vse okolu šipkom, ali sternjem oplesti, ali z malum grabicum ograbati budu se morali.

51. Kakti goder pako vezdašnje odredjenje, i naredba lozna občinsko v seh dobro jedino cilja, i pelja, i odredjena ima se tak tulikajše naše najmilostivneše neje nakanjenje, da bi po ovem odredjenju občinsko terstvo, i hasnovita orsagu za meštiju mesta, kakti jesu rudne jame kraljevske, mesto za farbanje, železneh plehov skavanje, za saliter, za stekla, galica, ali pepela žganje, i koja ovem spodobna jesu, vu potrebnih za meštiju i delo meštarsko dervih premenjkanje terpela: tak vendar, da se obderžavaju z verhu toga naši milostivni odpiski, i perveša napravljena i odredjenja, koja mi po contiliumu našem kraljevskom znana vučinili jesmo. Dapače ovoga pravoga loz i derv sečenja reda cil on je, da ova neprestajno napredek svoji imaju, i kakti vekovečna postanu; stacni anda i balte i mesta za žganje, kade za vezda jesu, i nadalje tulikajše zderžavati se moraju: Pače ako občinska hasen obilnost, ali možebiti tulikajše i preobilnost derv drugde takaj podići vu orsagu bi svetovala; za občinsku nemenje, kak i v sakoga po sebe, ali ti lastovito ladavcev hasen, i trstvo napraviti se bude mogla, tak vendar, da pervo consiliuma kraljevsko mesto deržećemu na znanje dati, i oglasiti se mora.

52. Smreke, tise, i jelve, kotere na visokih, i dalečnih bregih, v gorah seči, i po letnih naglih potokih vu dolice, spuščati, prehitavati, i zverhu yode plivajuć vu bližnje potoke spravljati je navada, po rendaših, ali pogodjenih derva sekajućeh pri istom korenu, ne pako kak već puti biva na četiri, pet, ali šest nog ili ti cepelišev visoko naj se sečeju, i nato ladavci loz osebuju skušerbi imali budu, i kaštiguvali suproti čineće.

53. Znano takaj je, da loze nerazdelene i vnogem skup ladavcem občinske vekšem talem opuščene bivaju; zato kajti nigdo za čuvanje, i zderžavanje njihovo skušerbi ima, nego pače jeden od drugoga više prez v sakoga premišlavanja, pravičnoga razmerenja, i razdelenja z nepopravljivim trećega kvarom, i krivicum zmešano v letu, i vu zimi, dapače i celo leto derva seče: Da anda tulikajše i ovomu zlu pravičnem načinom suprot stane se, poglavari varmedjinski skušerbi imali budu, da se loze, i dubrave takove jednako poleg načina, i naredbe postavljene med skup ladavce razmere i razdele ali pak skupnim privolenjem, i pogodbum ovoj naredbi med sobum od pravdenoga, i jednakoga loz uživanja, čuvanja, i zderžavanja pristojni postave način.

54. Zadnić, da se spozna, red i vreme sadjenja i sejanja semena drevnoga poleg razlučavanja fele, za ova v sakoj feli podaje se navuk.

1. Želud hrastev, ali bukevca, ionak občinskim načinom znana je, kojeh sejanje, ili ti zasadjenje najbolje vu mestu senčenom, i kam vručina sunca tak nemore dojt, i to vu mesecu malom travnju,

jeden ref na daleko jednoga od drugoga, jedan pak pedenj gluboko mora biti, drugač kakti želud hrastov i kukevca, tak tulikajše seme tise, i smreka, borovo pako seme vu mesecu prosincu zrelo postaje.

2. Bukva sad ima trovuglasti farbe kostanjeve, i v jesen mora se saditi.

3. Graber seme ima spodobu kamenčeca ali leče vekše, poradja se pak vu pridugi listeni mošnjici iz sverzja med liščem viseći.

4. Seme topola na spodobu najmenšega maka je. kotero vu mesecu velikom travnju zezreli, i vu vrućini taki otide, i znikne, i ako se taki vu prvih dnevih nepobere već se dobiti nemore.

5. Lipe seme spodobu globosa ima.

6. Brezovo seme vu visećih iz zverši jambrekih zadržava se, i okolu konca ivanščaka zreli.

7. Bukve, grabre i lipse seme vu mesecu malom travnu, brezovo pako taki kak zezreli, na izorani suhi zemlji, topolovo na srednje vuhki posejati se mora. Akoprem pak breze, i topoli, i druga ostala ove fele dreva negda iz sebe sama izrasteju, ne vendar prikladno lepo, i ravno, nego vekšem talem zvito, i gerbavo suprotivnem pak načinom. koja posejana van zrasteju, ravno i jednako izrastuju.

8. Smreki, tisi, i jelve, i koja ove fele jesu dreva imaju jambreke na spodobu palme, vu kojeh zaperto seme, kada vu možaru v topli hiži ovi stučeju se jambreki, van sneti zna se, i akoprem ove tulikajše drev fele prez semena rasti i povekšavati se znadu vu smrekovih i jelovih lozah, pripeća se vendar, da vu šušecem letu povehneju, pošuše se, i skončaju. Vu ovom pripečenju, ako puno trave je mesto, trave s plugom van stergati se, i zemlja zesnažiti i z friškem semenom posejati se mora, i zato radi ovoga zroka oneh jambrekov semena puneh v nožina mora se nabrati, i čuvati.

55. Pokehdob ada za vpeljati, i pričeti ovoga tak potrebnoga i kruto v semu s kupa orsagu, i vlastitem lugov, dabrav, gajov i loz ladavcem hasnovitoga drev sečenja reda, i načina najbolje potrebno je, da se na ovoga reda i načina obderžavanje, izvršavanje i izpunjenje osebujno pazi; zato skerb ova v sakoj varmedjiji jednomu zmed oficirov varmedjiskih pod obećanje plače od sehdb naj se z ruči, lugari takaj, i jagari zbog toga zroka istinski i zaufani naj se postave, kade takovi imati se mogu.

Kak goder pako milostivno predvidujemo, i v pamet jemlemo, da po ovoj naredbi, i prepisanom, i na pervo postavljenom derv sečenja i čuvanja loz redu, i načinu na punom i vu v seh po v sem kraljevstvu mestah poleg stališa katarov vse, kaj kanimo, zveršiti nebude se moglo: Tak tulikajše milostivno obznanujemo, da hasnovita kraljevska naša nakanjenja jedino na to jesu odredjena, da takoveh mest ladavcem, koteri očitujuc nam vu oveh potreboću najponizneše k nam vteku se, pomoć njim milostivno podati hočemo, i vsi oni, koteri milostivna nakanjenja naša, i ovu naredbu z osebujnim tersenjem, i skerbjum izvršiti tersili se budu, i z čini svojem drugem dobru dadu peldu, milošću, i milosrdnost našu cesarskokraljevsku spoznati, i zadobiti hote. Odkuda skupa tulikaj obznanujemo, da nikaj ne nam dragšega, i nikaj bolje nefelejemo, kak da dragoga i vernoga ovoga kraljevstva našega Apoštolskoga občinsko dobro, hasen, i povekšavanje iščemo, i pritegnemo, i ova pazku, prigledbu, i materinsku skerbljivost našu za osebujnu, i kruto dragu najvekše kraljevske časti naše stran držimo.

Ovoj anda naredbi vsi skupa i v saki po sebi priložiti najse tersi, znajući da vu tom milostivnu nasu kraljevsku volju na lastovito njihovu hasen, i dobro občinsko odredjenu izpuniti hote.

Dano vu Arci-Hercezeskom Varašu našem Beču Austrijanskom dneva 22. meseca grudna leto

gospona 1769. Kraljestvih naših Vugerskoga, Pemskoga i ostalib leto 30.

Maria Theresia m. p.

Grof Ferenz Eszterhazy m.p.

Ferdinand Sdultety m. p.

Veliku važnost toga zanimivoga spisa po razvoj hrvatskoga šumarstva još i posebice izticati smatramo skoro suvišnim, jer ne samo da je zakon taj, ili bolje veleć šumski red, bio od velike važnosti po cielo nam šumarstvo u domovini, već mu je, kako je u njem malo ne sve i najvažnije što u obće u ono doba o šumskom gospodarstvu poznato ne samo pregledno no i vele poučno poredano te tako je taj spis prema tadanjem običaju ne samo županijskim oblastim i skupštinam, već i svim u zemlji velikašem i dostojanstvenikom dostavljen, sadržaj bio svakomu, koga se ticao, a u prvom redu i tadanjem šumarskom osoblju pristupan, nije to dakle samo „prvi hrvatski šumski zakon“, već i prva na hrvatskom jezika izdana "nauka o šumskom gospodarstvu".

XVIII.

Spomenusmo jur, da je već godine 1753. izašao nalog, kojim se mjesto staroga popisa poreza po broju dimnjaka naredjuje sasvim novi, po kojem se imalo zabilježiti sve gibivo i negibivo imanje, dapače i svi odnošaji vlastele i njihovih podanika. Naredba ova poznata je pod imenom „Josephinuma“.

Godine 1754. imala je posebna stališka komisija korak po korak svu zemlju proći i novo popisivanje začeti. Prigodom tom se pitalo za sve zemlje i njihov prihod. Oranice razdijeljene su po vrstnoći u tri razreda, zatim livade, onda šume i krči, odnosno pašnici kao zemljišta najmanje vriedna. Osobitu pazku pako odredi vlada i na vinograde kojima bijaše za onda kraljevstvo hrvatsko baš na glasu i bogato.

Odsele je imao svatko, bio gospodin ili seljak, točno izkazati, koliko dobiva po jutru (1600 četvornih bečkih hvati) čistog prihoda, da se uzmogne na temelju ovog katastriranja zemljišta novi porez razpisati. Nu prociena zemljišta bez poznavanja njihove količine slabo je koristila novomu tomu podhvalu, s toga odredi car Josip II. godine 1786., da se imadu sve zemlje katastom izmjeriti. Želja careva, da pravednim razporezivanjem podanika svojih svu snagu svojih zemalja iscrpi, prinuka ga, da je veliko i reformatorske to djelo započeo, a dielomice bar i izveo. Sedam sto petdeset oficira, većinom od tada postojećeg vojničkog mjerničkog sbora, izadje još rečene godine diljem carstva, da mjeri. Sam car pako, da se uzmogne osobno o napredku radnja osvjedočiti, prodje državom, a dodje i u Hrvatsku.

Nu uza svu dobru volju i namisao nije mogao posao onako napredovati, kako to

zahtjevaše važnost njegova i prešnost, a to ponajprije stoga razloga, što je bilo za taj ogromni posao premalo radnika, a uz to su i sami naši županijski oficiri (činovnici) većinom sami posjednici — bojeći se novog oporezivanja, slabo ili bolje rekuć nikako podpomagali careve ljude, a na mnogih su mjestih samo kojekakvi pisarčici, gdje gdje i sami seljaci mjerili zemlje, naravno je dakle, da se tim postupkom nije mogao žudjeni cilj postići, dapače znamo da su tim nastale na mjestih još i veće smutnje, nego li su do sada postojale.

Prema izdanom naputku o izmjeranju zemljišta imale su se livade i polja po mjerničkih pomoćnicih, a tek samo šume i gore po vještacih mjeriti. Nije tuj bilo uvijek ni strojeva ni mjerenja, već odmjera koračaji, a prostoručno crtanje bijaše često jedino sredstvo radnja. Spomenusmo već, da je ova izmjera imala biti u buduće pomagalom i podlogom novomu oporezivanju, po kojem bi imao zemljišni posjed i njegov prihod biti mjerilom kod ustanovljivanja količine poreza, a zato i vidimo, da su rečene izmjere i zbilja bile sve do ponovljene izmjere pod carem Franjem II. od g. 1817. podlogom katastralnomu oporezivanju kao i katastralnom procjenjivanju zemalja.

Sliedimo li, proučavajući korist i važnost ovoga izmjerivanja zemalja naših po razvoj gospodarstva naroda našega, takodjer i tek obće povjesti njegove, to vidimo, da je do mala zavladala čitavom zemljom najveća mržnja proti toj novotariji, tako da se je prava buna podigla proti ovim carskim mjernikom, te je car Josip morao izdati poznati onaj dekret od 28. siečnja, kojim se i opet u Hrvatskoj stara konstitucija uvela. Pobjeajući se usljed toga mjernici i za istu sigurnost života, ter da ne izgube u lado glave, pobjegoše jedne noći skupno u susjednu Kranjsku i Štajersku. Sada istom, kao po dogovoru, nastala prava hajka na ostavštinu njihovu, nacrti im i papiri budu mjestimice po „patriotih“, češće uz svirku i oduševljeno pjevanje, spaljeni i uništeni, samo da ih za sva vremena nestane. Samo se je po vojnoj Krajini iznimno ovo mjerenje još i dalje do g. 1809. nastavljalo.

Pravu važnost ove izmjere naših šuma kao i inih zemljišta po razvoj hrvatskoga šumoznanstva možemo tek onda pravo razsuditi, ako se sjetimo na obću velevažnost poznavanja količine i veličine šumske površine po uređenju i vodstvu šumarenja i šumskoga gospodarstva.

Gori već iztaknusmo, da je tim izmjeranjem bilo u najtjesnijem savezu ustanovljivanje čistih prihoda pojedinih zemljišta, što su u buduće imali biti podlogom oporezivanja, koje bi, mimogredce spomenuto, u to doba sa 10% čistoga prihoda ustavljeno. Čim je dakle u buduće prihod kojega zemljišta veći bivao, tim se razmjerno manje plaćalo, i to tako dugo, dokle god se nije ponovilo uvrščivanje pojedinih zemljišta u razrede prihoda.

Svagogodišnje plaćanje zemljištnoga poreza pako sililo je vlasnika na potrajno, odnosno i godišnje gospodarenje t. j. njemu bje nastojati, da si osjigura tomu

godišnjemu izdatku primjereni potrajni prihod iz svojih šuma, odnosno da intenzivnije gospodari. Nu pošto je bilo veoma teško prema dosadanjemu načinu uživanja šuma prebiranjem količinu potrajnoga prihoda ma i približno samo ustanoviti, to vidimo, da se je već i toga radi u nas doskora stala oplodna, dotično čista sječnja, da i sadnja šuma, uvadjati. Buduć pako da je kod sastavljanja nacrt, kao što je poznato, osobito važno poznavanje granica i medja pojedinih cestica i rudina, to su se prigodom toga mjerenja takodjer i stare razmedje i granice opet ponavljale, a mnoge i na novo označile.

Samo je po sebi pako jasno, da je taj josefeiski katastar morao imati još mnogo veću važnost po razvoj poljskoga nam gospodarstva, kojega se ponajprije a i najviše novi taj način oporezivanja ticao.

XIX.

Dočim su nam za prijašnjih vjekova, kao što vidismo, Turčin i Mljetčići trgali i dielili domovinu, počimaju ju za posljednjih vjekova sami domaći kraljevi usljed svojih germanizatornih i absolutističnih težnja ciepiti i trgati. Tako vidimo, da dobiva u 18. stoljeću sva Krajina hrvatska posebne institucije, kao da je samostalna provincija njemačkoga cara, akoprem ju još sveudilj hrvatski stališi svojataju. Carevi ju i kraljevi naši proglašuju na jedanput nasljednom carskom zemljom i nekakvim cielovitim dielom državne vojske. Krajina postade veliki logor, a krajišnik carski vojnik, uzgajan od najnježnijeg djetinstva samo za vojnika; do mala odtudjio se je ne samo težatbi i ratarstvu, već i narodnosti i domu. Vojni sustav Krajine nije dao, da se ratarstvo i obrti razvijaju, dakle ni trgovine nije moglo biti, zato i vidimo, da su baš šume u Krajini jedan od najbitnijih uvjeta blagostanja. Gornji krajišnik gojio bi samo koze, dolnji konje, a zato je i opet trebovao mnogo paše, koju mu pako davahu prorieđene šume i travnici; polja bi tek žene i djeca obradjivala.

Neprestanim boravljenjem pastira i momčadi po šumah činile su se velike šumske štete, osobito po banskoj Krajini, gdje je broj koza danomice rasao, tako da se napokon i zakonom moralo zabraniti držanje istih.

God. 1787. bude u Krajini uvedena t. z. kantonska uprava, kojom je prilikom takodjer i novi šumski red za tamošnje šume oglašen. Ovaj je šumski red po tečaj razvitka krajiškoga šumarstva od velike važnosti, a njem bo nisu sadržane samo obćenite ustanove, tičuće se dojakošnje uprave i uredjenja gospodarstva po krajiških šumah, no i mnogi ini manje više šumarsko-gospodarski napatci i nalozi. Krajiške šume podvržene su odsele upravi i nadzoru posebnoga šumarskoga osoblja, a smatrahu se posebitim gospodarskim objektom države.

Da se pako po krajiških šumah uzmogne potrajno i racijonalnije šumarenje i gospodarenje uvesti, koje bi odgovaralo toli potrebam države, koli naroda, bude sva

šumska površina iznova omedjašena, arondirana i u lugarske, odnosno čuvarske srezu razdijeljena. Vrhovna uprava nad šumarni predana bi od sada posebnom šumarsko - nadzornom osoblju, koje se sastojalo iz dviju ravnatelja šumarstva (jedan za karlovačku, drugi za križevačku Krajinu). Vanjska uprava pako poredana bi kod svake pukovnije namještenim „obilaziteljem šuma“ (Waldberiter), a svakomu od njih dodijeljena su po dva jahača lugara, za svakih 1000 do 3000 rali šume pako ponamješten bi po jedan lugar ili čuvar šuma. Spomenuti šumarski ravnatelji ili nadzornici dodijeljeni su brigadirom, obilaziteiji šuma pako zapovjedništvom pojedinih kantona ili pukovnijskih. Da se uzmognu namiriti troškovi za održavanje ovoga šumarskoga osoblja, ustanovljena je posebna taksa za šumske proizvode što oni su imali plaćati svi oni, koji su htjeli krajiške šume uživati, osim samih krajišnika. Cijene te budu ustanovljene primjereno tadanjoj vrijednosti drva i njegovih razvrstbina, obzirom na uporabljivost istoga.

Naravno da je čitava ova reorganizacija već prema samomu tad vladajućemu duhu bila posve na vojničku provedena; o kakovoj strukovnoj naobrazbi toga prvoga šumarskoga osoblja rek bi ne bijaše ni govora. Čitati, pisati i računati, ter nešto administrativnoga talenta bilo je sve, što se je od osoblja ovoga i moglo za onda tražiti, a šumarsko -gospodarsko osposobljenje sticalo bi se tek za poduljeg službovanja praksom.

Iz toga vidimo, kao što svagdje, da je i kod nas šumarski stališ u početku identičan s lovačkom družinom, a kasnije se tek po malo šumarska empirika i poduka počela bolje uvažavati. Zakoni, naredbe i naputci, to su podjednako i ona pomagala, iz kojih se šumar učio samoznanstvo.

Raznim naredbama i zakoni nastojala je bečka vlada pojedina sada jur i drugud usvojena šumarsko-gospodarska spoznavanja i našim šumarom narivavati. Pravila sječe, proriedjivanja i ogleadne procjene u brzo si jagari naši usvojiše. Isto tako se je u našoj Krajini, već za rana udomilo umjetno sadjenje i pomladjivanje šuma, a u primorju nalazimo i stare mljetačkimi trgovci posagradjene pile vodenice za izradjivanje raznovrstnoga liesa i laktovine. Vrhovni nadzor i upravu nad svimi državnimi šumarni vodio je bečki "Hofkriegsrath"; on bi namješćivao sve vojno činovničko šumarsko osoblje, počam od ravnatelja šuma do šumara, njemu pripadahu sve odluke gledom na personalija kao i financijske operacije, prodaju zemljišta šumskih, i t. d.

Krajina bijaše ono žarište, odkle su imale zrake njemstva poplaviti Hrvatsku, pak i zbilja vidimo, da je njemački jezik (bar u javi) u tih stranah na toliko preuzeo mah, da su nam i šume naše doskora pale pod upravu kojekakvih biksenšpanera bečke gospode. Iz ovoga se potištenoga lugarskoga stališa nije mogao razviti slobodni i naučni šumarski živalj, pa zato se hrvatski šumarski stališ, kao neka osebina, počimlje tek početkom druge polovice devetnajstoga stoljeća razvijati. Puka empirija u stališu samom, a nepouzdanje naroda i vladajuće do nedavna kaste, plemstva, ne

mogahu takodjer pospješiti razvoj. — Tek kako je vrijednost šuma rasla, rastijaše takodjer i važnost te ugled šumarskoga umjeća i stališa. Iztaknuvši prije štetni, a donekle i pogubni po razvoj hrvatske književnosti i narodnosti upliv ponjemčivanja u Krajini, priznajemo ipak rado, da je širenje njemštine ipak po nešto i koristilo i to time što se predšastnici naši, mogavši rabiti do mala već silno se razvijajuću njemačku šumarsku literaturu, upoznaše i samom šumarskom znanošću, tako da se je uzprkos svim i najnepovoljnijim narodno - gospodarskim odnošajem ipak moglo šumarstvo u nas istim onim tekom skoro i brzinom na današnji stepen razviti, kao što i u svih ostalih nam srodnih i susjednih zemljah habsburžke kuće, izuzam jedine Češke, koja nas je u tom sve do mala prestigla. — Sav znanstveni materijal pako dolazi još i dan danas ne samo k nam, no i u obće u sve zemlje preko Njemačke i njemačkom literaturom, koju stoga i mi Hrvati hoćeš nećeš moramo priznati roditeljicoin hrvatske šumarske naobrazbe.

XX.

Osvrnemo li se sada još jednom na obće stanje šuma i šumskoga gospodarstva u Hrvatskoj u prošlom vieku, to vidimo, da nam je domovina u cielosti još bogata šumarni. Samo Dalmacija i hrvatsko primorje nose jur na sebi vidljiv dokaz pogubnoga haraćenja tamošnje gore; Slavonija rek bi daje prašuma, tako da je carica i kraljica Marija Therezija silom dala tjerati narod iz zabitnih nepristupnih prašuma u sela duž novo ustrojenih cesta, i to poglavito stoga, da učini kraj bezvladju i haranju hajdučkih četa, pak da se uvede u zemlji red i sigurnost. Isto tako znamo za naredbu, da se imadu šume duž Kupe na uru hoda daleko posjeći sigurnosti prometa radi.

U to doba dobiše po Slavoniji pojedini carski generali i drugi zaslužnici silne i velike šumske komplekse kao nadarbine za se i svoje potomke. Isto tako dobila je g. 1773. i biskupija sriemska bogate darove i mnoga vlastelinstva oko Djakova.

Dobivši te porodice tolika i prostrana, al uz to za onda još malo vrijedna i veoma slabo napučena zemljišta, pridržaše za se samo bolje oranice, livade, šume i vinograde, ostalo pako što, bijaše i manje vrijedno, razdieliše kmetom i novonaseljenikom, dolazećim amo iz raznih zemalja i krajeva uz uvjet urbarijalnih podavanja i zajamčenim „salvo jure dominali" na vlastništvo tih novih urbarijalnih selišta.

Žirovina i paša, zatim pepelarenje i pougljivanje drva, representiraju još svedjer po Slavoniji jedini šumski novčani prihod. Nu i po Primorju je palenje ugljena to doba toliko stalo preuzimati mah, da je vidljivo nestajalo šuma. U Krajini pako, osobito banskoj, činjahu najveću štetu šumam koze.

Uvedenjem prije spomenutoga krajiškoga šumskoga reda vidimo da „Hofkriegsrath" doskora propisuje i potrajnost šumarenja po krajiških šumah na temelju tako zvanog "prihoda katedralne procjene" (god. 1788.), a kr. fiskus propisuje malo kašnje isto i za

državne šume dobara Fužine i Ozalj.

Samo na dobrim naše domaće vlastele, vidimo, da se još uvijek povjerava nadzor i uprava šuma gospoštijem oficijem t. j. obično jagarom ili pako pintarom i pivničarom, a tek u 19. vijeku postavljen bi, kao što ćemo to malo kasnije čuti, i u nas temelj dojučem pravomu hrvatskomu šumskomu gospodarstvu ili šumarstvu.

XXI.

Spomenusmo, kako je oko uredjenja podložničkih odnošaja u Hrvatskoj i Slavoniji, nastojala prosvjetljena vladavina Marije Terezije, ter kako seljačke pobune po Slavoniji i po Hrvatskoj, koje se dogodiše god. 1755.—6. radi nepravde postupka nekotjih vlastela s njihovim podložnicim, sklonuše vladu, da urbarske odnošaje potanje uredi. — O tih napremica pako i potanje razpravljati želimo sada.

Prvi desetak godina vladanja carice Terezije, opaža se osobito nastojanje, da vlastela uredi po nekoj mjeri selišta i da se drže godišnji obračuni podložničkih daća. Tako izadje za Hrvatsku privremena urbarska regulacija god. 1755. Za Slavoniju pako izašla je sljedeće godine 1756. podpuna urbarska naredba, kako ju već spomenusmo, ter koja je ustanovila mjeru selišta, podložničke pravice i dužnosti, uredjenje obćina i zabranila neke zloporabe, koje su se bile uvriežile. Ova naredba jest potanja i dotjeranija izradba carske naredbe, koja je izašla već god. 1737. usljed seljačkih pobuna, nu nije se obdržavala po vlasteli. Ovaj urbar valjao se po Slavoniji, mimogredce budi spomenuto, sve do godine 1836., doćim. su za Hrvatsku izdavani drugi propisi.

Tako se u zemlji našoj razviše dva dosta različna urbarska sustava, koje nisu niti zakoni od g. 1836.—1840. osjetljivo zbljižili ter se na ovaj dualizam moralo obazrieti i kasnije zakonarstvo.

Hrvatska se vlastela medjuto nemogoše složiti u tome, kako da se udesi stalno urbarsko uredjenje. Zato kad je ustrojeno posebno hrvatsko-slavonsko-dalmatinsko namjestničko vieće izadje g. 1773. dvorski dekret, kojim je namjestnićtvu objavljeno, da se ima privremeno uredjenje od godine 1755. zamieniti stalnim.

U tu svrlju odlučila je kraljica „da se sustavno i jednolićno urbarsko uredjenje, koje već postoji u kraljevini Ugarskoj, ima uvesti i u gornjih trijuh županija Hrvatske.“

Uredjenje tih odnošaja medjutim slabo mogaše napredovati, jer su domaća vlastela bila novomu tomu uredjenju vrlo suprotivna, a bilo je i ozbiljnih sukoba medju carskim povjerenikom i vlastelom, te su neke osobe pozatvarane a neki seljaci u tvrdjave odpremljeni. Najviše su pako protiv tom uredjenju rovarili vlastelinski činovnici, šireć medju seljaci kriva mnenja o novom uredjenju.

Prvo načelno previšenje rešenje, kojimi se imali u nas urbarni odnošaji urediti, potiče od g. 1775. a govori o mjeri selištah, o uračunavanju nekih zemalja kao vinograda, kolosjeka, grmlja i šuma u selište, o podvrgnuću t. z. predijalaca, desetinjaka i slobodnjaka pod obći sustav itd. Konačna je pako, previšenja naredba o redovitom urbarskom uredjenju Hrvatske izdane god. 1780.

Svim tim naredbama i zakonom koje jurve iztaknusmo, dodan je kasnije još čitav niz raznih naredaba, koje su izašle prigodice sve do godine 1836.

Rekosmo već, prije da su sve važnije naredbe urbarske u nas izdane povodom seljačkih buna. Medju najvažnije naredbe napokon, koje su pod konac prošloga vieka, u tom pogledu izdane, spada nedvojbeno još i naredba od g. 1791. kojom je seljakom dozvoljeno da se stanovite uvjete mogu seliti. Tim je izrečena i opet osobna sloboda našeg seljačkog stališa. Toliko još mislimo, da je nužno spomenuti obzirom na obće narodnogospodarstvene odnošaje naroda našega pod konac prošloga vieka.

XXII.

Povratimo li se i opet na razmatranja obćeg stanja domovine naše koncem prošloga vieka, u političkom pogledu, to vidimo prije svega da reakcija, koja bje nastala u svih austrijskih zemljali po smrti cara Josipa II. nije mogla ni Hrvatske minuti.

U Hrvatskoj vidimo da najedanput nastaje dosad nevidjeno i nečuveno oduševljenje za ugarsku i staru konstituciju. Mržnja na Niemce, njihovu uprava i jezik stekla je očiti izlaz u cielom nam javnom životu. A suvremeni grof Adam Oršić pripovjeda „da se njemački nije smelo govoriti već se pos svud govorilo samo hrvatski.“ — Jednom riečju narod se hrvatski stao po malo i opet buditi iz stoljetnog duševnog mrtvila, a sve i svaki se odsele nadao boljoj sreći domovine.

Nu u svem ovom mamurnom veselju javlja se i opet crna sjena, koja do mala zasjeni sav narod hrvatski Kao što od velike vatre u daljinu samo iskre padaju, koje nejmaju snage ter se lasno i brzo ugasnuti mogu, tako i od velikoga prevrata jednoga naroda k drugomu samo glavne lozinke dopiru bez prvobitne snage života. Rieči „sloboda“ i „bratinstvo“ preletiše do mala iz Francezke u Hrvatsku, al kolika razlika, u nas je sloboda samo plemstvu imala cvasti. Ta samo plemstvo je narod — bar tako je učio Verbözius. U Francezkoj su kidali robske verige s tiela puka, a u Hrvatskoj i Ugarskoj proklinju Josipa II. što je kmetovom slobode dao. Bratinstvo viečno s braćom preko Drave, imalo je utvrditi samo plemičku slobodu, da ju nikada više nijedan kralj neporuši. Samo da se plemstvo bori proti kralju i svakoj njegovoj samovolji, to je sva njihova sloboda!

Nu plod toga doživiše otci naši doskora, jer se već za kralja Franje II. Hrvatska počimlje smatrati pukom provincijom Ugarske.

U malo nastavši Austro-Francezki rat uništi nam cviet ljudstva, jer iz same hrvatske Krajine, izašlo je za onih osam godina ratovanja preko sto hiljada bojnika, od kojih četrdeset hiljada nikada više domovine svoje nevidješe. — Pak da nam se uz takove obstojnosti onda narodno blagostanje zemlje diže — da materijalno procvjeta! Nikada! — Uz to nam g. 1806. bojna sreća Napoleona Velikoga nanovo razkomada domovinu.

Požunskim mirom bo od g. 1805. dobije Francezka Dalmaciju, a mirom od 17. listopada 1810. u Schönbrunu i gornju Hrvatsku do Save.

Čim je prije bilo veće oduševljenje Hrvatah za obranu i domovine od Franceza, tim većom bjesnoćom vidimo, da uzkupi sada sav hrvatski narod s obe obale Save, videć kako mu vlastiti kralj razkida domovinu. Najviše je bolilo otce naše kada im kralj oglasio mir, ter izrekao, da je morao „njihovu zemlju žrtvovati na korist sveukupne monarkije."

Uz to nastade g. 1816.—1819. po svoj Hrvatskoj grozni glad. Suvremenici pripovjedaju da je jedan vagan pšenice tih godinah bio u cieni do sedamdeset forintih! — U krajevih gdje nije bilo sgodnih puteva umirao bi narod od gladi. To je tužna slika domovine naše početkom devetnajstoga stoljeća t. j. sve do godine 1825. kad no napokon kralj Franjo II. poslje četrnajst godina i opet sazva Ugarsko-Hrvatski sabor. Al kao što je prije narodnosti hrvatskoj prietila pogibelj germanizacije, tako nastaje sada nova velika pogibelj Hrvatom, od strane vlastitih im saveznika Madjara, koji ih sve to većma pritiskuju, da prime madjarski jezik u škole i urede kao jezik domovine!

U ovaj doista težki čas po narod naš, pojavi se i u Hrvata opet sveto i veliko ćustvo narodnosti i to najprije kod plemenitijih hrvatskih mladica, koji su izvan domovine vidili istodobne uzore oduševljenja i prosvjete drugih naroda. Mladjahnim vrelim srcem uzeše oni grliti ideju slavensku i u neizmjernosti slavenskoga svieta nadjoše prostrano polje za liepe slutnje naroda svoga; nadjoše novu snagu za onemogli u stoljetnoj borbi narod svoj, koji je bio već i zaboravio, da je i on grana velikom i moćnom slavenskom duhu!

Šapat i želja mladih ljudi neosta bez uspjeha, već posta do mala činom, jer eno već oko g. 1840. stvaraju se temelji za najveće djelo Hrvata devetnajstoga vieka, za osjeganje i ujamćenje svoje narodnosti!

Toliko o političkih i agrarnih odnošajih domovine naše na početku ovoga vieka. — Sad pako da se još osvrnemo u obće i na trgovačko gospodarske odnošaje u nas za to doba.

Ako Hrvatska uza sve spomenute zaprieke, obćenito ipak u gospodarstvenom pogledu, već od druge polovice prošlog stoljeća i napreduje, to vidimo ipak da je gospodarstvo u nas uvijek još manje više u istih onih tjelesnih granicah, kakovo

vidismoj da je u obće za prošlih vjekova bilo.

Iztočna Hrvatska a osobito Sriem obiluju žitkom, a sriemsko vino već je ća od tridentinskog koncila svjetskog glasa — osobito pako gorice samostana Fruške gore.

Počamši od sedmogodišnjeg rata pako vidimo, da su i mali nu brzi i uztrajni graničarski konji i po ostaloj carevini poznati, a pod imenom turskih konjica dapaće i predmet prilično živahne trgovine. Kakovo li je pako od sada bilo šumsko gospodarsko stanje u nas, od početka ovoga vieka pak sve do najnovijeg duševnog i narodnog preporoda Hrvatske god. 1861. razmatrati ćemo u sljedećem.

XXIII.

U djelu XIX. ovih razmatranja spomenusmo, daje g. 1787. za vojnu Krajinu uyedena t. z. kantonska uprava, a ujedno iztaknusmo na kratko i najvažnije tim nastavše promjene obzirom na šumarstvo, doćim smo već i prije naglasili bili veliko obilje šuma u vojenoj Krajini. Umnažanjem pućanstva, ter utemeljenjem velikih i mnogobrojnih naselbina, rasla je sve to više potreba težatne zemlje, pak se zaoto češće i ćitavi šumski predjeli izkrćiše, — Tadanje žiteljstvo obilujući šumama, niti ih trebalo niti umjelo ćuvati. Slobodno užívanje šuma, za dugo je jošte potrajalo.

Ovelike krajiške prašume bijahu naravni zaklon mnogobrojnim za onda hajdućkim ćetam, tako da su se osobito i duž kordana oveći šumski djelovi znatno progaliti morali, samo da se sjegurnost donjekle poveća. — Kakovo li je pako bilo stanje a i gospodarenje po krajiških šuma prije g. 1787. svjedoće nam medju ostalim i navodi rećene naredbe, kao i u njoj spomenute kazni, za kvare i štete poćinjene u buduće. I zbilja pošlo je bilo toli naopako, da je vlada već g. 1764 bila odlučila posvema zatrti koze, te da su onda tisuće koza što poklane što prodane. — Sustav kantonske uprave u Krajini potraja medju to samo 13 godina, ter bude sistemalnom naredbom od 17. rujna 1800. godine na´ novo preustrojen, imenito i šumarstvo u mnogome preudešeno.

Prihodi koje je država iz krajiških šuma za onda dobivala, sastojahu ponajviše iz taxe, dobivene za raznovrstno gradjevno i gorivno drvo, za žirovinu, pašu, šišku, pepelarenje i smolarenje, zatim iz plaća za doznaćnice i globa. Za da se šumski proizvodi ti bolje unovćiti mogu, odnosno za povisiti prihod iz krajiških šuma, budu izdane tećajem vremena raznolike naredbe manje veće važnosti, al budu osobito za gornju Krajinu i Primorje uredjeni takodjer i posebni poveći državni drvodvori i to poimence u Kraljevici, Jablancu, Sv. Gjurju i Sv. Ambrozu kraj Senja i u Pivilah.

Što se pako spomenutih raznolikih naredba tiće, to nam je spomenuti: Odpis od 29. lipnja 1812., kojim bi odredjeno kako valja postupati kod gulenje jalševine, ter bi ujedno naredjeno da se gulenjem kore imade početkom svibnja poćeti, a na stojećih se stablih samo onda smjela kora guliti ako li su i dotićna stabla ovako i onako već

sjeći namijenjena bila. Isto tako bi naredbom od 5. prosinca g. 1815, uređeno i davanje u zakup pepelarenja, pri čem bi zakupnina naredjena po centi dobivene pepeljike. Već i prije pako, bude usljed mnogobrojnih pritužba i izvidenja, naime god. 1804.—1805. sazvana posebna komisija koja je imala novo ustrojstvo Krajine izraditi. Na temelju izradbe tog povjerenstva bude na dne 1. studena g. 1807. onda izdan poznati temeljni zakonik Krajine koji se je uz njeke preinake, tamo sve do g. 1850. u krieposti uzdržao.

Da se pako uzmogne iz ovih šuma tobož po tada već poznatih načelih umnoga šumskoga gospodarstva i prostoru i bogatstvu uzrasta odgovarajući dobitak izvaditi, ter prema tomu dati i šume sjeći i pomladjivati, trebalo je ipak prije svega poznati im prostorinu i svak godišnji prirast t. j. s drugimi riečmi imala se je obaviti procjena krajiških šuma. — Tomu primjereno vidimo gdje već god. 1808. u Krajini začimlje novo premjerivanje, opisivanje i procjenivanje šuma i to ponajprije u otočkoj i ogulinskoj pukovnji, a zatim i po ostaloj banskoj, slavonskoj kao i banatskoj Krajini. Vrhovna upravna oblast (Hofkriegsrath) izdada naputak za procjenu šuma, tako da je i ova malo ne istodobno mogla započeti. Nu jedva što je osoblje počelo procjenu šuma obavljati uvidi vlada, da šumske pristojbe, kakove su tarifom od god. 1787. odmjerene bile, već neodgovaraju i to niti pogledom na sad postojeće prometne odnošaje, a niti obzirom na medjuto znatno porasla absolutnu vriednost drva, šuma kao i šumskih proizvoda u obće. Zato i bude za Krajinu već god. 1811. na 19. siečnja izdan novo izradjeni cienik za šumske proizvode tamošnjih šuma. — Cienik ovaj razlikuje prije svega lies i gradju, od inog gorivnog i užitnog drva, dieleć obćenito svaku ovih glavnih razvrstbina drva i opet u pet razreda kakvoće. Tako se n. pr. imalo plaćati za gradju od stabala sa jačim promjerom od 15 palacah po kubičnu stopu jedrine u I. razredu kakvoće 12, u II. razredu 8, u III. razredu 6, u IV. razredu 4, a u V. razredu pako samo 2 krajcara srebra.

Za gorivno drvo pako ustanovljena bi svota za stari prostorni hvat, 6 stopa visine i 6 stopa duljine a 3 stope širine za drvo I. razreda kakvoće sa 2 for. srebra, za II. razred sa 1 for. 30 kr. za III. razred sa 1 for., za IV. razred sa 40 kr. srebra, a za gorivo V. razreda vrstnoće sa 30 kr. u srebru. Pristojbe za sitno drvlje, potrebno za razne obrti i gospodarstvo, budu ustanovljene stranom po količini tovara običnih seljačkih kola, dotično po vozu, a stranom i opet po broju ili ti skupu.

Za paure pako ili ti provincialce t. j. žitelje iz banovine, koji bi željeli užitke krajiških šuma uživati, budu pristojbe, valjane za žitelje krajiške jedan put za svagda u dvostrukom iznosu ustanovljene. — Ovaj šumski cienik bude izdan i proglašen na temelju §. 110, temeljnoga zakonika Krajine od godine 1807.

Prema ustanovam članka IV. rečenog zakonika, koji o zemljarini govori, naredjuje se medju ostalim i sliedeće spomena vriedno; „Za pokriće nutarnjih potreba vojne Krajine a poglavito da se krajiški tereti skopčani s izplaćivanjem službene pristojbe za monduru (carsku) pravednije izravnavaju, dužan je svaki posjednik u Krajini od

svoga zemljišnoga prihoda, u koliko nije od toga naročito oprošten, prinositi u gotovom u krajišku blagajnu, stanoviti porez (§. 140.). I to od svake rali (jutra) posjeda po 1600 četvornih hvatih i polag razreda vrstnoće tla i prihoda:

Od oranica i livada.

U karlovačkom generalatu	20	16 i	12 kr. srebra
u varaždinskom generalatu	30	26 i	20
u banskom	27	22 i	16
u gradiškoj pukovniji	28	24 i	18
u brodskoj i varažd. pukovniji	30	26 i	20

Od voćnjaka i vinograda	od voćnjaka	od vinograda
U karlovačkom generalatu	30 kr.	1 for. srebra
u varaždinskom generalatu	40 kr.	1 for. 30 kr.
u banovačkoj krajini	35 kr.	1 for. 30 kr.
u slavonskoj krajini	40 kr.	1 for. 30 kr.

Isto tako naredjuje i §. 142, da syi ostali posjednici koji nepadaju u prosti krajiški stališ ili nisu naročito oslobođeni, plaćaju dvostruku gore naznačenu izmjeru. Gori spomenutom izmjerom bude izkazano u vojenoj Krajini 1312.417 ralih šumske površine.

Ovaj temeljni zakonik bude medjutim kasnije sa više naredba popunjen, odnosno svrsi shodno preinačivan. Tako bude naredjeno odpisom od 9. kolovoza 1820. god. točnije kako li valja postupati kod prodaje drva po šumskoj taksi. Odpisom od 27. srpnja 1826. pako izdan bi naputak za vodjenje šumarskih računa, dočim bi i opet odpisom od 3. studena g. 1827. naredjeno da se granjevina nejma uračunati kod obračunavanja jedrine stabala. Postupak doznačivanja i izdavanja drva bude uređen privremeno odpisi od 31. ožujka 1831. god. i 29. listopada 1838. godine, te najstrožije naloženo da se šumsko doznačni čekić nesmiye ostavljati kod lugarskog osoblja.

A već odpisom od 5. ožujka 1825. određena bi globa za šumske prekršaje i kvar, za krajišnike u četverostrukom, a za provincialce u osmerostrukom iznosu takse, a osim toga imao je krivac još i štetu nadoknaditi. Odpisom od 20. svibnja g. 1829. pako dozvoljeno bi, da se oni koji bi učinili kakav šumski kvar a nebi imali čime odštetu platiti, mogu takodjer i tjelesno kazniti. — Isto tako bi odpisom od 5. svibnja 1836. god. naredjeno, da šumska pašnja bar osam dana prije nego li se krmad na žirenje u šume natjera prestati ima, dočim je odpis od 16. lipnja 1834. god. shodna naredio glede skupljanja i prodaje šiške.

Za svesti pako sve te nuredbe u njeku sustavnu ciel, bude 18. studena 1839. izdan posebni „šumarski naputak za vojnu Krajinu.“ Ovaj je osim jur spomenutih činjenica još i sliedeće važnije odredbe sadržavao. — Prije svega bude točno ustanovljen djelokrug pojedinih šumarsko upravnih oblasti i organa. — Doba sječe bude

ustanovljena od 11. studena do 19. ožujka, t. j. dobom od Martinja do Josipova, a tko do ovoga vremena nebi doznačena mu drva izvezo, izgubi pravo vlasništva, isto tako bude naputkom točno ustanovljeno kako valja postupati kod smolarenja borja i smreka, koje nisu za gradju sposobne. — Smola se od lipnja do kolovoza imade posakupiti. — Toli smolarenje koli i gulenje kore već se nejma u vlastitoj režiji izvadjati, nego u zakup davati. Paša za pčele imala je odsele biti slobodna samo za krajišnike, dočim provincialci za nju po taksi plaćati imadu.

Glede stelje pako bude izdana posebna naredba (1840.), po kojoj bi ustanovljeno i to, da se krajišnikom za domaću porabu nuždna stelja iz visokih šuma, bezuvjetno dozvoliti ima. Istim naputkom (od god. 1839.) budu ujedno uređeni za banatsko-ilirsku pukovnju posebni šumarski uredi, koji bi povjeren posao ošumljivanja banatskih pesćara, t. z. SandbindungsGreschäfts-Leitung. — Isto se tako loženje vatre po šumama počam od 24. travnja do 16. listopada najstrožije zabranilo. U koliko je pako u obće iz dotičnog naputka u cielosti razabrati moći, bilo je od sada šumarstvo Krajine posve primjereno tadanjem stanju šumarstva uređeno.

Tako da je već god. 1841. mogao nadšumar Franjo Šporer u predgovoru svojega djela „Das Forstwesen" medju ostalim i spomenuti: „Und wohl schwerlich wird eine Provinz in Oesterreich aufzuweisen sein welche sich dessen rühmen könnte, der grösste Theil ihrer Forstbeamten sei auf Kosten des Staates vollkommen ausgebildet worden, wie dieses bei der Militärgrenze der Fall ist," Zaključujuć time ta razmatranja u ovome poglavju, spomenuti nam je samo još obzirom na odnošaje lova u Krajini, da je lov u obće na temelju ustanovah (§§. 119. i 120. kantonskog regulativa) i nadalje bio slobodan za sve krajišnike, samo što bje naredjena obća zabrana od ožujka do listopada i u koliko se još i odpisom od 13. srpnja 1826. godine zabranilo u Krajini držanje hrtova za lov.

XXIV.

Kao što spomenusmo izgubi Austrija po znamenitoj trocarskoj bitci kod Slavkova, na dne 2. prosinca 1805. Požunskim mirom Dalmaciju. Zauzev Napoleon tu zemlju posveti joj svu svoju brigu i skrb, a srcu svakog Hrvata mora goditi razgledajuć se Dalmacijom za francezke vladavine.

Glavnim providurom zemlje imenova Veliki car mletćanina Vicka Dandula, koji se u malo predstavi zemlji kao otac i prijatelj. Upraya zemlje imala je po njegovoj osnovi niknuti iz krila njezina i doći u ruke najboljili sinova zemlje. Prije svega mu pako bijaše skrb uzdignuti i na novo uzkrisnuti jur propalu trgovinu njekoč toli bogatih trgovačkih dalmatinskih gradova, stoga im povrati i opet sva stara prava i slobostine, nu brez umišljenih plemićkih privilegija. Seljak dalmatinski posta i opet slobodan vlasnik svoje zemlje. U obće moramo priznati već unapred, da ono što je Francezka već prve godine pokušala za razcvat materijalni ove zemlje, toga druge Europejske

države krećuće se polaganim korakom po starom redu i običaju nebi bile kadre niti zamisliti.

U Spljetu otvori se akademija za poljodjelstvo, obrt i trgovinu, a vještaci iz Italije budu pozvani da upućuju narod u vrtljarstvu i poljodjelstvu. Uz to se je nastojalo državnimi nagradami promicati iz nova sadjenje šuma, loze, krumpira itd.

Nove tvornice podigoše se na svih krajevih zemlje i dadoše im se osobite povlasti, mnoge daće budu ukinute samo da se podigne promet i trgovina, a najglavnije još i sada ceste diljem kroz Dalmaciju sagradi Francezka vlada. Uz slobodna sajmove u gradovih osjiguraše Francezi i trgovinu s Bosnom, utemeljiv posebne konsularske urede. Škole utemeljiše po svih gradovih i to na toliko, da se broj srednjih učilišta od Napoleonskih vremena sve do danas nije pomnožio itd. Sve to zapoće plemeniti Dandolo, ostaviv si tako u narodu našem neumrlo ime a državi Francezkoj redku slavu, da je novopokorenu zemlju do sreće i procvata kušala podići. A kao što si taj bezsmrtnik neumrle zasluge po obće kulturni razvoj dalmatinske Hrvatske stekao, tako si steće napose i liepih zasluga oko unapredjenja šumarstva tamošnjega. Da se naime preprieči dalnje ogolećivanje zemlje i nebi li se možda goljeti dalmatinskog primorja i opet pošumile izdade mjeseca veljače g. 1808. naredbu kojom nalaže, da svaka občina u roku od dva mjeseca primjerenu površinu zemljišta kamenim zidom ogradi, da se budu i opet uzmogli starovječni „sveti gajevi" zasaditi.

Da se taj posao pospješ i obeća onim, koji spomenutom nalogu najprije zadovolje znamenite nagrade, u iznosu od 800, 500 i 300 lira. Nu nije si Francezka vlada samo po Dalmatinsku hrvatsku neumrlih zasluga stekla, već i po sve ostale hrvatske krajeve, koji no joj god. 1810. Schönbrunskim mirom dopadoše, ter iz kojih zemalja ukupno Napolen „Ilirsko kraljestvo" osnova, pod upravom maršala Augusta Marmonta, s pridievkom „duc de Raguse" kao podkralja ove zemlje.

Novo kraljevstvo imalo je pako po samih riečih Napoleona biti „straža postavljena pred vrata Beča." A posao uljudbe tih hrvatskih zemalja, koju je Dandolo toli liepo začeo, nastavi koliko moguće još sjajnije Marmont.

I njemu bijaše skrb da uzdigne blagostanje zemlje podignućem trgovine, ratarstva al navlastito još i uvedenjem obćeg šumskog zakona. Da se pako bude zakon i obdiržavao, vidimo gdje za Zadar imenuje čak i posebnog nadzornika šumarstva, komu bude dodieljen potrebn i broj povjerenika i šumskih stražara, t. j . obćinskih lugara. Za uzgojiti domaći šumarski stališ šalje vlada dva mlada hrvata (Berkića i Fremda) u Nancy da uče šumarske znanosti.

Spomena vriedna je nadalje i gubernatorska naredba, izdana za svu Iliriju na dne 11. kolovoza 1811. po „Conservateur General des Eaux et Forets", u kojoj su sadržani i uvjeti i postupak prodaje drya, po državnih šumah medju koje spadahu takodjer i šume Fužinske. Buduć da su baš u tih šuma od strane trgovaca drva silne štete činjene, to ova naredba sadržaje takodjer i naputke kako se ima u buduće obavljati

sjeća šuma i kako se ima lies izvažati. Možemo napokon i to još spomenuti da se iz pisama one dobe jasno razabire, da šumarsko osoblje u obće nije vršilo svojih dužnostih, dapače da je baš na njih veliki dio krivnje, što je danas u njekih stranah Fužinske gospoštije kras toli mah preteo. Nu nedvojbeno ide najveća krivnja samo žiteljstvo tih krajeva jer je paleć ugljen i vapno i pepelareći po primorskih šuma bez ograničenja i pod zaštitom danih povlastili izvažalo i sjeklo drvo po volji, i ne samo za se no i za druge i za prodaju. Iztraživanja po fužinskom archivu dokazaše nadalje, da su susjedno žiteljstvo, a i kupci i drvotržci svoja prava i povlasti u veliko zlorabili, dapače je poznato da su njekoji njih, na uštrb države i ista svoja medjašna zemljišta šumskim tlom povećavali, negledeć i na mnogobrojne kradje brodovnog i inog liesa, kojimi se tatbinami u to doba pojedine obitelji po gotovo hranile. Toga radi je već i g. 1810. po francezkoj vladi preduzeta temeljita reorganizacija šumarskog osoblja fužinskog dobra, pa je to i dokazalo, da dosadanje osoblje zadaći si doraslo nije, ujedno bude strogo naloženo utjerivanje globa za šumske kvarove, a i broj čuvarskog osoblja bje znatno povećan. A kašnje bude i istoj žandarmeriji naloženoj da posreduje kod utjerivanja šumskih globa, dapače i istim kriminalom zagroženo, ne bi li se tim bar po nešto učinio kraj vandalizmu.

Godine 1812. u prosincu morade maršalat u Ljubljani u prkos tomu iznova izdati naredbu, da je šumskom uredu slobodno istu ovrhu voditi, da utjera globe za šumske štete. Po tom vidimo dakle, da je u obće tužno bilo stanje naših primorskih šuma u to doba, ter da velikim zloporabam nije niti još onda bio kraj, kad no francezka vlada, i svoj (u francezkoj u krieposti stojeći) zakon i na Ilirske zemlje protegnu. Suvremenici pako jednodušno hvale uzor gospodarenje sa šumama u to doba francezke vladavine u domovini našoj. Od svih tih plemenitih nastojanja, ipak je slabo narod hrvatski crpio koristi — sedam bo godina francezke vladavine, prekratko bje vrieme, da bi se naše opušćele gore primorja iz nova okititi mogle pod njezinom zaštitom, a jedva što je god. 1814. Ilirija opet Austriji vraćena, ukinute su sve, ma i koli koristonosne po narod naš francezke uredbe i zakoni — al ipak uspomene na liepe ove dane u narodu našem nemogoše za nikad izbrisati.

XXV.

Prije nego li predjemo na dalnja razmatranja o razvoju obćeg gospodarstva, a šumarstva napose u nas, valja da se upoznamo, bar u najglavnijih crtah i sa obćim stanjem šumarstva u onih zemljah, koje najviše na najnoviji kulturni razvoj Hrvatske uticahu, a te zemlje su Austrija i Njemačka. Njemačko obiležje monarkije naše već je kroz više vjekova uzrokom, da se je u Austriji obće gospodarska kao i šumarska kultura zajedno s onom Njemačkih zemalja stvarala i razvijala, razlikujuć se od ove jedino mjestnimi obiležji uporabe.

Govoreći dakle o jednoj moramo se i nehotice obazrieti i na drugu. Razmatramo li

pako prije svega povjestni razvoj šumarstva u Austriji, to vidimo da je moralo biti bez dvojbe od osobite važnosti i upliva po nas Hrvate, razvoj samostalnih šumarskih učilišta, jer nas izkustvo uči da su baš na ovih zavodih i prvi hrvatski šumari svoju strukovnu naobrazbu stekli. A kao što svakud tako vidimo i u ovoj monarkiji, da se potreba posebnili šumarskih učilišta počimaše tek ondu osjećati, kad je bilo šumarstvo već prevalilo prag najprimitivnije empirije i lovstva.

Medju svimi pako zemljami vidimo da su baš veleposjednici sjeverozapadnih u kulturi nam naprednijih zemalja monarkije, prvi naučili cijeniti i važnost šumarsko gospodarskog stališa, a zato i nalazimo u njih i prve šumarske škole.

Već godine 1800. vidimo gdje si češki velikaš knez Švarcenberg u Krumavi, podiga neku vrst šumarskog obrazovališta, a malo kasnije nasliedi mu primjer i knez Lichtenstein utemeljiv u Eisgrubu šumarsku školu. Naravno da su ti zavodi već u svom osnutku nosili biljeg privatnih škola, namijenjenih jedino uzgoju vlasniku potrebnog šumarskog, ponajpače pako lovačkog osoblja. Nu već do mala opažamo da primjer tih velikaša i u ostalih zemljah i šumskih posjednika odziva nalazi, ter da se i oni do mala već skupljaju u zajednice stvarajući učilišta, u kojih bi si dali zajedničkim prinosi mlad naraštaj za šumarsko osoblje uzgajati. Naravno da ni država nemogaše zaostati, ona bo kao najbogatiji i prvi posjednik šuma trebaše mnogo a trebaše i vještog šumarskog osoblja, dakle i zavoda za uzgoj i naobrazbu. I tako vidimo gdje kralj Franjo II. godine 1805. kod c. kr. nadšumarije u Purkersdorfu kraj Beča utemeljio njeku vrst šumarskog obrazovališta, koji se zavod već za prvih godina obstanka toliko razširio, da su već godine 1807. tri učiteljske sile tamo potrebno naučale. A već godine 1808. vidimo gdje prof. Dr. Hinko Vilkens i na jur godine 1770. utemeljenoj rudarskoj školi u ugarskom Šemnicu, i šumarske predmete pitomcem predaje, što je tim važnije bilo što su šume i državni rudnici, za onda a i kasnije još dugo pod zajedničkom vrhovnom upravom stojale. Uvidiv pako bečka vlada da šumarska škola u Purkersdorfu nemože takova kakova bje, za dugo potrebam ciele ogromne carevine odgovarati, premiesti zavod u nedaleki i prostrani bivši Augustinski manastir u Mariabrunnu, podigav ujedno godine 1808. zavod na javno c. kr. šumarsko učilište.

Od ovoga časa možemo smatrati zavod ovaj vrielom i maticom austrijanskog šumarskog stališa, a napose i odgojilištem naših hrvatskih šumarskih odličnika poput Franje Šporera i m. d. Zavod je bio na vojničku uredjen, pitomci stanovali bi u samom zavodu, a u dvo, dotično-trogodišnjem naukovanju dobivali bi potrebnu šumarsku naobrazbu.

Kako je naravno njemački jezik bio naukoynim, to su se svi proizvodi, za onda baš u najljepšem se razvoju nalazeće njemačke šumarske književnosti, ne samo rabiti i učiti mogli, no i sve po svem njemačkom svietu skupljeno izkustvo na polju šumskog gospodarstva usvajati i poprimati. Nauke Hartiga, Pfeila, Cotte. Burgsdorfa, Heyera, Koniga i svih inih kapaciteta na polju šumarstva i znamenitih njemačkih šumara,

postanu tako doskora i svojinom bivših pitomaca Mariabrunnskog zavoda i austrijskih šumskih gospodara. Imena professorah zavoda pako, kao što su L. Smid, L. Grabner, I. Newald, G. Vinkler, J. Wesely, F. Grosbauer i C. Breyman, svakomu naobraženomu šumaru predobro su znana. Vrstne te učiteljske sile doprinieše, da bje dobar glas Mariabrunske šumarske škole za dugo i daleko izvan granica ove monarkije poznat i cienjen. Medju ravnateljima zavoda nalazimo pako (god. 1840.—1856.) takodjer i rodjena hrvata krajišnika Franju Kegelna.

Kako se je bečka vlada, za onda još osobito mnogo za vojnu Krajinu i toli znamenite krajiške nam šume zanimala, nije ni čudo, da već medju prvimi pitomci rečenog zavoda i krajišnike hrvate nahodimo. Franjo Šporer, Antun Tomić, Josip Etinger, Adolf Danhelovsky, Emil Durst, Dragutin Kadić, Mio Vrbanić, Franjo Čordašić, Antun Šranković, Ferdo Zikmundovski itd. sami su pitomci bivše Mariabrunske akademije. Uz Mariabrunsku školu, još nam je iztaknuti i Šemničku šumarsku školu, koja nam takodjer liep broj i baš valjanih hrvatskih šumara uzgojila.

Utemlenjem tih zavoda stvoren bi tek pravi temelj racijonalnom šumarstvu, po svih austrijskih zemlja, a od sada tek vidimo da se i u nas počimlje šumarsko gospodarski stališ do njeke obće državne važnosti uzpinjati. C. Liebich, L. Grabner, J. Feistmantel i J. Vesely polože temelj austro-njemačkoj šumarskoj literaturi. A godine 1832. vidimo gdje Emil Andre (kasnije i počastni predsjednik prvog hrvatskog šumarskog društva), počeo izdavati u Pešti prvi strukovni šumarski list naše monarkije, pod naslovom „forstökonomische Neuigkeiten“, u kojemu mnogo baš i vrlo zanimivih članaka i o hrvatsko šumarskih odnošajih nalazimo, opisano osobito po domaćih nam šumarih F. Šporeru i Drag. Kosu. U Češkoj pake, već g. 1824. Christof Liebich stao izdavati obće šumarske novine pod naslovom „Aufmerksamer Forstmann“. Mimogredce budi spomenuto da jedne i druge te novine prestaju izlaziti već g. 1848. usljed nastavih odnošaja u monarkiji.

Time bismo bili ti kratko spomenuli najvažnije o razvoju šumarstva u monarkiji našoj tečajem prve polovice XIX. nam vjeka. Naglasismo, da naše šumarstvo u celosti nije različno od onoga u Njemačkih zemlja, a to već iz razloga toga, što se njemačko šumarsko-gospodarska nauka, može u obće smatrati roditeljicom sveg europejskog šumarstva. Nu ako i jest njemačka znanost podlogom i današnjem nam hrvatskom šumarstvu, to se isto kasnije ipak samostalno dalje razvijalo i razvija, akoprem

nam tek budućnost pravi hrvatsko šumarski živalj stvoriti ima.

Kako i na koji se to način do sada u nas mislilo postići, i u koliko se je možda već i postignulo, upoznati ćemo u sliedećih razmatranjih, proučavajući najnoviji razvoj šumarstva u Hrvatskoj.

Proučavajući razvoj i stanje šumarskog zakonarstva u Hrvatskoj, tečajem ovoga vieka, opaziti nam je prije svega vidljivi upliv, ostalih naroda monarkije naše, na obće odnošaje našega javnoga života, dakle i na polju šumarskog nam zakonarstva.

Šumarstvo dobivaše uz to još i sve to veću važnost i po naše državnike, u koliko je bo, bar po njekih krajevih domovine naše sve to većma nestajalo šuma, dočim i opet s druge strane i absolutna vriednost njibova danomice rastijaše. Uvidiv pako i zastupnici hrvatskog sabora od g. 1807. štetne i pogubne posljedice, prekomjernog haračenja šuma, stvorili su posebne šumarstva se tičuće zakonske članke XX. i XXI t. z. temeljnog državnog zakona, kojimi misliše obraniti naše šume od posvemašne propasti, koja im od nezvane ruke pretila.

Koze, za onda još glavno. imućstvo seljana, bile su prvi i najglavniji povod, da se jednom izsječena ma i prastara šuma, već nigda pomladiti nemogaše. I tako vidimo, da se u tih gori spomenutih zakonskih člancih poglavito radi o punovlasti županijskih oblastih, zabraniti prema potrebi i uvidjavnosti podržavanje koza.

Pošto nadalje uzprkos svijuh prije već spomenutih urbarskih naredaba, urbarialni odnošaji još uvijek nisu konačno riešeni i uredjeni bili, to stališi naši smatrahu nuždanim, toli u interesu obrane svojih kao i kmetovskih šuma, ograničiti po mogućnosti prava potonjih na šume. To jest, gospoda nastojahu o tom kako da si i opet prisvoje svu vlast ne samo nad svojimi, no i nad kmetovskimi šumarni, u čemu ih dakako zgodno podkriepljivaše samo vandalsko haračenje seljačtva po šumah.

Nu to jednostrano ograničenje i tumačenje prava, vidimo, da do mala već zle posljedice nosi, jer eno gospoda umjesto, da čuvaja stari „kinč kraljevstva“, sjeku nemilice i unovčuju po što po to, ne samo svoje no i šume podanika svojih.

Tako da je napokon sabor od g. 1836. i sam pronašao shodnim posebnim zakonskim člankom iz nova pravo kmetova na lies, gradju i ina drva u spajilucih i za buduće osjegurati.

Dapače člankom VI. rečenog zakona, naredjeno bi, da je vlastelin tek onda moguć šumu ih drva u njoj prodati, kad je potrebštine svojih kmetova već osjegurao izlučenjem ili odkupom namirio. To se protezaše pako ne samo na drvo, no i na ostala prava služnostih, n. p. pašu, žirovinu itd. Vlastela medjutim i tu ustanovu znadijahu u svoju korist upotrebiti, nastojeći da seljačka prava suže već i prema samim ustanovam urbara.

Mnogovrstni kvarovi, kojim su šume naše u to doba, po svih krajevih domovine podvržene bile, osobito od strane pastirske čeljadi, ugljara i pepeljara sklonuše sabor, da je ustanovio i posebne globe za takove prestupke, opredeljiv ujedno i odštetu, koju bi seljaci imah spajiji davati. Za ovaj, slučaj pako, da bi se koji vlastehn htio, gledom na zajedničko uživanje šuma, od kmetova odieliti, budu ustanovljeni slučajevi, u kojih, kao i način kojim se ovo izlučenje obaviti imade.

Ovi su zaključci međjutim već i na saboru od g. 1840. ponješto promjenjeni bili. Na kojemu bje saboru ujedno stvoren i velevažni zakonski članak IX. koji u § 44 razpravlja njeke važne poljske policajne ustanove, koje se donjekle takodjer i šumarstva ticahu, u koliko je n. p. bila dužnost javne straže i poljara, da takodjer i nad sjegurnošću šumskog vlasništva bdiju. Isto tako razpravljaju se ondje još i prestupci šumskih požara i slučajevi, kada je vlasnik šume, vlastan izvesti i istu pljenitbu, za učinjene šumske kvarove.

Govoreći pako o zakonskih ustanova tičućih se šumarstva, koje su tečajem prve polovice ovoga vjeka u nas izdane, spomenuti nam je takodjer i poznati patent cara Franje II. od 23. prosinca g. 1817., kojim se po svih zemljah monarkije stabilni kataster uvadja. Za naše krajeve bude ipak naročito još g. 1819—1821 naredjen neki „obći zemljarski provizorij“. Ovome bila je prije svega svrha, ustanoviti na temelju jur obavljene izmjere i mapovanja s jedne, a procjene zemljištne vriednosti s druge strane, čisti prihod pojedinih težatbenih grana, i to toli za pojedine občine, koli i za pojedina porezovna područja. Tako posakupljeni operati, služe gdje gdje djelomice bar još i danas za podlogu katastralnoj procjeni u nas. Tako zvani zemljarski kataster pako, bude u nas tek g. 1849. uveden, te je zemljarski provizorij na temelju jur spomenutih starijih izmjera, procjenba kao i drugih pomagala, ustanoviti imao prije svega obću poreznu površinu, dočim je stalno uvedeni kataster od g. 1864 svoj posao obavio, i zemlju iznova točno izmjerio.

Najnovija katastralna zemljištna procjena pako, uvedena bi u nas tek g. 1875, prema ustanovam zakonskog članka VII od g. 1875. trajući još i dan današnji.

Medju najvažnije činjenice, po razvoj šumarstva u nas, tečajem ovoga vieka, spadaju bez dvojbe saborski zaključci od g. 1848. Izmedju kojih nam je i opet prije svega iztaknuti zakonski članak XXVII, koji govori o ukinuću robote, dotično urbara i urbarskih služba, zatim pako još i zakonski članak XXVIII koji razpravlja o kmetskom pravu drvarenja, o pašarenju i žirenju; ustanovljujuć podjedno i nadležnost oblastih u riešavanju pojedinih parbenih pitanja te vrsti. Konačno pako možemo tuj još i članak XXIV. sabora od g. 1848 spomenuti, koji razpravlja o uredjenju odnošaja vlasništva i uživanja krajiških šuma, kao i zakonski članak XXVIII rečenog sabora, koji u § 9. naredjuje „da upravljajući odbor sabora, imade uspješnijeg obradjivanja i uzdržavanja šuma radi, nastojati o tom, da već bližnjemu državnomu saboru potanku zakonsku osnovu za šume predloži.“

XXVII.

Već u poglavju XXII ovih razmatranja spomenusmo sve važnije u hrvatskoj krajini izdane naredbe, gledom na uredjenje šumarstva u tom dielu domovine naše, tamo sve do pod konac prve polovice ovoga vieka. Kad no je pako iza g. 1849. u austrijskih zemljah i opeta stari red uzpostavljen bio, ter poznati „absolutizam“ uveden,

proglasio je car manifestom od 7. svibnja g. 1850 za krajinu t. z. „novi temeljni zakonik“, koji takodjer i njeke i to dosta važne preinake, obzirom na šumarsko upravno — kao i gospodarske odnošaje krajine sadržaje, ter od kojih samo sljedeće spominjemo:

Paragrafi 18. i 19. rečenog zakona prije svega uređuju, da se krajišnikom gradjevno i gorivno drvo mora u koliko je za podmirenje kućne potrebe potrebno, bezplatno doznačivati. Za drvo pako, kojim bi krajišnici htjeli trgovati, ili za drvo, koje u obrtne svrhe potrebuju, imat će u buduće posebnu taxu plaćati. Isto tako propisana bje i stanovita taxa takodjeri za onu gradju, koja nadmašuje redovitu domaću potrebu. Šumski taj cienik razdeljen je u troje, u cienik za gradju, za gorivo i ostale šumske proizvode. Istodobno bude takodjer i onaj još g. 1839. uvedeni šumski napatuk, koga je bio u svoje vrieme izradio ravnatelj šuma u Banatu, g. Bachoffen, dokinut i novim zamienjen.

„Novi taj temeljni zakonik,“ naredjivao je nadalje, da se skuplanje želuda i kestenja, krajišnikom za domaću porabu prepušta bezplatno.

Sve šume nalazeće se u krajini, proglašene su istodobno državnim dobrom (§ 18). One podpadaju pod odgovornu upravu zapovjednika pukovnija, odnosno satnije i šumskog osoblja. Osoblje se ovo sastojalo kod štoba, od šumarnika (Waldmeister), odnosno nadšumara (Waldbereiter), kano ti predstojnikah i ostaloga za nadzor i čuvanje šuma potrebitoga osoblja, kano ti šumara, lugara na konju i šumskih čuvara.

Isto tako bjehu počam od g. 1850 uvedene u krajini redovite sječe, umjesto dosadanjeg prebiranja, ter ujedno i umjetno pomladjivanje, odnosno izpravljanje kultura naloženo.

Tim bismo bili na kratko ocrtali odnošaje šumarstva, kakovi su bili u vojnoj krajini postojali sve do g. 1860. Akoprem se pako uvedenjem tih raznolikih novih naredba o šumarstvu, isto pomalo poboljšavalo, to je ono ipak u cielosti, bar još sveudilj bilo prilično primitivno.

Manjkavosti ove ponukahu nadalje već g. 1813. kasnijeg priv. ravnatelja šumarstva Antuna Tomića, da je izradio oveći elaborat, u kojem je bio dosta obširno i jasno predočio sve manjkavosti postojeće šumarske organizacije u Krajini. Memorandum ovaj bude podnesen bojnome vjeću u Beč, nu pošto je pisac u njemu nemilice šibao nedostatke uprave i zloporabe stanovite gospode, to nije za onda uspio. Kad je medjutim usljed previšnje odluke od 3. veljače g. 1860, protegnut na krajinu i šumski zakon austrijanski od g. 1852, bude ujedno i na dne 7. veljače 1860 izdan i novi napatuk o uređenju šumarstva krajine, ter tom sgodom i Tomićevi predlozi u bitnosti usvojeni i oživotvoreni.

U savezu sa uvedenjem toga šumskog zakona u vojničkoj krajini, izdani su takodjer i propisi o promerenju i procienjivanju šuma, o uređenju i obdržavanju šumskog

gospodarstva.

Osobito pako bio bi nam samo § 1. spomenuti, koji glasi:

Šume se razlikuju :

a. na erarijalne krajiške šume (Aerarial-Grenz-Forste), to jest erarijalne i takove šume, kojimi neposredno upravljaju oblasti vojničke krajine.

b. na obćinske šume, to jest: takove šume i nasadi na pašnjacih ili na šumskom zemljištu, koje je vlasniĉtvom vojniĉkih krajiških obćina i vojniĉkih zadruga.

c. na privatne šume, to jest: šume i nasadi u većem obsegu na zemljah takovih zadrugah, koje su sklopljene na privatno pravnih odnošajih, stojećih pod porezom kano šume, oranice ili livade.

Razmatramo li pako potanje, sve te g. 1860. izdane naredbe, to dolazimo do sljedećih zaključaka: na upravu i nadziranje krajiških šumah, nije nitko imao prava uticati izim krajiških oblastih; da niti šumarsko osoblje nije bilo nadležno uticati u upravu šuma inaće, nego u strogo strukovnih predmetih ili pako samo u čuvanje šuma; prihodi iz šumah ticahu u posebnu krajišku prihodarinsku zakladu, krajiške oblasti jedine su bila nadležne razpolagnti sa šumskimi proizvodi, šumskimi prihodi i sa samim šumskim zemljištem.

To su bili odnošaji postojećii u vojnoj Krajini, sve do g. 1871. kad no budu i opeta odnošajem primjereno promjenjeni. Već počamši od g. 1858. pako, mogao je u Krajini postati samo onaj šumarom, koji je položio, državni izpit za samostalnu šumarsku upravu, na temelju carskog odpisa od. 26. studenoga 1850. i koji se je izkazao, da je svoje strukovne nauke, na kojoj šumarskoj akademiji ili šumarskom učilištu svršio.

XXVIII.

Novo nastavši odnošaji u monarkiji Austrijanskoj u obće, a i u Hrvatskoj napose, iza prevratne g. 1848. ne samo da. nam oboriše tisuć ljetni ustav i pravice, nego Hrvatska bude istodobno proglašena i pokrajinom carevine Austrijanske, a kao takova i pod obću njemaĉko-austrijsku upravu skućena. Naravna posljedica toga pako bijaše medju ostalim i to, da je beĉka vlada redom i na hrvatske zemlje protegla sve šumarstva se tićuće naredbe, koje su bile izdane za austrijanske pokrajine.

Od svijuh u ono doba izdanih patenta, po nas je najvažniji onaj od 24. lipnja 1857. godine, kojim se naredjuje „da počam od 1. siećnja 1858. godine vriedi i za Hrvatsku, isti onaj obćii šumski zakon, za koga spomenusmo da bje kasnije g. 1860. za Krajinu izdan, te koji bje patentom od 3. prosinca g. 1852. i u naslednih austrijskih zemlja

proglašen, ujedno je pako proglašenjem tog patenta imala prestati valjanost, svih do sada postojećih, šumsko redarstvenih propisa Hrvatske."

Patentom od 27. ožujka 1858. bude isti ovaj zakon i za Dalmaciju proglašen.

Od ostalih pako patenta te dobe spomenuti nam je samo još patent od 3. ožujka g. 1851. kojim se uvadjaju takodjer i u Hrvatskoj državni izpiti, za samostalnu šumarsku upravu, i carski patent od od 2. ožujha 1852. g., kojim se određuje i uređuje segregacija urbarnih šuma u Hrvatskoj.

U savezu sa spomenutim imali bismo sada još i konačno koju reći, o razvoju zakonarstva i prava o lovu. Spomenusmo pako, već i u jednom prijašnjih poglavja, kako je, plemstvo već od vjkada nastojalo, da ograniči koliko moguće, na svoju korist, starodavnu obću slobodu lova u Hrvatskoj. — Narod naš medjutim, kako je bio već od vjkada viknut zabavi lova, teško bi umio štovati te pravice plemstva, i tako nastaje i u tom ´pogledu raznovrstne razmirice, medju plemstvom i kmetovi. Velikašem napokon uz ovakove obstojnosti nepreosta ino, van iznovice čim strožije, zakonskim člankom XXIV. sabora od g. 1802., zabraniti loviti lov, svim onim, kojim nebi već po samom dekretu od g. 1729. pripadalo pravo lova u kraljevini. Dapaće oni još i razširiše dotične zakonske ustanove u toliko, što su i dobu lova na pojedinu divljač, naravnim našim odnošajem primjereno ograničili i ustanovili. Tako bje n. p. naredjena zabrana lova za jelene od 15. rujna do 1. lipnja, za košute od prvoga siečnja do prvoga rujna, lov na zečeve pako zabranjen bi od prvoga veljače, do prvoga srpnja i t d.

Isto tako dozvoljavao je rečeni zakon od g. 1802., plemićem i velmožam, da si unutar granica vlastitog posjeda, slobodno izluče i zabrane povoljni teritorij — kano zabranjeno lovište. Na takovom zabranjenom lovištu, nebjje stranomu slobodno lov loviti bez dozvole posjednika. Da je pako početkom ovoga stoljeća po Hrvatskoj lov, i na istu plemenitu divljač vele izdašan bio, dokazuju nam medju ostalim i prekrasni ostanci raznih parožja ubijenih jelena, te dobe, po raznih naših gospodskih dvorovih. Njeki naših velikaša, imahu već i posebne zverinjake, za uzgoj plemenite divjači i lovine visokog lova. Da se pako nebi u buduće, usljed raznih prekršaja proti lovnome pravu, bud s koje strane porodile pogubne razmirice, a u strasti možebiti i ista umorstva i ozlede, to bje zabranjeno, bez prava zatečenomu u lovu, uzimati pušku, ili drugo lovno oružje, već je po zakonu imao oštećeni pred sudom zadovoljštinu tražiti.

Onaj pako koji bi, pravo lova imajućemu, kratio loviti na slobodnom lovištu, kao što i onaj, koji bi bio zatečen da lovi bez dozvole po kojem zverinjaku smatrao bi se pred sudom krivcem nasilja. Ako li bi pako na zabranjenu lovištu uzgajana divljač i lovina, počinila koji kvar na susjednih zemlja i usjevih, to je dužan vlastnik divjači ili lovišta, svaki takav kvar odštetiti. Županijam pako ostalo je i nadalje pravo, da po starodavnom običaju u slučajevih potrebe odrede hajke ili lov na zvjerad, nu to ipak samo uz taj uvjet, da o svojoj namjeri obavjeste, pravodobno vlasnika onoga

teritorija, gde se hajka kanila obržavati.

Nuzgredno možemo još spomenuti, da je već i ribolov to doba postao regalnim pravom.

U obće se pako ribolovu već i u nas pod konac prošloga vieka, osobita pomnja posvećivata, a grofovi Draškovići imahu već u 17. stoljeću, na svojem dobru „Klenovnik" kraj Varaždina i umjetne ribnjake za uzgajanje plemenitih riba.

Dokle su po banovini, takovi odnošaji lova obstojah, dotle vladaše po Dalmaciji, još sveudilj stara sloboda lova bez mjere i cilja. Plemenita divjač, osobito pako raznovrstne ptice selice bijahu glavnim predmetom lova po Dalmaciji. Za da se uobičajnom prekomjernom tamanjenju lovine, bar po nješto na kraj stane, izdade vlada g. 1832 na 21. ožujka i za Dalmaciju posebnu naredbu, u kojoj se prije svega ograničila doba lova na divjač, te zabranilo vadjenje mladih ptica iz gnjezda, vadjenje jaja, kao što i prodaja posve mladih zečeva.

Kazne prekršaja lovnih, bile su ustanovljene globom, nz prietnju gubitka istog lovnog orudja. Kasnije budu ove ustanove ministarskom naredbom od 24. siečnja 1859. godine, još i na toliko nadopunjene, da se je za Dabnaciju (u obće) proglasila zabrana svakoga lova, od prvoga veljače do 15. travnja.

Isto tako bude i po banovim, uvođenjem obćeg šumskog zakona, odpisom namjestništva od 4. travnja godine 1859., takodjer i lovstvo u Hrvatskoj, novo nastavšim odnošajem u zemlji primjereno, privremeno i u toliko uređjeno, da se je za veću sjegurnost razploda divjaći, na lov na istu ograničio na stanovito razdobje u godini. Tako bude zabranjen, lov na jelene, od 15. rujna do 31. svibnja, lov na košute od 1. siečnja do 31. kolovoza, lov na srne, od 1. siečnja do 30. lipnja, lov na zečeve od 1. veljače do 31. srpnja, a lov na divlju perad od 1. ožujka do 30. lipnja. Isto tako bude zabranjeno i vadjenje jaja i ptica iz gnjezda, a i ostali odnošaji lova budu tom naredbom privremeno uređjeni, sve dok nije g. 1870. izdan hrvatskim saborom, zakonskim člankom XVIII., novi zakon o lovu. Zakon koji još i danas u krieposti, ter kojim se prije svega, regalno pravo lova jedan put za svagda, i bez svake dalnje odštete dokinulo. Već g. 1871. pako, bude po hrvatskoj vladi izdan novi „nacrt osnove šumskoga zakona", saboru medjutim do sada kako je poznato, kraj svijuh manjkavosti postojećeg šumskog zakona, još sveudilj nebje novi na pretres predložen.

XXIX.

Svršavajući ta naša povjestva iztraživanja, preći nam je sada, još i na razmatranje o stanju naših šuma pod konac prve polovice ovoga vieka. Mislim peko najbolje uraditi, ako u tome sledim bilježke neumrle uspomene suvremenika te dobe, vrstnog

šumara i čelik rodoljuba Hrvata Franju Šporera, koji nam stanje šuma naših po Hrvatskoj i Slavoniji na sljedeći način opisuje:

„Motrimo li nepristrano i točno stanje hrvatskih šuma u petom deceniju 19. stoljeća, to vidimo da su nam šume i zbilja već većim dielom izsječene, ili bar sjeći dorasle, a već se i sada mnoge občine tuže, da im manjka potrebno drvo. A i sami čusmo, koli se laskoumno do sada po svoj Hrvatskoj gospodarilo sa šumama, gdje je svatko i nebrineć se ma ni malo za pomlad i uzgoj, drva sjekao ondje, gdje mu je bilo najudobnije, i toliko, koliko mu se htelo i trebalo. Sjeklo se brez obzira na prirast i potrajnost prihoda, brez obzira na pomlad i starost šume, il jedrinu i uporabu stabalja. To neracionalno šumarenje pako, do mala nam šume na toliko opustoši, osobito od onog doba, kad no se strani (francezki, talijanski i njemački) trgovački sviet upoznao bio, sa vrstnoćom tehničkih svojstva naše hrastovine, da je malo još preostalo šuma, koje nebi bile prekomjerno izsječene, da ne rećemo i opustošene. Uživanje šumskih proizvoda u nas reć od starine važno, posta sada predmetom trgovačke spekulacije, u mjesto šumskog gospodarstva vidimo, gdje se u nas počimlje razvijati trgovina sa šumskimi proizvodi. Šume su namenjene da pokrivaju deficit vlastelinskih blagajna, šume imale su nadoknaditi što poljodjelstvo usljed novo nastavih socialnih odnošaja već pružati nemogaše. A nesretnom ter uobičajnom prebornom sječom, vidimo da su nam se po malo i najlepši jednoliko sklopoviti lugovi pretvorili, u nepravilne šume srednjega uzgoja ili opuštene pašnike s prekomjernimi plešinami i prazninami punih korovlja i čbunja.

Isto tako nam i zlokobne godine 1848. i 1849. ostaviše trajnih tragova zlo razumljene slobode i po naših domaćih šumah, akoprem nam sama domovina nije došla pod udarac neprijateljske kakove navale. Pomenutih bo godina graknu i navali seljačtvo na spajinske i ine šume, kao na zlatne bregove, zatirući u sliepoći svojoj i najlepši prirodni naraštaj, neštedeć ni predragocjene umjetno pomladjene i uzgajane gajeve, kao ni najkrasnije mlado stromlje taj ponos, brigu i čast čitavog nam bivstva i nadu potomaka.

I tako se u to žalostno doba i opet opustošiše naši krasni, brojem maleni gajevi, zadržane mladasi naraštaji, izsjekoše se i osakatiše do zla boga, naši krasni hrvatski bukvići i slavonski hrastici, tako da će još mnogi iza nas imati posla, dok poprave i nadomjeste ono, što no rek bi u par mjesecih pokvari i utamani bjesnoća i razuzdanost našega vjeka".

Nu još i druga bijaše posljedica tomu; videć naime naša vlastela, da su im povodom ukinuća tlake, prema prijašnjoj dobi i dohodku, sada najedanput dohodci u vele stegnuti, odlučiše do mala razprodati i žrtvovati još i ono malo boljih šuma, što je ostalo od prije, samo da se dobave potrebitih novaca, da uzmognu nastavljati starodavno razkošno svoje vlastelinske živovanje. I tako vidimo, gdje je do mala velik dio naših šuma izkrčen, dobro šumsko zemljište, rekoše tada, imalo je odsele ratarstvu služiti, a tek samo lošije prepušteno bi naravi, da se ona pobrine, za dođuće

potrebstine drvlja i šuma.

Po ravnica h riek a naših vidimo, da se brodo vni lies, koji se je još do mala uz vele nezatnu cienu dobio, sada veoma skupo već plaća, a češće i teško dobio, da se već i po zabitnijih stranah traži drvna gradja svake vrsti, a češće već i iz susjednih nam zemalja, uvaž a. A počam od drugog decenija ovoga vieka, naime odkada je riečki patricij Andre Adamić upoznao francezki trgovački sviet sa dužicama kao i inom gradjom hrvatsko-slavonske hrastovine, vidimo gdje se uz franceza Bone-a k nam doseljuju već do mala čitava jata tudjih drvotržaca, za da pospješuju i posreduju trgovinu s drvi medj Hrvatskom i Francezkom.

Bezbrojene trgovačke tvrdke u Sisku, na Rieci, u Trstu, Marselju, Bordeauxu, Barču, Osieku i t. d. šiljaju svoje agente diljem Hrvatske i Slavonije na kupovanje šuma, imanja i drva. Hrvatska izvozna trgovina s drvi, postaje tako do mala, velevažna po svakoga, koji se ma iole s našimi narodno gospodarskim odnošaji bavi ol baviti mora.

Neposjedujuć pako Hrvatska još u to doba željezničkih pruga, morali su ti trgovci tek naravna prometila zemlje rabiti, naime rieke i puteve. Sava i Kupa do Karlovca; a odavlj e do Rieke i primorja glasovita „Luizinska cesta" postaju najvažniji putevi za hrvatsku izvozn u trgovinu. Neznatni trgovčići po staju iznebuha znamenite trgovačke kuće. Kupci se, trgovci i gospoštinski činovnici bogate, a drevni hrvatski vlastelinski stališ sve većma i većma propada.

Vlastela se naša, da i obćine, koje do sada tek i po imenu jedva poznavahu šumara, svi se najedanput žure namjestiti šumare strukovnjake, da im tobož vode šumsko gospodarstvo i upravu, u istinu pako, da procjene i čim bržje unovče ono što je možda još od prije boljega u šuma preostalo.

Kojekakvi pustolovi iz svijah krajeva monarkije obilaze vlastelu našu, tražeć šumarskih služba, da prvom sgodom prevare bezazlena gospodara, a obogate sebe kao i miteće ih poduzetnike i drvotržce."

Korupcija najgadnije vrsti hoće da nam i onako još slabo uvažavani i ugledni šumarski stališ u Hrvatskoj posvemašno, u očima naroda omrazi. Trajalo je to pako sve dotke, dok se nije oko g. 1850. tim odnošajem bar donjekle učinio kraj, po domaćih velezaslužnih utemeljiteljih hrvatskoga nam šumarstva, utemelenjem prvog šumarskog društva, za promicanje hrvatsko šumarskih napremica i uvodenjem spomenutih već državnih izpita, za osposobljenje šumarsko upravnog osoblja, a konačno još i utemelenjem hrvatskog šumarskog učilišta u Križevcih. Konačno uredjenje našeg šumarstva, nije žali bože još ni dan današnji onako provedeno, kako bi to jur višeljetno iskustvo i narodno šumarsko gospodarski odnošaji domovine naše zahtievali.

Prije medjutim nego li zaključimo ova obćenita razmatranja o stanju naših šuma i šumsko gospodarstvenih odnošaja, u prvoj polovini ovoga vieka, valja da se još na

kratko obazriemo i na socijalni kao i u obće duševni preporod hrvatskog šumarskog nam stališa u to doba, na temeljih onih obćenitih ter obće usvojenih i priznanih načela i znanstvenih nauka kulturnog svieta. U tom pogledu pako bit će nam prije svega govoriti o prvom hrvatskom šumarskom učilištu i prvom hrvatskom šumarskom društvu. Mimogredce pako radi smo još spomenuti jedan veoma važan uzrok zatora naših, ponajpače obćinskih šuma; a tu su štetne posljedice šumske paše i nizki stepen ratarskog nam gospodarstva, te uzroke, koji nam nedadoše razcvat i blagostanje šuma naših onako prospješiti, kako bi to zahtievala dobrobit i blagostanje naroda i zemlje hrvatske. Po šumah naših pasla je do nedavna, a većim dielom još i danas pase, svakovrstna i mnogobrojna marha, malo ne bez svakoga nadzora i obziru na pomlad i uzgoj šuma. Pašnja ova nepoznavajuć u naroda našeg ni granica ni mjere, moraše zatrti svaki razvoj, tim više uzmemo li na um, da seljak naš još i dan danas nezna suditi ni cieniti, ni obću a kamo li narodno gospodarstvenu vriednost šuma, već da ih od starine smatra obćenitim nekim dobrom i darom božjim poput zraka ili vode, koga mu je narav na slobodno i neograničeno uživanje dala. Živeć uz to poglavito od stočarstva, nastoji oko što većeg broja marhe, nemisleć ipak i na potrebu uzgoja krme, nego da će ju jedino pašom po obćinskih zemljištih prehraniti. A baš zato i vidimo, da se po naših obćinskih šumah obično toliko marhe pase, koja nenalazeć na mršavu tlu toliko hrane, gladna, i svako makar i kako sakriveno mlado stabalje potraži i obrsti. Nezna bo još seljak naš, da mu takovo postupanje, ne samo marvu upropašćuje, no i šume i goru ogolećuje.

Koli je pako težko u nas uz ovakove okolnosti i najboljemu šumaru, po obćinskih i inih služnostmi obterećenih šumab uvesti uredne sjećine i branjevine, znade svaki, komu je kob dosudila, uz takove okolnosti službovati. Tegobe i zaprieke svake vrsti podmeću se šumaru, mržnja ozdol, a skrajna indolencija ozgor, vežu mu ruke, čineć mu tako inaće toli uzvišeno i liepo zvanje težko snošljivim, to je i podjedno uzrokom, da nam očevidno nestaje šuma, a i onim koje još preostaše obično prihod još ni iz daleka neodgovara, narodno gospodarskim uvjetom i zahtievom zemlje naše.

XXX.

Veliki narodni pokret Hrvata, posije godine 1840., ponajpače i nagli razvitak narodnog nam knjižtva i gospodarstva, ne mogaše ni po razvoj šumarskog nam napredka brez plodonosnih posljedica ostati. Sjeme nauka slavne šumarske akademije u Mariabrunu, preneseno k nama po vrstnih domaćih nam sinovih, urodi već do mala neočekivanim plodom.

U tom ih je ne malo podkriepljivao liep razcvat, tek god, 1842. utemeljenog „hrvatsko - slavonskog" gospodarskog društva, koje se već u prvom svom zasnutku osjećalo dosti mogućim, izdavati posebne, hrvatskim jezikom pisane, „gospodarske novine". Isto gospodarsko društvo pako imalo je po volji zasnovatelja mu, biti

takodjer i središtem mladog hrvatskog šumarskog stališa, u koju se svrhu kasnije uredio i posebni šumarski odsiek gospodarskoga društva, kako to za onda postojalo i u drugih zemlja monarkije.

A c. kr. šumarski nadglednik Franjo Šporer, šumarnik grofa Erdodja, Dragutin Kos i c. kr. šumar Antun Tomić, uz mnoge druge jednomišljenike, prvi su osnivači ovoga pokreta i dušom podhvata. Nu videć do skora, da im žali bože uz gospodarsku granu nejma pravog obstanka, sastanu se naši šumari god. 1846. na dne 26. prosinca, na dogovor na nadbiskupskom dobru Prečec, kod tadanjeg biskupskog šumarnika Panznera, ter tuj odlučé utemeljiti, prvo „hrvatsko-slavonsko šumarsko društvo“.

A do mala vidimo, kako se to mladjano društvo, pod predsjedništvom Franje Šporera, uprav krasno počé razvijati tako da je broj članova, narasao već za prve godine na 160.

Prema ustanovam svojih pravila, obdržavaše društvo opetovano i po raznih krajevih domovine šumarske sastanke i to god. 1846. u Zagreba, god. 1847. u Sisku, god. 1850. i 1851. u Zagrebu, a god. 1852. u Pakracu. Ova poslednja bijaše ujedno i najvažnija, bar obzirom na velevažnost tamo usvojenih zaključaka, medju kojimi i taj, da se od strane društva podnese Njegovom Veličanstvu smierna predstavka, da se za hrvatske zemlje posebni šumarski zavod na državni trošak podigne. Nu ako i jest to mladjahno društvo liepo i postepeno napredovalo, to mu ipak nebjé za dugo obstanka, novo nastavši bo politički odnošaji u nas za absolutistične vladavine, nedadoše obstanka samostalnom djelovanju sviestnih i rodoljubnih prvaka društva, i tako vidimo, da nam maknućem Šporera i Kosa iz Hrvatske, takodjer i djelovanje šumarskog društva prestaje. Motreć pako pomnije djelovanje i borbu hrvatskih šumara u ono doba, za razvoj domaćeg nam osebnog šumarstva i stališa, morati nara se baš diviti onoj čeličnosti, ustrajnosti i oduševljenom radu, koga svaki i sliednji članova razvijaše.

Ali zaoto i bilježimo tu dobu, kao roditeljicu hrvatske šumarske književnosti i pravog hrvatskog šumarstva. Društvo izdavaše vlastiti list, u obliku godišnika, davaše vladi strukovna mnienja u šumarskih pitanjih, proučavaše hrvatske šumarsko statistične odnošaje i šumarske zakone. Začetnici mu Šporer i Kos, ujedno su i utemeljitelji hrvatske šumarske književnosti. Medju prvimi počastnimi članovi nalazimo slavna imena, Leopolda Grabnera, Milana Andrea, Gjura Vinklera, Antuna Burghardta, Rudolfa Feistmantela, Josipa Veselya, Franje Grosbaura, Josipa Hatingberga i Gustava grofa Königsega. Prvim mu predsjednikom bijaše Dragutin Kos, rodom Čeh, nu dušom svom odan Hrvatskoj i narodu našem, muž vele naobražen i poštenog značaja, podpredsjednikom Franjo Šporer, vatren i odrešit Hrvat, vele naobražen šumar i otac hrvatskoga šumoznanstva, a bio je duša čitavom društvenom radu. Tajnici društva bijahu Mihajlo Raslić, c. kr. okružni šumar u Vinodola i Ivan Šnobel šumarnik. Članovi upravljajućeg odbora, Lavoslav Müller, c. kr. izvjestitelj šumarstva, Ante Tomić, c. kr. procjenitelj, Julijo Šaper, c. kr. procjenitelj i Franjo Res,

šumarnik.

U izkazučlanova čitamo malo ne sve odličnije hrvatske veleposjednike i šumare; tako da nam skoro nepojmivo, kako li je toli liepo organiziran i koristonosan podhvat mogao najedanput s vidika nestati, a da se nitko nije našao tko bi ga bio nastojao bar prividno uzčuvati, jer tek posije dva čitava decenija oto se društvo i opet pomladilo, osnutkom i sad postojećeg „hrvatskog šumarskog društva" god. 1876.

Što se pako iza god. 1840. u nas počelo šumarstvo više cijeniti i čim je je broj naučnih i stručno naobraženih šumara veći bivao, tim se je dakako i sve to više naglašivala potreba za domaćim šumarskim osobljem, imenito kotarskimi šumari, koji će poznavajući narod i osebne mu odnošaje, moći prema zahtjevom, tada u nas još uključivo vladajuće centralne šumarske uprave, po t. z. šumarničkom šumsko-gospodarstvenom sustavu, rad šumarnikah ili u obće akademično naučnog upravitelja, uspješno podpomagati. Dočim nam je pako zavod Mariabrunski do god. 1860, dao do petdeset vrstnih takovih upravnika, mogao nam je ostalo osoblje, samo domaći hrvatski šumarski zavod uzgajati. Zavod koji bi imajuć pred očima lih hrvatsko kulturne i narodno-gospodarske odnošaje, mogao i pitomce u gori spomenutom smislu odgajati. Potreba za takovim zavodom u nas, osjećaše se tim većma, što su se baš oko god. 1860. i po drugih zemljah naše monarkije takova slična učilišta utemeljit imala. A kao što je Franjo Šporer bio jedan od prvih, koji radijahu oko utemeljenja hrvatskog šumarskog društva, tako ga i opet vidimo gdje prvi već oko godine 1840. o tome nastoji, da sklone hrvatske veleposjednike, nebi li možda i oni na slični način poput gospode Češke i Moravske, stupili k uzajamnom osnuću šumarskog učilišta za hrvatske zemlje, u koju se svrhu opetovano na gospodarsko društvo i hrvatski narod obraćao. Nu u koliko i jesu pojedinci podhvat taj podupirali, to se ipak nije moglo i na samo oživotvorenje te namisli preći, i tako vidimo, daje žali bože rodoljubno nastojanje poštenjaka Šporera još dugo ostalo neizvedeno, nu ideja o hrvatskom šumarskom učilištu, kako ju je Šporer zamislio i u narodu širio, tinjaše ipak, ako i otajno, sveudilj jače i tako dugo u hrvatskih otačbenika, dok nije napokon ipak i u prkos svim zlobam neprijateljskih nam živalja oko god. 1860. urodila željenim plodom.

Na dne 19. studena 1860. godine bude napokon ipak u Križevcih pod okriljem vladnog povjerenika Mojsije Baltića, prvo hrvatsko šumarsko i gospodarsko učilište najsvečanije otvoreno. Naum Šporerov i želja hrvatskih šumara, bude ipak nakon dvadeset godina činom, u koliko li je pako tim veći sam cilj polučen bio ili ne, nije nam ovdo razglabati, to bo već nije povjest, već zbilja sadašnjosti.

Tim pako ujedno dovršujemo ta naša razmatranja o stanju i razvoju šumarstva u naroda hrvatskoga, želeć da te slike prošlosti budu uputom za budućnost. Dvadeset je minulo godina, odkad stupismo i u pogledu šumsko gospodarstvenom u kolo kulturnih naroda. Jesmo li pako od to doba i napredovali tekom vremena, jesmo li pokušali stare grehe izpraviti, loše uredbe zamjeniti zgodnijimi, blagostni upliv šuma

naših, na tlo, podnebje, vlagu, duševno te materialno blagostanje naroda našega osjegurati, prihod šuma naših potrajno urediti itd. na to ćemo i mi jednom imat odgovarati u povjesti potomstvu našem.